

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ - ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ - ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

ΔΙΑΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟ ΚΑΙ ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ
ΣΠΟΥΔΩΝ «ΗΘΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ»

Εφαρμοσμένη Ηθική απέναντι στη σεξουαλική παρενόχληση

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

της

Ευαγγελίας Κιόση

Διπλωματούχου Τμήματος Νομικής της Σχολής Νομικών, Οικονομικών και Πολιτικών
Επιστημών του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης (1998)

Επιβλέπων Καθηγητής: Ευάγγελος Πρωτοπαπαδάκης, Λέκτωρ Εφαρμοσμένης Ηθικής
Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών

Συνεπιβλέποντες Καθηγητές:

α. Γεώργιος Πολίτης, Λέκτωρ Κοινωνικής Φιλοσοφίας Εθνικού Καποδιστριακού
Πανεπιστημίου Αθηνών

β. Φερενίκη Παναγοπούλου-Κουτνατζή, Διδάκτωρ Νομικής Πανεπιστημίου Βερολίνου

Καλαμάτα, Μάιος 2012

Στη Μαριάννα ...

ΕΙΚΟΝΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ

Η θηλυκή πεταλούδα *Lycaena Phlaeas* του είδους Small Copper Butterfly ζευγαρώνει μία φορά στη ζωή της. Κλείνοντας τις φτερούγες της γίνεται λιγότερο ορατή και αυτό τη βοηθάει να αποφύγει την επικοινωνία με το είδος της. Κρίνεται ότι προσπαθεί να αποφύγει τη «σεξουαλική παρενόχληση» από τα αρσενικά...¹

¹ http://www.eurobutterflies.com/species_pages/phlaeas.html

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Σελ.

Εισαγωγή.....	7
---------------	---

Ενότητα 1. Η φύση, η ισχύς και η δράση της παρενόχλησης

Κεφάλαιο 1. Η φαινομενολογία της παρενόχλησης.....	11
--	----

1.1 Μύθοι και θρύλοι.....	11
---------------------------	----

1.2 Ιστορική επισκόπηση.....	14
------------------------------	----

1.3 Απόπειρα ορισμού.....	17
---------------------------	----

1.4 Τρόποι θεώρησης.....	22
--------------------------	----

Κεφάλαιο 2. Το χρονικό των ανθρώπινων παθών.....	24
--	----

2.1 Υπό το πρίσμα της Βιολογίας.....	24
--------------------------------------	----

2.2 Υπό το πρίσμα της Ψυχανάλυσης.....	29
--	----

2.3 Εγκληματολογικό επίμετρο.....	33
-----------------------------------	----

Κεφάλαιο 3. Κοινωνική διάσταση.....	38
-------------------------------------	----

3.1 Οι ευάλωτες κοινωνίες του 21 ^{ου} αιώνα.....	38
---	----

3.2 Κοινωνικά φύλα και στερεότυπα.....	42
--	----

3.3 Εργασία και ειδικές εξουσιαστικές σχέσεις.....	46
--	----

3.4 Εγκληματολογική στατιστική.....	48
-------------------------------------	----

Ενότητα 2. Δίκαιο και σεξουαλική παρενόχληση	54
Κεφάλαιο 4. Οι συνταγματικές ελευθερίες	54
4.1. Η ανθρώπινη αξία.....	56
4.2 Η προσωπική ελευθερία	58
4.3 Η γενετήσια ελευθερία.....	60
Κεφάλαιο 5. Η σεξουαλική παρενόχληση στο Ποινικό Δίκαιο	65
5.1 Η προσβολή της γενετήσιας αξιοπρέπειας.....	65
5.1.1 Εισαγωγικές παρατηρήσεις.....	66
5.1.2 Αντικειμενική υπόσταση.....	66
5.1.3 Υποκειμενική υπόσταση.....	72
5.1.4 Απόπειρα-συμμετοχή.....	72
5.1.5 Άσκηση ποινικής δίωξης.....	73
5.1.6 Ποινική κύρωση.....	73
5.1.7 Συρροές.....	74
5.2 Η σεξουαλική παρενόχληση ανηλίκων.....	77
5.3 Η ενδοοικογενειακή προσβολή της γενετήσιας αξιοπρέπειας.....	81
5.4 Η διαφυλική προσβολή της γενετήσιας αξιοπρέπειας.....	83
Κεφάλαιο 6. Η ποινικοποίηση της σεξουαλικής παρενόχλησης στην εργασία στην Ελλάδα	86
6.1 Η κατοχύρωση της ίσης μεταχείρισης στην εργασία.....	86

6.2 Ο ορισμός της σεξουαλικής παρενόχλησης.....	90
6.2.1 Συμπεριφορά σεξουαλικού χαρακτήρα	90
6.2.2 Σκοπός ή αποτέλεσμα.....	92
6.2.3 Το «ανεπιθύμητο».....	94
6.2.4 Η εκμετάλλευση της εργασιακής θέσης.....	96
6.2.5 Οι επιπτώσεις	97
6.3 Διαμεσολαβητικοί ρόλοι.....	100
6.4 Καινοτομίες.....	102
Κεφάλαιο 7. Η σεξουαλική παρενόχληση στο στρατό.....	106
Κεφάλαιο 8. Η ποινικοποίηση της σεξουαλικής παρενόχλησης στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης.....	113
8.1 Ιρλανδία.....	115
8.2 Βρετανία.....	115
8.3 Ισπανία.....	116
8.4 Γαλλία.....	117
8.5 Βέλγιο.....	117
8.6 Δανία.....	118
8.7 Φιλανδία.....	118
8.8 Γερμανία.....	119
8.9 Ιταλία.....	119
8.10 Λουξεμβούργο.....	119
8.11 Ολλανδία.....	119
Κεφάλαιο 9. Συγκριτική αποτίμηση της νομοθετικής αντιμετώπισης της σεξουαλικής παρενόχλησης.....	121

Ενότητα 3. Σεξουαλική παρενόχληση και ηθική.....	126
Κεφάλαιο 10. Προσεγγίσεις δεοντολογικής ηθικής.....	129
10.1 Σωκράτης.....	129
10.2 Η θεωρία της κατηγορικής προσταγής.....	132
Κεφάλαιο 11. Προσεγγίσεις τελολογικής ηθικής.....	137
11.1 Ηθικός εγωισμός.....	137
11.2 Ωφελμισμός.....	139
11.3 Αρεταϊκή ηθική.....	141
11.4 Σύγχρονες αρεταϊκές προσεγγίσεις.....	145
Κεφάλαιο 12. Η αντιμετώπιση της σεξουαλικής παρενόχλησης.....	149
12.1 Ατομικό και συλλογικό επίπεδο.....	150
12.2 Επιχειρησιακή ηθική.....	152
Συμπεράσματα.....	156
Πηγές.....	160
Παράρτημα.....	169

APPLIED ETHICS ON SEXUAL HARASSMENT

ABSTRACT

The study and the approach of sexual harassment is based on the assumption that the moral dimension of life is essential, both in private and in public domain. Both private and public morality are derived from "fusion" of personal principles with tasks that require specific roles. The Applied Ethics covers both discrimination, because morality has always been "public" character. The aim, after all, the Applied Ethics is to respond with clarity, firmness, persuasiveness and immediacy of the moral dilemmas of people.

This paper attempts, through a philosophical reflection, to compose a picture of the problem of "not fair" behavior that is called "sexual harassment" its nature, its mode of action, its causes and effects and how is linked to moral judgments, "good" and "evil", focusing on data from biology, psychology, sociology and law.

First considers the vision of the phenomenon for centuries, and summarizes the main theories about what is natural or unnatural in the biological model, healthy and deviant sexual behavior in the field of psychoanalysis and how sexual harassment is the problem of moral valuation of a transaction and a desire within the main ethical theories that have been made.

In a special chapter develops and comments on the legal treatment of sexual harassment in Greece and also attempts to define the concept of the phenomenon at work, as a separate facet of moral human relationships, both within the framework set by European and national legislation, and this comparative analysis from the perspective of criminal law and criminal policy, and applied (business) ethics. As a further approach, is given a special chapter relating to sexual harassment in the military. The aim of this is to record the magnitude of the phenomenon and the emergence of the Greek reality, to be placed on the real social dimension.

The conclusions and proposals in the light of moral philosophy, aiming to help in the treatment of the phenomenon.

Εισαγωγή

Από τις επιθυμίες άλλες είναι φυσικές και άλλες μάταιες. Από τις φυσικές, πάλι, άλλες είναι αναγκαίες, κι άλλες απλώς φυσικές...²

Καμία ηδονή αυτή καθαυτή δεν είναι κακό, όμως ορισμένες ηδονές παράγονται με μέσα που επιφέρουν πολύ περισσότερες ενοχλήσεις παρά ηδονές...³

Η πραγματική ζωή, όπως μαρτυρεί η ιστορία, είναι γεμάτη με επεισόδια που κλονίζουν τόσο τους ηθικούς ενδοιασμούς μας όσο και την αίσθησή μας για το τι είναι ψυχολογικά πιθανό.

Διερευνώντας ποιες είναι οι απόψεις των ανθρώπων για την ορθή συμπεριφορά, θα διαπιστώσουμε μια ποικιλομορφία αντιλήψεων και θέσεων. Τι είναι αυτό που κάνει τους ανθρώπους να έχουν διαφορετικές γνώμες για το θεμιτό και το μη θεμιτό στην ανθρώπινη συμπεριφορά; Τι σημαίνει «σεξουαλική παρενόχληση», πώς εκδηλώνεται και ποια τα όρια που τη διαχωρίζουν από το «φλερτ»;

Η δημιουργία μιας τυπολογίας της σεξουαλικής παρενόχλησης, για τη συστηματική αντιμετώπιση των ποικίλων εκφάνσεών της, ήταν ένα εγχείρημα πολύ πιο δύσκολο απ' όσο θα φανταζόταν κανείς κι αυτό, γιατί είναι παρούσα καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του ανθρώπου. Εξάλλου, νομίζω ότι, σχετικά ζητήματα πρέπει να προσεγγίζονται με άκρα επιφυλακτικότητα και προσοχή. Πρόκειται για ένα πεδίο, όπου είναι εξαιρετικά δύσκολο να διακρίνει κανείς το θεμιτό από το αθέμιτο, τον κανόνα από την απόκλισή του. Ακόμη και όποιος θεωρεί ότι μπορεί να κρίνει, θα πρέπει να έρθει αντιμέτωπος με το θέμα της ευθύνης, που βέβαια είναι ταυτόχρονα και θέμα ελευθερίας.

Είναι αλήθεια πως η σεξουαλική συμπεριφορά δεν είναι απελευθερωμένη από πολιτισμικούς καταναγκασμούς και ό,τι επιθυμούμε, ο τρόπος με τον οποίο το επιθυμούμε, οι λεπτομέρειες στις κινήσεις που χρησιμοποιούμε για να το προσεγγίσουμε

² Αβραμίδης: 179 (Επίκουρου *Επιστολή προς Μενουκέα*, 127).

³ Αβραμίδης: 209 (Επίκουρου *Κύρια Δόξα* 8).

ή να το γοητεύσουμε δεν μπορούν να παραβλέψουν ορισμένους καθοριστικούς παράγοντες κοινωνικούς, πολιτισμικούς, γλωσσικούς και αισθητικούς του τόπου και του χρόνου στους οποίους ανήκουμε και των οποίων είμαστε τέκνα. «Κι όμως, στη σεξουαλικότητα υπάρχει και κάτι όντως ελεύθερο: η δύναμη της επιθυμίας· και ίσως αυτό να προκαλεί φόβο...»⁴.

Στο πλαίσιο του προβληματισμού αυτού, επανέρχονται τα αρχέγονα ερωτήματα: Διαφοροποιείται η φυσική από την κοινωνική ζωή των ανθρώπων και, άραγε, προηγείται η φύση και έπεται η κοινωνία ως μια πολιτιστική, κατά κάποιον τρόπο, δημιουργία και εφεύρεση;⁵ Μήπως το καλό και το κακό δεν υπάρχουν αντικειμενικά στον κόσμο μας, αλλά, όπως λέει και ο Άμλετ, ο στοχασμός μας τα κάνει τέτοια;⁶ Τελικά, εξαρτάται ο ηθικός νόμος από την ανθρώπινη πραγματικότητα ή η ανθρώπινη πραγματικότητα από τον ηθικό νόμο; Σε κάθε περίπτωση, ο άνθρωπος είναι κοινωνικό ον και έξω από αυτήν την πραγματικότητα δεν μπορούμε να εννοήσουμε τίποτε άλλο και καμιά επινόηση και, κατά συνέπεια, οι ηθικές αξίες που εκφράζουν οι ηθικές προτάσεις δεν μπορεί να είναι απόλυτες, εντελώς ανεξάρτητες από τον κόσμο⁷.

Ο ρόλος της Εφαρμοσμένης Ηθικής Φιλοσοφίας σε όλες τις περιόδους της ανθρώπινης ιστορίας συνίστατο είτε στη δικαιολόγηση μιας δεδομένης και υπαρκτής πρακτικής είτε στην προβολή μιας νέας εις αντικατάσταση της προϋπάρχουσας, η οποία δεν ανταποκρινόταν πλέον στις ανάγκες της εποχής. Η ηθική διαθέτει τέτοια δύναμη στη διαμόρφωση της κοινής γνώμης και στάσης έναντι ενός ζητήματος, ώστε καθίσταται αναγκαία, ιδίως, όταν η κρισιμότητα των καιρών απαιτεί επαναστατικές αλλαγές⁸. Η ιστορία έχει δείξει πως όταν φτάνουμε σε ένα όριο ηθικότητας, ορισμένοι θεσμοί που δεν ήταν εφικτοί ως τότε, γίνονται εφικτοί και αναπτύσσονται⁹.

⁴ Carotenuto 2002: 259-260.

⁵ Η αντίθεση *νόμος-φύσις* στην ηθική και στην πολιτική αποτελούσε τον πυρήνα του προβληματισμού της ελληνικής σκέψης, ιδίως στον 5ο και 4ο π.Χ. αιώνα. *Φύσις* σημαίνει κάτι το φυσικό και το αληθινό και *νόμος*, κάτι που νομίζεται σωστό στην πράξη, αρχικά κάτι που *νέμεται*, δηλαδή χορηγείται και εφαρμόζεται ως κάτι τεχνητό και, ίσως, κάποιες φορές, εσφαλμένο. Βλ. Guthrie 2003: 80-86.

⁶ Σαϊζπηρ 2007: 74.

⁷ Πανταζάκος 1994: 109-111.

⁸ Πρωτοπαπαδάκης 2006: 59-60.

⁹ Αντωνίου 2008: Τ.1, 37.

Η μελέτη και η προσέγγιση της σεξουαλικής παρενόχλησης βασίζεται στην **παραδοχή** ότι η ηθική διάσταση της ζωής είναι ουσιαστική τόσο σε ιδιωτικό όσο και σε δημόσιο επίπεδο. Τόσο η ιδιωτική όσο και η δημόσια ηθική προκύπτουν από το «πάντρεμα» των προσωπικών αρχών με τα καθήκοντα που επιβάλλουν συγκεκριμένοι ρόλοι. Η Εφαρμοσμένη Ηθική καλύπτει και τις δύο διακρίσεις, διότι η ηθική είχε ανέκαθεν «δημόσιο» χαρακτήρα. Μια ιδιωτική ηθική, όπως και μια ιδιωτική γλώσσα, για να θυμηθούμε τον Wittgenstein, δεν θα είχε νόημα¹⁰. Σκοπός, άλλωστε, της Εφαρμοσμένης Ηθικής είναι να απαντά με σαφήνεια, σταθερότητα, πειστικότητα και αμεσότητα στα ηθικά διλήματα των ανθρώπων¹¹.

Η εργασία αυτή επιχειρεί, μέσα από έναν φιλοσοφικό προβληματισμό, να συνθέσει μια εικόνα για το πρόβλημα της «μη θεμιτής» συμπεριφοράς που ονομάζουμε «σεξουαλική παρενόχληση», τη φύση της, τον τρόπο δράσης της, την αναζήτηση των αιτιών και επιπτώσεών της και το πώς αυτή συνδέεται με τις ηθικές κρίσεις, το «καλό» και το «κακό», εστιάζοντας στα δεδομένα τόσο της βιολογίας και της ψυχολογίας όσο και της κοινωνιολογίας και του δικαίου.

Πρώτα εξετάζεται η θεώρηση του φαινομένου ανά τους αιώνες, και παρουσιάζονται συνοπτικά οι κυριότερες θεωρίες για το τι θεωρείται φυσικό ή αφύσικο κατά το βιολογικό μοντέλο, υγιές ή παρεκκλίνον στη σεξουαλική συμπεριφορά στο χώρο της ψυχανάλυσης και πώς η σεξουαλική παρενόχληση συνδέεται με το πρόβλημα της ηθικής αποτίμησης μιας **πράξης** και μιας **επιθυμίας** στο πλαίσιο των κυριότερων ηθικών θεωριών που έχουν διατυπωθεί.

Σε ειδικό κεφάλαιο αναπτύσσεται και σχολιάζεται η νομοθετική αντιμετώπιση της σεξουαλικής παρενόχλησης στη χώρα μας και, επιπλέον, επιχειρείται η οριοθέτηση της έννοιας του φαινομένου στην εργασία, ως επιμέρους έκφανση της ηθικής των ανθρώπινων σχέσεων, τόσο στο πλαίσιο που θέτει η ευρωπαϊκή και η εθνική νομοθεσία, όσο και σε αυτό της συγκριτικής ανάλυσης από την πλευρά του ποινικού δικαίου και της αντεγκληματικής πολιτικής, καθώς και της εφαρμοσμένης (επιχειρησιακής) ηθικής. Ως περαιτέρω προσέγγιση, παρατίθεται κεφάλαιο που αφορά στη σεξουαλική παρενόχληση στο στρατό. Στόχος των παραπάνω είναι η καταγραφή του εύρους του φαινομένου και η

¹⁰ Δραγώνα-Μονάχου 1995: 372-373.

¹¹ Πρωτοπαπαδάκης 2005: 68.

ανάδειξή του στην ελληνική πραγματικότητα, ώστε να τοποθετηθεί στην πραγματική κοινωνική του διάσταση.

Τα συμπεράσματα και η διατύπωση προτάσεων, υπό το πρίσμα της ηθικής φιλοσοφίας, στοχεύουν να συντελέσουν στην αντιμετώπιση της σεξουαλικής παρενόχλησης.

Ενότητα 1. Η φύση, η ισχύς και η δράση της παρενόχλησης

Κεφάλαιο 1. Η φαινομενολογία της παρενόχλησης

...Για τον Εντουάρντο, εκείνη ήταν το πιο αιθέριο γυναικείο πλάσμα που τον άγγιξε ποτέ. Σχεδόν ευχόταν να σκοντάψει, να γλιστρήσει, για να τη σηκώσει στα χέρια και να τη σφίξει στο στήθος του. Κι όμως δεν θα το έκανε ποτέ για πολλούς λόγους: φοβόταν μην την προσβάλλει, μην της κάνει κακό...¹²

1.1 Μύθοι και θρύλοι

Η ανθρώπινη ύπαρξη είναι πολυδιάστατη και απύθμενη. Η δυνατότητα του ανθρώπου για εμπειρίες είναι απεριόριστη. Μπορεί να ανέβει στο μυστικό ύψος των πνευματικών ουρανών και να βυθισθεί στο απόκρυφο βάθος των ασυνείδητων ενορμήσεων¹³. Ο παρατηρητής των ηθών γνωρίζει πως η παρενόχληση έρχεται από μακριά, από την πιο απόμακρη προϊστορία, ως εκφραστής των βαθύτερων αναγκών του ανθρώπου και του διαρκούς διχασμού ανάμεσα σε αυτό που επιθυμεί και αυτό που δεν έχει το κουράγιο να κάνει. Λογοτέχνες και ποιητές επιχείρησαν την διερεύνηση των μύχιων πτυχών της ανθρώπινης ψυχής, φανέρωσαν ή υπογράμμισαν άγνωστες διαστάσεις της ανθρώπινης ύπαρξης και δοκίμασαν να αποκρυπτογραφήσουν τα μυστικά της.

Η ελληνική μυθολογία με τον πλούτο και την πολυεδρικότητα των εικόνων της αποτελεί πολύτιμη πηγή πληροφοριών για τον κόσμο της ψυχής. Τόσο ο Έρως όσο και ο Παν εκφράζουν τη γένεση της επιθυμίας και την ικανοποίησή της. Ο Παν είναι «ο θεός

¹² Γκαίτε, *Οι εκλεκτικές συγγένειες*. Βλ. Carotenuto 2002: 117.

¹³ *Η πιο βαθιά παρόρμηση οδηγεί τον άνθρωπο προς το πνεύμα, προς τον Θεό, ενώ η πιο βαθιά λαχτάρα του τον πηγαίνει πίσω προς την φύση, προς την μητέρα: ανάμεσα στις δύο δυνάμεις αιωρείται γεμάτη άγχος η τρεμάμενη ζωή του*. Βλ. Hesse 1977: 67.

της φύσης μέσα μας», είναι το «ένστικτό» μας και αναπαριστά τη ζωώδη μορφή ζωής που στηρίζει την ψυχή και τρέφει τη δημιουργική μας ικανότητα. Κατοικεί στα δάση, στις σπηλιές, ξεδιψά στις πηγές, κρύβεται σε σκοτεινούς λαβύρινθους, απ' όπου παραμονεύει τις νύμφες και τις επιτίθεται. Η σεξουαλικότητά του εμφανίζεται να συνδέεται με τον εφιάλτη, με την αγωνία, σε μια επαφή που τρομάζει, γιατί συνδέεται με τη βίαιη απελευθέρωση του ενστίκτου· ενός ενστίκτου με τερατώδη μορφή, που αντιπροσωπεύει μόνο ένα από τα πρόσωπα της σεξουαλικότητας¹⁴. Στην αρχαία Ελλάδα, επιμέρους όψεις «παρενόχλησης» εντάσσονται στα εγκλήματα της παρθενοφθορίας και της αρπαγής. Η μυθολογία έχει διασώσει αναφορές σε κολάσιμες ή μεμπτές περιπτώσεις «φθοράς παρθένου κόρης»¹⁵.

Βέβαια, όταν κάποιος, στη διάρκεια μιας συζήτησης προσκαλεί κάποιον να επιχειρηματολογήσει κάποιον αφοσιωμένο στην τέχνη της παρενόχλησης, όλοι αρχικά σκέπτονται τον Δον Ζουάν κι αμέσως μετά τον Καζανόβα. Όμως αυτές οι δύο προσωπικότητες, η πρώτη φιλολογικής προέλευσης, στην οποία η λαϊκή φαντασία απέδωσε πραγματική υπόσταση, και η άλλη με σάρκα και οστά που κάποτε, μέσω των δικών του *Memorie* μεταβλήθηκε σε λογοτεχνικό φάντασμα, είναι τελείως διαφορετικές. Οι αιτιάσεις του Δον Ζουάν είναι θεολογικής υφής, εκείνες του Καζανόβα υπακούουν στην πειθώ της φυσιολογίας, κι ενώ ο ένας λατρεύει να υπηρετεί τη «λοξή θέληση της ιεροσυλίας», ο άλλος απολαμβάνει τη ζωή αναζητώντας την ηδονή για την ηδονή¹⁶.

Στο *Ημερολόγιο του Γόητα* που είναι η ιστορία ενός δόλιου και σατανικού γόη που χρησιμοποιεί τα πάντα προκειμένου να προκαλέσει σύγχυση και ταραχή σε μια δεκαεπτάχρονη κόρη, ο Kierkegaard ορίζει τη διαμόρφωση τριών θεμελιωδών σταδίων της ανθρώπινης ύπαρξης: το αισθητικό, το ηθικό και το θρησκευτικό. Ο γόης σταματά στο πρώτο στάδιο, αφού δεν είναι σε θέση να περάσει στο ηθικό στάδιο, εκείνο όπου ο άνθρωπος ανακαλύπτει τον εαυτό του. Το τίμημα αυτού του «κρυφτού» που παίζει με

¹⁴ Carotenuto 2002: 60-63.

¹⁵ Χαρακτηριστικοί είναι οι μύθοι του Ηρακλή και της Φιαλούς, του Απόλλωνα και της Ψαμάθης, του Ποσειδώνα και της Χιόνης, του Δία και της Αντιόπης, του Δία και της Δανάης, του Ποσειδώνα και της Αλόπης κλπ. Βλ. Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 7.

¹⁶ Τσέλι 2003: 151-152.

τον κόσμο και δεν αποδίδει αξία στην πραγματικότητα είναι, κατά τον Kierkegaard, το ότι γίνεται αίνιγμα για τον ίδιο του τον εαυτό¹⁷.

Ο Γκαίτε, τέλος, εκφράζει πολύ όμορφα τις αντιφατικές τάσεις του *Φάουστ* στην περίφημη ομιλία του περί δύο ψυχών: *...Δύο ψυχές κατοικούν, αχ στο στήθος μου μέσα...* (στίχοι 1110 κε), αντλώντας την ιδέα από το σωκρατικό συλλογισμό επί του θέματος στον *Φαίδρο* (237 κε), όπου το λογικό παλεύει να υποτάξει τις επιθυμίες και τα κατώτερα πάθη του ανθρώπου και να υπερिσχύσει, οδηγώντας έτσι, μέσα από έναν ταχύ και ανηφορικό δρόμο, στην αυτοβελτίωση¹⁸.

Οι παραπάνω ήρωες, ως χαρακτήρες, συμβολίζουν τη μάχη ανάμεσα στις ατομικιστικές έναντι των κοινωνικών αρετών. Ποια είναι, όμως, τα ποταπά κίνητρα της ανθρώπινης συμπεριφοράς; Η υπερηφάνεια, η φιλοδοξία, η ματαιοδοξία, ο έρωτας γίνονται πράγματι καταδικαστέα μόνο όταν μεταλλάσσονται σε λαγνεία ή όταν φτάνουν στα άκρα,¹⁹

Οι υπερβολικές επιθυμίες των ανθρώπων, αν και είναι διαφόρων ειδών και εκδηλώνονται με ποικίλους τρόπους, έχουν κατηγοριοποιηθεί στα «επτά θανάσιμα αμαρτήματα», με πρώτη στη σειρά κατάταξης τη λαγνεία. Η Αγία Γραφή έρχεται να το επιβεβαιώσει, γιατί μας διδάσκει ότι το Ερπετό υπέβαλε την ιδέα της ηδονής στον Αδάμ και στην Εύα, με την πονηρία και τον πειρασμό (*Γένεσις* : 3, 22)²⁰.

Η υποταγή στο πάθος εμφανίζει καθαυτή έναν ανελεύθερο χαρακτήρα που ενοχλούσε ανέκαθεν τα πνεύματα και, αν δεν έφθανε ως την ποινική καταστολή, συναντούσε ηθική και κοινωνική αποδοκιμασία. Την αυστηρή αυτή αντίληψη συναντούμε σε μονοθεϊστικές θρησκείες, όπως ο Χριστιανισμός, ο Μωαμεθανισμός, και η Ιουδαϊκή θρησκεία²¹. Βέβαια, η απαξίωση της ερωτικής ζωής στο όνομα προστασίας

¹⁷ Carotenuto 2002: 215.

¹⁸ Ειδικότερα, η ψυχή στον Πλατωνικό *Φαίδρο* παρομοιάζεται με άρμα-όχημα με δύο άλογα, όπου ο άνθρωπος-ηνίοχος παλεύει συνεχώς να την εξαγνίσει από καθετί μιαρό. Η ψυχή αυτή τριχοτομημένη (λογιστικό-θυμοειδές-επιθυμητικό) δεν βιώνει παρά μια συνεχή πάλη. Ο ηνίοχος είναι το λογιστικό και τα δύο άλογα είναι το θυμοειδές και το επιθυμητικό. Βλ. Μαρκεζίνης 2009: 58.

¹⁹ Μαρκεζίνης 2009: 88.

²⁰ *...καί εἶπεν ὁ Θεός· Ἰδοὺ Ἀδάμ γέγονεν ὡς εἷς ἐξ ἡμῶν, τοῦ γινώσκειν καλὸν καὶ πονηρὸν· καὶ νῦν μὴ ποτε ἐκτείνῃ τὴν χεῖρα αὐτοῦ καὶ λάβῃ ἀπὸ τοῦ ἔξωθεν τῆς ζωῆς καὶ φάγῃ καὶ ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα...*

²¹ Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 4.

των ηθών συναντάται, ήδη, πριν από την ανάπτυξη των μονοθεϊστικών θρησκειών, όπως και προαναφέρθηκε, στην ελληνική αρχαιότητα, ιδίως κατά την προκλασική περίοδο²².

Μεταγενέστερα, αναφέρει ο Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης: *...Εξ όλων των παθών ο σαρκικός έρωσ είναι το τυρρανικότατον. Διότι έχει παγίδα, εις την οποίαν μας κρατεί το ίδιον σώμα μας. Και εξ όλων των καρπών ο μόνος, όστις δεν χρήζει ούτε καιρού ούτε ώρας δια να ωριμάσει, είναι ο σατανικός έρωσ. Οι άλλοι καρποί ωριμάζουν εν ώρα και χρόνω. Και είναι ωσαύτως ο μόνος καρπός, όστις δεν έχει ανάγκην ουδέ της θερμότητος του ηλίου, αλλ' αναπτύσσει θερμότητα αφ' εαυτού. Και υπό την δρόσον και εν τω σκάτει, και επί του ανδήρου και επί της στέγης, πάντοτε ωριμάζει εις μίαν στιγμήν...*²³

Η λογοτεχνία, και γενικότερα η τέχνη, προσέγγισαν περισσότερο τον πραγματικό κόσμο, στο βαθμό που κατόρθωσαν να μας κάνουν να δούμε ότι υπάρχει πάντα μια άλλη πλευρά και μας ανάγκασαν να ζυγίσουμε τα πολυποίκιλα και αντιφατικά χαρακτηριστικά των ανθρώπων. Η αμφισημία της περιγραφής των λογοτεχνικών κειμένων αφήνει χώρο για πολλαπλές ερμηνείες και αυτό μας επιτρέπει να βρίσκουμε ομοιότητες στην ανθρώπινη συμπεριφορά και στα ανθρώπινα γνωρίσματα πέρα από τα σύνορα και παρά την παρέλευση τεράστιων χρονικών διαστημάτων.

Η αφύπνισή μας σχετικά με τις συνέπειες μιας τέτοιας συνειδητοποίησης θα μπορούσε να επηρεάσει τα μέγιστα τον τρόπο που αντιμετωπίζουμε ο ένας τον άλλο²⁴. Όλα αυτά δεν καθιστούν τους ανθρώπους εξ' ολοκλήρου καλούς ούτε εξ' ολοκλήρου κακούς, αλλά μείγματα και, άρα, η φαυλότητά τους πρέπει να κατανοηθεί πριν τιμωρηθεί.

1.2 Ιστορική επισκόπηση

Επισκοπώντας διάφορες ηπείρους και εποχές, από χρόνους προϊστορικούς έως την αρχή της τρίτης μ.Χ. χιλιετίας, παρατηρούμε ότι τα συστήματα αξιολόγησης της ερωτικής ζωής διακρίνονται σε δύο μεγάλες κατηγορίες. Οι **ακραιφνείς** τους μορφές, ανάμεσα στις οποίες κατατάσσονται πολυάριθμες ενδιάμεσες, είναι αυτές, σύμφωνα με τις οποίες ορθές είναι οι ερωτικές εκείνες πράξεις που τελούνται ανάμεσα σε έγγαμους

²² Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 8.

²³ Παπαδιαμάντης 2009: 67.

²⁴ Μαρκεζίνης 2009: 306-309.

ανθρώπους και μπορούν να οδηγήσουν σε τεκνοποίηση. Κάθε άλλη πράξη, πέρα από τις παραπάνω, είτε μοιχεία θα αποτελούσε είτε πορνεία²⁵.

Όσον αφορά στη **νομοθεσία**, μέσα στη διαδρομή του ιστορικού χρόνου, ριζοσπαστική είναι η αποσύνδεση της τελευταίας από την έννοια των «ηθών» ή της «ηθικότητας». Ο συνειρμός των αξιών της ερωτικής ζωής με την ηθικότητα (την αιδώ, τη σεμνοπρέπεια κλπ) είναι, επίσης, αρχαίος και διάχυτος στους δικαιοϊκούς κλάδους και τις διάφορες προεθνικές ή εθνικές δικαιοταξίες. Διαχρονικά, η διάκριση του εγκλήματος από την **αμαρτία** και από την **ανηθικότητα** γίνεται δύσκολη, ακριβώς επειδή οι έννοιες που χρησιμοποιήθηκαν για να περιγράψουν τις σεξουαλικές σχέσεις μας ανάγουν ρητά στην εκάστοτε ηθική τάξη²⁶.

Στην *Ιστορία της Σεξουαλικότητας*, ο Foucault τονίζει ότι ο εγκλωβισμός της σεξουαλικότητας γίνεται συστηματικά μέσα από κατασταλτικούς μηχανισμούς που προωθούν τη συζυγική οικογένεια και κανονικοποιούν τις γαμήλιες σχέσεις με αυστηρό πρωτόκολλο, κανόνες και συστάσεις. Ο Foucault καταλήγει λέγοντας ότι η αύξηση των «ειδικών» ηδονών που ονομάζουμε διαστροφές, δεν είναι ηθικολογικό θέμα, αλλά η συνέπεια της παρέμβασης των εξουσιαστικών μηχανισμών στα κορμιά και τις ηδονές τους, καταλήγοντας ότι αυτό που θεωρείται αφύσικο ή νοσηρό συνδέεται με τις ηθικές ανοχές και τις επιθυμητότητες της κάθε εποχής²⁷.

Η διαμετρικά αντίθετη θεώρηση της ερωτικής ζωής είναι η **φιλελεύθερη**, σύμφωνα με την οποία οποιαδήποτε ερωτική πράξη θεωρείται θεμιτή και κανονική, αρκεί να μην προσβάλλει κάποιο αισθητό αγαθό κοινωνικό ή προσωπικό. Αυτή η προσβολή πρέπει να εξατομικεύεται σε συγκεκριμένη περίπτωση και να αποδεικνύεται εμπειρικά και επιστημονικά²⁸.

Σε κλίμακα ιστορικά αισθητή, μια χαλάρωση της αυστηρότητας και μια ανάπτυξη φιλελεύθερων συστημάτων συνδέονται με τη λεγόμενη **νεωτερική εποχή**²⁹. Έκτοτε, οι

²⁵ Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 3.

²⁶ Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 2-3.

²⁷ Φουκώ 2005: 64-66, 136-142.

²⁸ Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 5.

²⁹ Η πρώτη φιλοσοφική αποτύπωση του φιλελευθερισμού στο δυτικό κόσμο γίνεται, κυρίως, στο έργο του J.S.Mill *Για την ελευθερία (On liberty)*. Ο Mill θεωρεί ως τερατώδες έργο την τιμώρηση ενός ανθρώπου, ο οποίος κανένα τρίτο δεν έχει θίξει με τις πράξεις του. Βλ. Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 5.

κοινωνικοϊστορικές συνθήκες και τα φιλοσοφικά ρεύματα αναπτύσσονται. Χωρίς άλλο, η κορύφωση του φιλελευθερισμού στην Ευρώπη συντελείται στο δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα, ιδίως κατά την περίοδο 1960-1990. Έχει συνδεθεί, μάλιστα, συμβολικά με τα γεγονότα του Μάη του 1968 στη Γαλλία. Όπως είναι φυσικό, ο αναπροσανατολισμός των αξιών της ερωτικής ζωής από τα «ήθη» στα **ατομικά αγαθά** και, ιδίως, στην **ερωτική ελευθερία** διαποτίζει τόσο τη νομοθετική πολιτική, όσο και (σε μικρότερο βαθμό) την ερμηνεία και εφαρμογή των νόμων³⁰.

Επισκοπώντας, πάντως, κανείς τον ευρύτερο ιστορικό χρόνο διαπιστώνει εύκολα ότι οι εμφανίσεις φιλελεύθερων συστημάτων ρύθμισης της ερωτικής ζωής είναι σπανιότερες σε σχέση με τα παρεμβατικά συστήματα ελέγχου³¹.

Από την άλλη πλευρά, εξίσου απρόσφορη εμφανίζεται η προσπάθεια να συνδεθεί ο αντίστοιχος φιλελευθερισμός με μια γραμμική εξέλιξη ή με μια ιστορική περίοδο. Κατ' αρχήν, βέβαια, η εκπνοή της φεουδαρχίας και της βικτωριανής περιόδου αποτελεί για τον δυτικό πολιτισμό ιστορικό σταθμό και αφετηρία μεταρρυθμίσεων. Ωστόσο, η ελευθεριότητα και η ανεκτικότητα εμφανίζονται, επίσης, ή υποχωρούν σε απρόσμενες ιστορικές περιόδους, πράγμα που διαψεύδει τις γραμμικές ακολουθίες³². Στις αρχές του 17^{ου} αιώνα, π.χ., με το αθέμιτο υπήρχε μια ανεκτική οικειότητα. Οι κώδικες για το χυδαίο, το πρόστυχο, το άσεμνο ήταν αρκετά «χαλαροί», συγκρινόμενοι με τους κώδικες του 19^{ου} αιώνα³³.

Ειδικά στο χώρο εργασίας, παλαιότερα, η σεξουαλική παρενόχληση θεωρούνταν μια «φυσιολογική συμπεριφορά» στα πλαίσια συναναστροφής ανάμεσα σε έναν άνδρα και σε μια γυναίκα, ενώ από τη δεκαετία του 1960 και εξής, έλαβε μεγάλες διαστάσεις, κυρίως εξαιτίας του συνεχώς αυξανόμενου αριθμού εργαζόμενων γυναικών, ακόμα και σε μη παραδοσιακούς γυναικείους χώρους εργασίας³⁴. Από την άλλη, η σεξουαλική απελευθέρωση, η οποία συντελέστηκε τον 20^ο αιώνα, και κυρίως κατά τις δεκαετίες του 1960 και 1970, όταν συνέβη η εξάπλωση της ιδεολογίας του φεμινιστικού κινήματος σε

³⁰ Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 6.

³¹ Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 6.

³² Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 9.

³³ Φουκώ 2005: 11.

³⁴ Αντωνίου 2008: Τ.1, 250.

Αμερική και Ευρώπη, είχε ως αποτέλεσμα ορισμένες συμπεριφορές να πάψουν πλέον να θεωρούνται σεξουαλική παρενόχληση και να ενταχθούν στα πλαίσια του ανεκτού «φλερτ», ενώ συγχρόνως να επινοηθούν νέες συμπεριφορές που αποτελούν σεξουαλική παρενόχληση, όπως η πορνογραφία³⁵.

Η καταγραφή των επιβιώσεων ή αναβιώσεων αυστηρότητας στην εποχή μας, ενισχύει την ιδέα πως η μετάβαση στην πιο όψιμη νεωτερική εποχή, με την παγκοσμιοποίηση των δικτύων και των ιδεολογικών επιρροών, δεν συνεχίζει απαραίτητα αυτήν την πορεία προς τον φιλελευθερισμό. Γίνεται λόγος για ρεύματα «**νεοπουριτανισμού**», ενώ αναπτύσσεται διεθνώς ο ποινικός έλεγχος πολύ διαδεδομένων συμπεριφορών, όπως αυτές που μπορούν να εμπίπτουν στη «σεξουαλική παρενόχληση»³⁶.

«Κοντολογίς, πρέπει να προσδιορίσουμε, στη λειτουργία του και στους τρόπους ύπαρξης, το καθεστώς εξουσίας-γνώσης-ηδονής που υποβαστάζει στις κοινωνίες μας τη συζήτηση πάνω στην ανθρώπινη σεξουαλικότητα. Το κύριο ζήτημα είναι κάτω από ποιες μορφές, μέσα από ποια κανάλια, γλιστρώντας πλάι σε ποιες θεωρίες, η εξουσία καταφέρνει να φτάσει ως τις πιο λεπτές και τις πιο ατομικές συμπεριφορές, ποιοι δρόμοι τις επιτρέπουν να προσεγγίσει τις σπάνιες ή μόλις αντιληπτές μορφές της επιθυμίας, πως διαπερνά και ελέγχει την καθημερινή ηδονή –κι όλα αυτά με συνέπειες που μπορούν να είναι άρνηση, φραγμός, αποκλεισμός, αλλά και παρότρυνση, εντατικοποίηση, με λίγα λόγια, με τις πολύμορφες τεχνικές της εξουσίας»³⁷.

1.3 Απόπειρα ορισμού

Η συστηματική ενασχόληση με το ζήτημα της σεξουαλικής παρενόχλησης, κατά τα τελευταία έτη, ανέδειξε κάποια σύγχυση που υπάρχει στο επίπεδο των ορισμών. Η διαφορά τους έγκειται τόσο στους **σκοπούς** του θύτη όσο και στα **αποτελέσματα** που έχει η παρενόχληση³⁸. Οι σχετικές έρευνες αναγνωρίζουν ότι οι ορισμοί της

³⁵ Αντωνίου 2008: Τ.1, 249.

³⁶ Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 11-12.

³⁷ Φουκώ 2005: 21.

³⁸ Αντωνίου 2008: Τ.1, 1.

παρενόχλησης -bullying, mobbing, moral harassment³⁹- αναφέρονται στην ψυχική και πνευματική κακοποίηση ενός ατόμου.

Η ετυμολογία της παρενόχλησης βοηθάει στην ανάλυσή της: η πρόθεση *παρά* και το ρήμα *ενοχλώ*, που σημαίνει διατάραξη της ησυχίας κάποιου, το να προκαλεί κανείς προβλήματα σε κάποιον⁴⁰, καθώς και η απασχόληση κάποιου την ώρα που ασχολείται με κάτι ή ησυχάζει⁴¹. Ως ειδικότερος όρος, σημαίνει την προσβλητική ενόχληση, το να ενοχλεί κανείς κάποιον θίγοντας την αξιοπρέπειά του⁴². Η παρενόχληση είναι ουσιαστικά η προσπάθεια ελέγχου ενός ατόμου ή μιας ομάδας. Η ηθική και η σεξουαλική παρενόχληση αναφέρονται σε παρεμφερείς συμπεριφορές.

Ο όρος ηθική παρενόχληση -moral harassment⁴³- αναφέρεται κυρίως σε μη ορατές επιθέσεις από άτομο σε άτομο και, γι' αυτόν το λόγο, ο εντοπισμός του φαινομένου αυτού είναι εξαιρετικά δύσκολος και μη αποδείξιμος. Πίσω από την ηθική παρενόχληση υποκρύπτονται περισσότερο **συναισθήματα** παρά γεγονότα και χειροπιαστές αποδείξεις που μπορούν να τη δικαιολογήσουν.

Ως **ηθική** παρενόχληση, ειδικά στο χώρο εργασίας, ορίζεται κάθε καταχρηστική συμπεριφορά (χειρονομία, λόγος, συμπεριφορά, στάση) που προσβάλλει με την επανάληψη ή τη συστηματοποίησή της την αξιοπρέπεια ή την ψυχική ή σωματική ακεραιότητα ενός ατόμου, θέτοντας σε κίνδυνο την εργασία του ή υποβιβάζοντας το εργασιακό κλίμα⁴⁴. Η συμπεριφορά αυτή μπορεί να έχει σχέση με το φύλο, με τη φυλετική ή εθνοτική καταγωγή του θύματος, τις θρησκευτικές ή άλλες πεποιθήσεις του, την αναπηρία, την ηλικία ή το γενετήσιο προσανατολισμό του.

Η **σεξουαλική** παρενόχληση αφορά σε πιεστική και ενοχλητική συμπεριφορά

³⁹ The Advanced Learner's Dictionary of Current English 1952: 570 (*harass*: trouble, worry, trouble by frequent attacks or raids).

⁴⁰ Μπαμπινιώτης 1998: 1355 (λήμμα *παρενόχληση*).

⁴¹ Βλ. λέξη σε Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής (ΑΠΘ, Ίδρυμα Μ. Τριανταφυλλίδη, 1998).

⁴² Μπαμπινιώτης 1998: 1355 (λήμμα *παρενόχληση*).

⁴³ Το *harassment* (παρενόχληση) ερευνήθηκε για πρώτη φορά στην Αμερική το 1976 και συνίσταται σε επίμονες και επαναλαμβανόμενες επιθέσεις ενός ατόμου εναντίον άλλου με σκοπό αφενός την πρόκληση συναισθημάτων απογοήτευσης, και αφετέρου την υπονόμευση και απομόνωσή του. Βλ. Αντωνίου 2008: Τ.1, 253-254.

⁴⁴ Αντωνίου 2008: Τ.1, 3.

σεξουαλικού περιεχομένου με σχόλια, προτάσεις ή χειρονομίες που απευθύνονται σε κάποιο πρόσωπο, το οποίο όχι μόνο δεν ανταποκρίνεται, αλλά ενοχλείται από αυτήν τη συμπεριφορά⁴⁵.

Συχνά, ιδίως σε νομικά κείμενα, η σεξουαλική παρενόχληση αναφέρεται και ως «γενετήσια παρενόχληση». Ο όρος «γενετήσιος» παραπέμπει στην ανθρώπινη αναπαραγωγική λειτουργία και, από την άποψη αυτή, είναι κάπως στενός, αφού άξια προσοχής και προστασίας από προσβολές είναι η ανθρώπινη συμπεριφορά που τείνει προς την ερωτική απόλαυση ως **αυτοσκοπό**. Ο καθιερωμένος στη γλώσσα μας λατινογενής όρος σεξουαλικός (από το *sexus*-φύλο) εκφράζει, μάλλον, ανετότερα το ευρύ προστατευόμενο πεδίο, ενώ άλλωστε χρησιμοποιείται πλέον και στα διεθνή συμβατικά κείμενα που έχουν εισαχθεί στην ελληνική έννομη τάξη⁴⁶.

Η σεξουαλική παρενόχληση χρησιμοποιείται συχνά από το θύτη ως μέσον ή αποτελεί μέρος της ηθικής παρενόχλησης και το αντίθετο⁴⁷. Σκοπός της είναι η αποσταθεροποίηση και η απώλεια ευθυκρισίας του παρενοχλούμενου, γεγονός το οποίο επιτυγχάνεται με την προσβολή της σεξουαλικότητάς του⁴⁸.

Στο χώρο εργασίας, η σεξουαλική παρενόχληση θεωρείται έκφραση της **ανισότητας των δύο φύλων**, η οποία δεν αποτελεί έκφραση επιθετική της σεξουαλικότητας, αλλά σεξουαλική έκφραση της βίας, που στοχεύει στην απόδειξη και την επιβεβαίωση της εξουσίας του δράστη πάνω στο θύμα του⁴⁹. Η εκδήλωσή της μπορεί, ενδεικτικά, να συνίσταται:⁵⁰

- (i) σε πράξεις όπως, περιττά αγγίγματα, χάρδια ή τσιμπήματα στο σώμα του εργαζομένου, με στόχο την επίθεση ή την πίεση για σύναψη σεξουαλικών σχέσεων,
- (ii) σε λέξεις, όπως ανεπιθύμητες προτάσεις ή πίεση για σεξουαλικές πράξεις,
- (iii) σε επίδειξη πορνογραφικών περιοδικών ή ασέμνων εικόνων, αντικειμένων ή γραπτού υλικού,

⁴⁵ Μπαμπινιώτης 1998: 1600 (λήμμα *σεξουαλικός*, (β) *σεξουαλική παρενόχληση*).

⁴⁶ Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 31.

⁴⁷ Αντωνίου 2008: Τ.1, 256.

⁴⁸ Αντωνίου 2008: Τ.1, 252.

⁴⁹ Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 179.

⁵⁰ Αρσέλ 2011: 29-31.

(iv) σε πονηρά βλέμματα, σφυρίγματα ή αισχρές χειρονομίες.

Αναφορικά με τις μορφές **βίας** στην εργασία, επιστημονικές έρευνες έχουν εντοπίσει δύο χαρακτηριστικές μορφές σεξουαλικής παρενόχλησης. Η πρώτη είναι του τύπου «Quid pro quo» ή «Προνόμια με αντάλλαγμα το σεξ», όπου ένας άνδρας, ανώτερος ή ισόβαθμος, έχει σεξουαλικές απαιτήσεις από μια γυναίκα χρησιμοποιώντας υποσχέσεις για ανταμοιβή ή απειλές για τιμωρία. Η δεύτερη μορφή συμβαίνει στο «σεξουαλικά παρενοχλητικό περιβάλλον», όπου οι περισσότεροι άνδρες συνωμοτούν συνειδητά ή ασυνείδητα για την παρενόχληση όλων των γυναικών. Αυτή η μορφή βίας εμπεριέχεται στην «παρενόχληση λόγω φύλου» (gender harassment)⁵¹.

Ένα από τα πιο επίμονα και ισχυρά αποτελέσματα διαφόρων ερευνών είναι ότι τα δύο φύλα αντιλαμβάνονται διαφορετικά τη σεξουαλική παρενόχληση: οι γυναίκες σε μεγαλύτερο βαθμό από τους άντρες θεωρούν μεγαλύτερο αριθμό συμπεριφορών ως σεξουαλική παρενόχληση. Όσο πιο σαφής, βέβαια, και σοβαρή είναι μια παρενοχλητική συμπεριφορά, τόσο πιθανότερο είναι να θεωρηθεί και από τα δύο φύλα σεξουαλική παρενόχληση⁵².

Η μόνη διαφορά μεταξύ ηθικής και σεξουαλικής παρενόχλησης έγκειται στο ότι η σεξουαλική παρενόχληση, έχει ήδη ποινικοποιηθεί στο μεγαλύτερο τουλάχιστον μέρος της -δεν καλύπτονται όλες οι περιπτώσεις- ενώ η ηθική παρενόχληση βρίσκεται ακόμη στα πρώιμα στάδια από πλευράς ποινικής κατοχύρωσης⁵³. Η συζήτηση μεταξύ των μελετητών για το τι ακριβώς συνιστά σεξουαλική παρενόχληση συνεχίζονται, παρόλο που οι ορισμοί συνεχώς εμπλουτίζονται με νέα στοιχεία για την πληρέστερη περιγραφή του φαινομένου.

Σε κάθε περίπτωση, η σεξουαλική παρενόχληση αποτελεί ένα κοινωνικό φαινόμενο-δομικό πρόβλημα των σύγχρονων κοινωνιών. Μπορεί να υπάρξει σε **όλους** τους κύκλους των κοινωνικών σχέσεων και δράστης και θύμα μπορεί να είναι **οποιοδήποτε** πρόσωπο, οποιοδήποτε φύλου ή καταστάσεως.

Για πρόσωπα **ανήλικα** ή **πάσχοντα**, ως θύματα, λαμβάνεται ειδική μέριμνα στο πλαίσιο των ρυθμίσεων του Ποινικού Δικαίου και τότε η σεξουαλική παρενόχληση

⁵¹ Αρσέλ 2011: 29-30.

⁵² Αρσέλ 2011: 35-36.

⁵³ Αντωνίου 2008: Τ.1, 256.

αποτελεί επιβαρυντική περίπτωση⁵⁴, οπότε γίνεται λόγος για βιασμό, κατάχρηση σε ασέλγεια ή αποπλάνηση. Τα σχετικά άρθρα του Ειδικού Μέρους του Ποινικού Κώδικα προστατεύουν το έννομο αγαθό της ανηλικότητας⁵⁵ («εγκλήματα εκμετάλλευσης ανηλικότητας») ή άλλες κατηγορίες προσώπων που βρίσκονται σε αδύναμη θέση⁵⁶.

Στο σημείο αυτό, πρέπει να τονιστεί η διάσταση μεταξύ των όρων *σεξουαλική παρενόχληση* και *αποπλάνηση*. *Αποπλανώ* σημαίνει χειραγωγώ με δόλια μέσα, παρασύρω. Ειδικότερα, παρασύρω ανήλικο άτομο, σεξουαλικά ανώριμο ή μη υπεύθυνο για τις πράξεις του σε ασελή πράξη⁵⁷.

Αξίζει να σημειωθεί ότι η **παιδική κακοποίηση** είναι όρος με ευρεία έννοια που καλύπτει μεγάλο φάσμα συμπεριφορών προς το παιδί, από τις πιο απλές που μπορεί να του διαταράξουν τη ψυχοσυναισθηματική του ισορροπία –όπως η παραμέληση και η συναισθηματική κακοποίηση- έως και τις πιο ακραίες –όπως η σωματική και σεξουαλική κακοποίηση- που μπορούν να καταλήξουν ακόμα και στο θάνατό του⁵⁸. Η **παιδική σεξουαλική κακοποίηση** περιλαμβάνει, εκτός από το βιασμό και την ασέλγεια, ακατάλληλο άγγιγμα του παιδιού ή το να υποχρεώνει κανείς το παιδί σε ακατάλληλο άγγιγμα, καθώς και έκθεση του παιδιού σε πορνογραφία ή γυμνό σώμα ή φωτογράφιση του παιδιού που εμπεριέχει σεξουαλική διέγερση του δράστη⁵⁹. Η αξιόποινη συμπεριφορά, κατά τον Ποινικό Κώδικα, συνίσταται στην τέλεση των παραπάνω πράξεων σε βάρος ανηλικού **κάτω των 15 ετών**⁶⁰.

⁵⁴ Βλ. Κατάχρηση σε ασέλγεια (άρθρο 338 ΠΚ), καθώς και Αποπλάνηση παιδιών (άρθρο 339 ΠΚ), Κατάχρηση ανηλικών σε ασέλγεια (άρθρο 342 ΠΚ), Πορνογραφία ανηλικών (άρθρο 348^A ΠΚ), Προσέλευση παιδιών για γενετήσιους λόγους (άρθρο 348B ΠΚ), Ασέλγεια με ανήλικο έναντι αμοιβής (άρθρο 351A ΠΚ), Προστασία της ιδιωτικής ζωής του ανήλικου θύματος (άρθρο 352B ΠΚ).

⁵⁵ Σχετικά με την προστασία της ανηλικότητας, πιο σαφής ήταν και παραμένει η πρόταξη ως αγαθού της ψυχικής υγείας των ανηλικών, ή της ψυχοπνευματικής υπόστασης των ανηλικών, που θίγεται από πράξεις που μπορεί να είναι καταλυτικές για την ελεύθερη εκδήλωση της γενετήσιάς τους ζωής. Βλ. Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 34-35.

⁵⁶ Συμεωνίδου –Καστανίδου 1999: 183.

⁵⁷ Μπαμπινιώτης 1998: 254 (λήμμα *αποπλανώ*).

⁵⁸ Πετρόχειλος 2006.

⁵⁹ http://www.obrela.gr/παιδική_σεξουαλική_κακοποίηση

⁶⁰ Συμεωνίδου-Καστανίδου 1999: 199.

Η ηλικία είναι αντιστρόφως ανάλογη της ποινικής αντίδρασης ή, με άλλα λόγια, όσο το παιδί ενηλικιώνεται τόσο η ποινική καταστολή της σεξουαλικής παρέμβασης σε αυτό αποκλιμακώνεται. Επιπλέον, η ποινική προστασία δεν εκτείνεται εξίσου σε όλες τις σεξουαλικές πράξεις προς τον ανήλικο. Αντίθετα, το αξιόποινο εξαρτάται από ένα συνδυασμό του είδους της πράξης προς συγκεκριμένη ηλικία⁶¹.

1.4 Τρόποι θεώρησης

Μεταξύ των τρόπων επιστημονικής θεώρησης της σεξουαλικής παρενόχλησης, διακρίνονται:

(i) Το βιολογικό μοντέλο, όπου το φαινόμενο εξετάζεται στο πλαίσιο των σεξουαλικών σχέσεων και της έλξης μεταξύ των δύο φύλων. Η σεξουαλική επιλογή καθορίζει τις συμπεριφορές ανδρών και γυναικών στην αναζήτηση ερωτικού συντρόφου.

(ii) Το κοινωνικο-πολιτισμικό μοντέλο, όπου η σεξουαλική παρενόχληση αντιπροσωπεύει την κατάχρηση εξουσίας και εξετάζεται μέσα στο κοινωνικό πλαίσιο, το οποίο διευκολύνει και αναπαράγει τις ανισότητες των δύο φύλων.

(iii) Το δομικό μοντέλο, όπου το φαινόμενο εξετάζεται και ερμηνεύεται υπό το πρίσμα του δομικού πλαισίου οργάνωσης και λειτουργίας μιας επιχείρησης, το οποίο ευνοεί και διευκολύνει συμπεριφορές σεξουαλικής παρενόχλησης, αντανακλώντας την ανισότητα δύναμης στις σχέσεις, όταν η ανισότητα αυτή οδηγεί στην προσβολή της ανθρώπινης αξιοπρέπειας.

(iv) Η νομική θεώρηση, που αφορά στον τρόπο με τον οποίο κάθε κοινωνία, σε συγκεκριμένη ιστορική περίοδο, αντιμετωπίζει και ορίζει την προστασία της σεξουαλικής αξιοπρέπειας ως δικαίωμα προσδιορίζοντας, έτσι, και το περιεχόμενο της σεξουαλικής παρενόχλησης.

(v) Η θεώρηση της εφαρμοσμένης ηθικής, όπου η φιλοσοφική προσέγγιση προσθέτει τη διάσταση του δέοντος γενέσθαι. Δεν υπάρχει πλέον μόνο η αντικειμενικότητα της επιστημονικής προσέγγισης, αλλά διατυπώνεται μια νόρμα, ένας κανόνας συμπεριφοράς.

Ειδικότερα, το πρόβλημα της αιτιολόγησης του εγκλήματος, της διαπίστωσης, δηλαδή, των αιτιών, στα οποία οφείλεται η γένεσή του (εγκληματογένεση), αποτελεί εδώ

⁶¹ Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 215.

και πολλά χρόνια ένα από τα σημαντικότερα, αν όχι το πιο βασικό, θέμα της εγκληματολογικής θεωρίας⁶².

Όταν γίνεται λόγος για **αίτια** του εγκλήματος, εννοούνται οι (χρονικά προηγούμενοι) όροι ή συνθήκες που η ύπαρξή τους θεωρείται ότι παράγει το έγκλημα⁶³.

Από την άλλη μεριά, όταν γίνεται λόγος για **παράγοντες** του εγκλήματος εννοούνται οι όροι εκείνοι, οι οποίοι με τη δράση τους διευκολύνουν σε μεγάλο βαθμό την εμφάνιση του εγκλήματος. Πολλοί συγγραφείς αναφερόμενοι στα αίτια ή τους παράγοντες του εγκλήματος, τους διακρίνουν σε «ενδογενείς» και «εξωγενείς» ή σε «βιολογικούς» και «κοινωνικούς», αντίστοιχα, με κριτήριο την προέλευση του αιτίου ή παράγοντα από τον ανθρώπινο οργανισμό ή από το κοινωνικό περιβάλλον⁶⁴.

Υπάρχουν θεωρίες που αποδίδουν το έγκλημα σε συγκεκριμένα αίτια ή παράγοντες (**αιτιολογική** προσέγγιση), όπως οργανικές, ψυχολογικές και κοινωνιολογικές θεωρίες⁶⁵, καθώς και θεωρίες που δεν αποδίδουν το έγκλημα σε αίτια ή σε παράγοντες (**ερμηνευτική** προσέγγιση), όπου το έγκλημα είναι εντελώς φυσιολογική ανθρώπινη συμπεριφορά και, γι' αυτό το λόγο, δεν οφείλεται σε συγκεκριμένα «εγκληματογόνα» αίτια. Σε αυτή την ομάδα κατατάσσονται και οι θεωρίες που ερμηνεύουν τη διάπραξη του εγκλήματος ως αποτέλεσμα μη λειτουργίας των συστημάτων ελέγχου (ατομικού και/ή κοινωνικού)⁶⁶.

Η αποτυχία των μονόπλευρων θεωριών να προσφέρουν μια ικανοποιητική και γενικής αποδοχής θεωρητική κατασκευή ως προς την αιτιολόγηση του εγκλήματος οδήγησε πολλούς συγγραφείς στην υιοθέτηση της ιδέας ότι το έγκλημα οφείλεται στη **συνδυασμένη δράση πολλών παραγόντων**, τόσο βιολογικών όσο και κοινωνιολογικών⁶⁷.

⁶² Αλεξιάδης 1989: 91.

⁶³ Αλεξιάδης 1989: 92.

⁶⁴ Αλεξιάδης 1989: 93.

⁶⁵ Αλεξιάδης 1989: 94.

⁶⁶ Κατά τη γνώμη του Αλεξιάδη, δεν είναι το έγκλημα, αλλά η νομότυπη συμπεριφορά αυτή που, ως επίκτητη, οφείλεται σε κάποια αίτια ή παράγοντες. Βλ. Αλεξιάδης 1989: 95, 140.

⁶⁷ Αλεξιάδης 1989: 155.

Κεφάλαιο 2. Το χρονικό των ανθρώπινων παθών

*Διότι ούτε ακόλαστος είναι ούτε πρόστυχος ούτε
ακρατής, όποιος κάνει κάτι εξαιτίας μιας οποιαδήποτε
ηδονής, αλλά εξαιτίας κάποιας αξιόμειπτης...*⁶⁸

Η σεξουαλική επιθυμία είναι αρκετά περίπλοκη, χωρίς να χρειάζεται να συνδεθεί με κάτι άλλο για την φαινομενολογική της ανάλυση. Αν υπάρχει σεξουαλική παρενόχληση, αυτή είναι συμπεριφορά που εκφράζει αφύσικη επιθυμία και πρακτική ή απλά ανάρμοστη συμπεριφορά που ορίζεται με όρους κοινωνικής αποδοκιμασίας και παράδοσης; Αποτελεί πάθος ή μέσο που εφαρμόζεται για άλλα αίτια και όχι λόγω της τάσης του ατόμου; Αν επιλέξουμε ως κεντρικά σημεία της φαινομενολογίας της παρενόχλησης την εξουσία και τον έρωτα, θα πρέπει να αναρωτηθούμε ποια είναι τα είδη της παρενόχλησης, τόσο σε σχέση με την ανάγκη εξουσίας όσο και σε σχέση με το αίτημα αγάπης.

2.1 Υπό το πρίσμα της Βιολογίας

*Όλοι οι πίνακες αξιών, όλα τα «πρέπει» που γνωρίζει η ιστορία ή η εθνολογική έρευνα, στην πραγματικότητα, είναι ανάγκη να φωτιστούν και να ερμηνευτούν φυσιολογικά, πριν ακόμη, οπωσδήποτε, δοκιμάσουμε να τα ερμηνεύσουμε ψυχολογικά*⁶⁹, υποστηρίζει ο Nietzsche, κατά τον οποίο η ουσία της ζωής δεν είναι άλλη από τη θέληση για δύναμη⁷⁰.

Ο Thomas Hobbes έθεσε τα κριτήρια της ηθικής αξιολόγησης μέσα στον άνθρωπο με βάση τις ανάγκες του ως βιολογικού και, κατ' ανάγκη, κοινωνικού όντος και

⁶⁸ Αριστοτέλης, *Ηθικά Νικομάχεια* 1151b21-22.

⁶⁹ Νίτσε: 53.

⁷⁰ *Όλα τα ένστικτα που δεν εκφορτίζονται προς τα έξω, στρέφονται προς τα μέσα -αυτό είναι εκείνο που ονομάζω ενδοστρέφεια του ανθρώπου: έτσι μόνο αναπτύσσεται αυτό που, αργότερα, ονομάζει «ψυχή» του... Η εχθρότητα, η σκληρότητα, η χαρά της καταδίωξης, της επιδρομής, της αρπαγής, της καταστροφής - όλα αυτά στραμμένα εναντίον του κατόχου τέτοιων ενστίκτων: αυτή είναι η καταγωγή της «κακής συνείδησης»... Βλ. Νίτσε: 81, 87.*

η φιλοσοφία του παραμένει επίκαιρη: είναι η αρχέγονη ανθρώπινη φύση εγωιστική ή αλτρουιστική, είναι δηλαδή πρωταρχικά ο άνθρωπος φυσικό ή κοινωνικό ον;

Ένα πρώτο ερώτημα που θα μπορούσε να μας οδηγήσει στην ουσία του ανθρώπου είναι το ερώτημα περί της καταγωγής. Το «από πού ερχόμαστε» απαντά στο «τι είμαστε». Με βάση στοιχεία που δανειζόμαστε από τη μελέτη της εξέλιξης, αποδεικνύεται ότι ο άνθρωπος είναι, εξίσου με τα άλλα έμβια όντα, προϊόν φυσικής επιλογής, ανήκει στην ομάδα των πρωτευόντων και τοποθετείται, ανάλογα με τη συγγένεια, ανάμεσα σε, λίγο ως πολύ, συγγενικά είδη⁷¹.

Ενστικτώδης, δηλαδή γονιδιακά υπαγορευμένη, είναι για όλα τα ζώα η αναζήτηση τροφής και ερωτικού συντρόφου, αλλά και η διαφύλαξη του προσωπικού τους χώρου. Το **ένστικτο** σημαίνει μια ζωική αντίδραση που έχει διαμορφωθεί από την κληρονομικότητα⁷², ενώ η **ορμή** είναι μια έννοια οριακή, κοινή στον ψυχικό και σωματικό χώρο, μια αίσθηση συνεχής που ορίζεται από την πηγή, το σκοπό και το αντικείμενό της -το σεξουαλικό ένστικτο. Πηγή είναι ο ερεθισμός που προέρχεται από το εσωτερικό του οργανισμού, ο σκοπός αναφέρεται στην ικανοποίηση κι αντικείμενο είναι ό,τι μέσο μπορεί να την εξασφαλίσει⁷³.

Σύμφωνα με τις επιστημονικές αποκαλύψεις που συντελέστηκαν στο δεύτερο μισό του 18ου αιώνα, ο δεσμός ανάμεσα στις οσμές και στη σεξουαλική δραστηριότητα είναι στενός⁷⁴. Η όσφρηση, εκτός από μυστηριώδης υποβολέας, είναι και ένας κριτής που διατάζει μέσα από τους «υπόγειους δρόμους» του ασυνειδήτου καθορίζοντας το συνειδητό. Αποδεικνύεται η ύπαρξη χημικών διαλυμάτων που διακυβερνούν τη ζωή μας χωρίς εμείς να το γνωρίζουμε· αυτές οι μοιραίες μυρωδιές που δεν μυρίζουν ονομάζονται φερομόνες, -λέξη σύνθετη από το *φέρειν* και την *ορμόνη*-, οι οποίες, σε αντίθεση με τις ορμόνες που είναι ενδοκρινικά διαλύματα και εκχύνονται από τους αδένες στο εσωτερικό

⁷¹ Από φυλογενετική άποψη, δεν υπάρχει «ανθρώπινο βασίλειο». Βλ. Ferry -Vincent 2005: 170-172.

⁷² Ένστικτο ονομάζουμε την έμφυτη τάση-παρόρμηση των ατόμων κάθε ζωικού είδους να εκδηλώνουν συγκεκριμένες συμπεριφορές υπό την επίδραση ορισμένων περιβαλλοντικών συνθηκών.

⁷³ Η *λίμπιντο* δεν ταυτίζεται με τη λειτουργία αναπαραγωγής, αλλά είναι έννοια ευρύτερη, αφού τη συναντάμε σε στάδια προγενέστερα από τη γενετήσια φάση του ανθρώπου. Βλ. Κρανάκη 2000: 41-42, 47.

⁷⁴ Πριν από μερικές δεκαετίες απομονώθηκε στον ιδρώτα του αρσενικού χοίρου ένα διάλυμα γνωστό ως ανδροστερόνη. Αυτό είναι κανό να προκαλέσει τον οίστρο ή τουλάχιστον να κάνει διαθέσιμο το θηλυκό. Βλ. Τσέλι 2003: 53-55.

του οργανισμού, αυτές διαχέονται στον εξωτερικό κόσμο⁷⁵. Ζούμε, λοιπόν, ένα «θεατρικό έργο» που το σκηνοθετεί η ίδια η φυσιολογία ή, μάλλον, το πρωταρχικό σχέδιο των γονιδίων μας· και το έργο αυτό παίζεται σε ένα είδος «σκοτεινού θαλάμου» στον εγκέφαλό μας.

Η σύγχρονη νευροβιολογία τείνει να τοποθετείται, πλέον, κάπου στο ενδιάμεσο των δύο ακραίων απόψεων που θέλουν από η μία τον άνθρωπο να είναι είτε από τη γέννησή του σημαδεμένος με το ένστικτο του κακού ή του καλού είτε παντελώς αμόλυντος από οποιαδήποτε έμφυτη προδιάθεση και ορμή, και, επομένως, τελείως ελεύθερος να ορίσει την τύχη του⁷⁶. Κάθε άνθρωπος βρίσκεται στο σταυροδρόμι όλων των δυνατών σεξουαλικών επιλογών και κλίσεων και, συχνά, είναι η παιδεία που μας εμποδίζει να κάνουμε ό,τι βαθύτατα μέσα μας επιθυμούμε⁷⁷. Σύμφωνα με την κυρίαρχη σήμερα άποψη, το σύνολο των συμπεριφορών διαμορφώνεται τόσο από τη γενετική προδιάθεση του ατόμου όσο και από την επίδραση του περιβάλλοντος⁷⁸.

Αναμφίβολα, οι άνθρωποι έχουν τη ικανότητα να διαμορφώνουν **πίστεις**, οι οποίες δεν υπαγορεύονται από τα ένστικτά τους. Έτσι, με τη φαντασία τους, με τις γνώσεις που διαρκώς αποκτούν στη ζωή τους, με τις κοινωνικές συμβάσεις τους -με τον πολιτισμό τους γενικά- σχηματίζουν **πίστεις**, οι οποίες, ασφαλώς, υπερβαίνουν τις φυσικές καταβολές τους.

Οι άνθρωποι, όμως, έχουν και **πίστεις** οι οποίες είναι συνυφασμένες με τα ένστικτά τους. Ανάμεσα στις «συμβατικές» και τις «φυσικές» **πίστεις** δεν υπάρχει διαφορά ως προς την ουσία τους, ως προς τον τρόπο που λειτουργούν⁷⁹. Η πίστη, στην οποία υπάγεται το ένστικτο της αναπαραγωγής είναι ένα τμήμα του μεγάλου χάρτη των **πίστεων** που κουβαλάει μέσα του το πρόσωπο και ο οποίος του υποδεικνύει το δρόμο που πρέπει να ακολουθήσει, όταν πρόκειται να πράξει⁸⁰.

⁷⁵ Τσέλι 2003: 57.

⁷⁶ antifono.gr/to-anthropino-ensuktiko

⁷⁷ Τσέλι 2003: 77.

⁷⁸ Lewis 1998: 20.

⁷⁹ Πελεγρίνης 1987: 164-165.

⁸⁰ Μια σκόπιμη ενέργεια δεν είναι, κατ' ανάγκη, μια ενέργεια που επιτελείται από πρόθεση. Είναι πάντοτε δυνατόν να γίνεται καθ' υπαγόρευση εξωτερικών κινήτρων, όπως είναι οι φυσικές καταβολές ενός ζώου. Βλ. Πελεγρίνης 1987: 171-172.

Αντιθέτως προς τις πίστεις, **οι προθέσεις** ανήκουν στην κατηγορία των ψυχικών εκείνων γεγονότων των οποίων οι φορείς έχουν τη δυνατότητα να μεταχειρίζονται την ανθρώπινη γλώσσα και να συμπεριφέρονται ανεξάρτητα από τα ένστικτά τους⁸¹. Τα ζώα δεν έχουν προθέσεις, αναγκαίους όρους των εσκεμμένων πράξεων, οι οποίες αποτελούν προνόμιο αποκλειστικό των ανθρώπων.

Κατά τον Καρλ Πόππερ, η πρόταση σύμφωνα με την οποία όλες μας τις πράξεις τις καθορίζουν ποιητικά αίτια που δεν τα αντιλαμβάνεται ενίοτε η συνειδητή μας βούληση, και ομολογημένα ή ανομολόγητα συμφέροντα, είναι εξ ορισμού «μη διαψεύσιμη», δηλαδή αδύνατον να ελεγχθεί με οποιοδήποτε πείραμα. Η αλήθεια της πρότασης «όλα έχουν κάποια αιτία» είναι αδύνατον να αποδειχθεί είτε αναλυτικά είτε εμπειρικά⁸².

Το επιχείρημα της φυσιοκρατικής πλάνης⁸³ ισχύει για κάθε προσπάθεια επιστημονικής θεμελίωσης της ηθικής: Στο κεντρικό ερώτημα της μεταηθικής «γιατί θα έπρεπε να ευνοούμε την ευημερία του ανθρώπινου είδους», εφόσον περιοριστούμε στην ουδέτερη περιγραφή των ηθικών συμπεριφορών, όπως κάνουμε με τα ήθη των ζώων, τότε δεν υπάρχει πλέον ηθική, αλλά μια ηθολογία που, χωρίς καμία αξιολογική κρίση, περιορίζεται να δείξει πως και γιατί τα ζωντανά πλάσματα, ανθρώπινα ή όχι, κατευθύνουν τη ζωή τους⁸⁴.

Η χρησιμότητα μιας βιολογικής προσέγγισης στην ηθική εξαρτάται από τον ορισμό της τελευταίας. Αν η ηθική είναι απλώς ένα συγκεκριμένο είδος συμπεριφορικού μοτίβου ή συνήθειας, το οποίο συνοδεύεται από ορισμένες συναισθηματικές αντιδράσεις,

⁸¹ Βασικό γνώρισμα της ανθρώπινης γλώσσας είναι η ανεξαρτησία της από εξωτερικά κίνητρα, δηλαδή από συντελεστές οι οποίοι, επενεργούντες πάνω μας, μας αναγκάζουν να αντιδρούμε σύμφωνα με τις επιταγές τους. Οι συντελεστές αυτοί μπορεί να είναι παράγοντες που βρίσκονται έξω από τον οργανισμό μας, αλλά και γεγονότα που ανακύπτουν μέσα μας, όπως το ένστικτο, και μας υποχρεώνουν να συμπεριφερθούμε ανεξάρτητα από τη βούλησή μας. Βλ. Πελεγρίνης 1987: 166-168.

⁸² Πελεγρίνης 1996: 346.

⁸³ Ο όρος, συγκεκριμένα, απεκλήθη από έναν φιλόσοφο του εικοστού αιώνα, τον Τζ. Ε. Μουρ και πρόκειται για μια πλάνη που υπαγορεύθηκε από την αυθαίρετη εξίσωση του νοήματος των καλούμενων προτάσεων του «είναι» και του νοήματος των ονομαζόμενων προτάσεων του «πρέπει». Βλ. Πελεγρίνης 2009: 27-31.

⁸⁴ Ferry -Vincent 2005: 97-102.

τότε οι θεωρίες της βιολογίας θα μπορέσουν να μας διδάξουν πολλά γι' αυτήν. Ωστόσο, αν η ηθική είναι μια θεωρητική συζήτηση, που μπορεί να προσεγγιστεί μέσω της λογικής και η οποία έχει εσωτερικά κριτήρια δικαιολόγησης της κριτικής, η προσπάθεια να την κατανοήσουμε εξωτερικά μέσω της βιολογίας θα έχει πολύ μικρότερη αξία⁸⁵.

Η ανάπτυξη της ηθικής αποτελεί **διανοητική** διαδικασία. Αναμφίβολα υπάρχουν ψυχολογικά και κοινωνικά εμπόδια για την επίτευξη ορισμένων ειδών ηθικής προόδου, ορισμένα από τα οποία ίσως να έχουν βιολογικές αιτίες. Αυτό δεν τα καθιστά ανυπέρβλητα και αυτή η αναγνώριση αποτελεί απλώς παραδοχή ότι η ηθική, όπως και κάθε άλλη διαδικασία πολιτισμικής ανάπτυξης, πρέπει να λάβει υπόψη τα εναρκτήρια σημεία της και τη φύση του υλικού το οποίο επιχειρεί να μεταμορφώσει⁸⁶.

Στο βαθμό που ο άνθρωπος ενεργεί, αποδεικνύεται, σύμφωνα με τους περισσότερους στοχαστές, ότι είναι **ελεύθερος** και είναι αποκλειστικά και μόνον ο ίδιος που καθορίζει το πλαίσιο των πράξεών του.

Συγκεκριμένα, για τον Ρουσσώ, το κριτήριο βρίσκεται στην ελευθερία ή, όπως λέει, στην «τελειοποιησιμότητα» του ανθρώπου, δηλαδή στην ικανότητά του να τελειοποιείται καθ' όλη του τη ζωή, ενώ το ζώο είναι καθοδηγούμενο ευθύς εξαρχής σταθερά από τη φύση. Στον άνθρωπο *η βούληση μιλάει ακόμα κι όταν η φύση σιωπά*. Αυτή η δυνατότητα αποστασιοποίησης του ανθρώπου από το πραγματικό και το κριτικό του πνεύμα που στηρίζεται στην ελευθερία έχει σαν συνέπεια να είναι ο ηθικό⁸⁷.

Ούτε η ιστορία ούτε η φύση δεν θα μπορούσαν να θεωρηθούν καθοριστικοί «κώδικες». Ασφαλώς ο άνθρωπος είναι εν κατάσταση: έχει φύλο, ανήκει σε έθνος και σε οικογένεια. Εντούτοις, δεν είναι αυτή η φύση και αυτή η ιστορία, στις οποίες θα μπορούσε να αναχθεί. Τις διαθέτει, μπορεί να τις θέσει εντός μιας προοπτικής και, μάλιστα, ως ένα σημείο, να αποσπαστεί από αυτές και να τις δει με κριτικό βλέμμα⁸⁸.

⁸⁵ Nagel 2007: 197.

⁸⁶ Nagel 2007: 202.

⁸⁷ Ferry -Vincent 2005: 36-38.

⁸⁸ Ferry -Vincent 2005: 126.

2.2 Υπό το πρίσμα της Ψυχανάλυσης

Με την καλλιέργεια της Ψυχολογίας το ενδιαφέρον στράφηκε περισσότερο προς τους ψυχικούς μηχανισμούς και τις παρορμητικές δυνάμεις που πηγάζουν από την ανθρώπινη συνείδηση.

Στην προσπάθεια ορισμού της σεξουαλικής επιθυμίας ως **όρεξη**, ανακύπτει το πρόβλημα ότι οι άλλες ορέξεις, η πείνα και η δίψα, αναφέρονται σε αντικείμενα, όπως τα τρόφιμα και τα ποτά. Αντίθετα η σεξουαλική επιθυμία αναφέρεται, συνήθως, σε άλλα πρόσωπα και έχει ψυχολογικό – συναισθηματικό περιεχόμενο, το οποίο αναγνωρίζεται και βρίσκει ή δεν βρίσκει ανταπόκριση από το άλλο πρόσωπο. Ενώ η ικανοποίηση της βιολογικής ανάγκης απαιτεί ένα αντικείμενο πραγματικό, η επιθυμία πραγματοποιείται με φαντα(σμα)τικό αντικείμενο. Σε αυτές τις δύο διαστάσεις της βούλησης, ο Lacan πρόσθεσε και τη ζήτηση (*demande*) που στόχο δεν έχει κανένα υλικό αντικείμενο, γιατί είναι ζήτηση αγάπης (τρισδιάστατη δομή του επιθυμητικού)⁸⁹.

Μέσα από τις διάφορες μεταμφιέσεις και τα τεχνάσματα του ασυνείδητου-συμπύκνωση, μετάθεση, συμβολική απεικόνιση, δευτερογενή κατεργασία- εξακολουθεί να ζει μέσα μας το παιδί που κάποτε υπήρξαμε⁹⁰. Η προσκόλληση σε ένα λιβιδινικό αντικείμενο, ενόψει της άμεσης και απευθείας ικανοποίησης δεν είναι παρά η επιθυμία που έχει συρρικνωθεί στη στοιχειώδη φυσική της μορφή. Ο Freud ως προς αυτό είναι εξαιρετικά σαφής: δεν θα υπήρχε κανένα συναίσθημα, καμιά μορφή αυτού που ονομάζουμε αγάπη χωρίς την εκδήλωση της ενορμητικής διάστασης του ενστίκτου για ικανοποίηση⁹¹.

Ο Jung πάνω στα ίχνη των μελετών που ο Freud είχε αρχίσει, ανίχνευσε στην ψυχή το θεμέλιο μιας αρχικής αμφισεξουαλικότητας και της τάσης να επανακτηθεί, μέσω της επαφής με τις ασυνείδητες ετεροφυλοφυλικές παραμέτρους, η ολότητα του ίδιου του ψυχισμού⁹², ωθώντας μας να θυμηθούμε το λόγο (*έρωτος έπαινο*) του Αριστοφάνη στο

⁸⁹ Η επιθυμία είναι κυριολεκτικά άφθαρτη, αιώνια και ακατάλυτη και κίνητρο της όλης διαδικασίας είναι η ανάμνηση της πρώτης ικανοποίησης που νιώσαμε και στόχος η αναπαραγωγή της, η επιστροφή στο πρώτο ερωτικό αντικείμενο, δηλαδή σε κάτι ανέφικτο, στο μητρικό στήθος. Βλ. Κρανάκη 2000: 32-34.

⁹⁰ Κρανάκη 2000: 38.

⁹¹ Carotenuto 2002: 217-218.

⁹² Carotenuto 2002: 25-26.

πλατωνικό *Συμπόσιο*, που δημιουργεί έναν ευφάνταστο μύθο για την πρώτη κατάσταση του ανθρώπου και τη δραματική κατάτμηση του αρχικού ενιαίου διπλού ανθρώπινου όντος, τα τραγικά αποτελέσματα της οποίας μόνο ο έρωσ με το «φιλόανθρωπόν» του μπορεί να αναιρέσει⁹³.

Η ένταση ενός συναισθήματος είναι πάντοτε ενδεικτική της δράσης ενός ασυνείδητου συμπλέγματος. Τα **συμπλέγματα** αντιπροσωπεύουν εκείνα τα περιεχόμενα του ασυνείδητου (*animus, anima*) που είναι προικισμένα με αυτονομία και δυνατή συναισθηματική απόχρωση. Είναι χαρακτηριστικό κάθε ασυνείδητης εικόνας να συναντάται από το υποκείμενο, πρώτα μέσω των προβολών της σε άτομα ή αντικείμενα του έξω κόσμου. Όπως διαβεβαιώνει ο Jung, η ανθρώπινη ψυχή «ζει μόνο με ανθρώπινες σχέσεις» και ότι «χωρίς τη συνειδητή αναγνώριση και αποδοχή αυτών που μας συνδέουν με τους άλλους, δεν προκύπτει σύνθεση της προσωπικότητας»⁹⁴. Ο άλλος είναι φορέας μιας ανέκφραστης εικόνας, εκείνου του άλλου που είμαστε εν μέρει μόνο και ποτέ απολύτως⁹⁵.

Η σεξουαλική επιθυμία αφορά στην ολοκλήρωση μιας αμφίδρομης, συνήθως, σχέσης μεταξύ προσώπων. Στην πράξη, όμως, πολλές φορές η επιθυμία αυτή είναι μονόπλευρη. Ο Tomas Nagel υποστηρίζει ότι έχει διαφορετική ποιότητα το να επιθυμείς σεξουαλικά κάποιον που δεν σε επιθυμεί ή δεν ξέρεις αν ανταποκρίνεται στην επιθυμία σου, και διαφορετική το να επιθυμείς κάποιον, ο οποίος σε επιθυμεί. Η διαδικασία αυτή αναγνώρισης της επιθυμίας ή της προσπάθειας προσέλκυσης της επιθυμίας του άλλου, που περνάει από το στάδιο του «φλερτ», της διέγερσης, της παρακίνησης και κορυφώνεται στην κυρίως σεξουαλική πράξη, είναι στοιχειώδες μέρος της ερωτικής –

⁹³ Πρωταρχικά υπήρχε το κυλινδρικό ανθρώπινο όν που παρουσίαζε τρία γένη: θηλυκό-θηλυκό, αρσενικό-αρσενικό, αρσενικό-θηλυκό (ανδρόγυνο). Η εξαιρετική ισχύς του το οδήγησε στην *ύβρι* που προκάλεσε τη *μήνιν* του Δία. Μετά την τραγική τους κατάτμηση από το Δία, το μόνο μέλημα του κάθε ημιτόμου είναι να συναντήσει το άλλο μισό του και να επανενωθούν. Βλ. Πλάτωνος *Συμπόσιο* 189a-193d.

⁹⁴ Σύμφωνα με την αναλυτική διερεύνηση, ο άλλος, εκτός και πέραν της πραγματικότητάς του, ενσαρκώνει το πρόσωπο-ομοίωμα του φαντάσμάτος μας, τον καθρέφτη πάνω στον οποίο προβάλλουμε την εσωτερική εικόνα της δικής μας ετεροφυλόφιλης αντίθετης πλευράς. Βλ. Carotenuto 2002: 15, 20.

⁹⁵ Η γυναίκα, σε αυτή τη διαδικασία εσωτερίκευσης γίνεται, κατ' ουσίαν, η εικόνα της *Anima* του ετεροφυλοφιλικού συνθετικού της αντρικής ψυχής. Βλ. Carotenuto 2002: 194, 207.

σεξουαλικής διαδικασίας⁹⁶. Η ολοκλήρωση της πράξης προϋποθέτει, σύμφωνα με τον Nagel, την αντιμετώπιση του άλλου ως **σκοπό** και όχι ως **μέσο**, δηλαδή όχι ως αντικείμενο σεξουαλικής ικανοποίησης⁹⁷. Αυτό σημαίνει ότι για να θεωρείται μια πράξη ολοκληρωμένη θα πρέπει ο ένας σύντροφος να μην εκμεταλλεύεται την επιθυμία του άλλου με σκοπό την δική του μόνο ικανοποίηση, αλλά να πράττει μέσα σε ένα σύστημα αμοιβαιότητας⁹⁸.

Υπάρχουν περιπτώσεις στις οποίες ο δράστης της σεξουαλικής παρενόχλησης διαγιγνώσκεται ότι χρήζει ψυχολογικής συνδρομής, δεδομένου ότι υπολανθάνει ισχυρή ψυχοπαθολογία. Πιο ειδικά, για τις διανοητικές – ψυχικές διαταραχές, σύμφωνα με σύγχρονη θέση του ψυχιατρικού αντικειμενισμού, κάποιος χαρακτηρίζεται από **ψυχική διαταραχή**, «εάν οι ψυχικές λειτουργίες, επιτελούνται ή αλληλορυθμίζονται σε επίπεδα κατώτερα εκείνων που απαιτούνται για τη διαδρομή της τυπικής για τα μέλη του ανθρώπινου είδους βιοτικής ιστορίας (επιβίωση και αναπαραγωγή) στα εκάστοτε φυσικά και κοινωνικά περιβάλλοντα διαβίωσής τους»⁹⁹. Ειδικότερα, οι διαταραχές της κατηγορίας «**παραφιλίες**», χαρακτηρίζονται από συχνές και έντονες σεξουαλικές επιθυμίες, φαντασιώσεις, ή συμπεριφορές που εμπεριέχουν δραστηριότητες ή

⁹⁶ Σύμφωνα με την Ψυχανάλυση, στις ρίζες της αποπλάνησης που ασκούμε ή υφιστάμεθα βάζουμε μια διπλή διάσταση: την άσκηση εξουσίας και τη θεοποίηση του εαυτού. Μπορούμε να διακρίνουμε τη συμπεριφορά γήτευσης ως ψυχαναγκαστική ανάγκη να χρησιμοποιήσουμε τα θέλητρά μας για να κατακτήσουμε το θαυμασμό, την εκτίμηση και να προκαλέσουμε θετικά αισθήματα απέναντί μας. Η εξουσία φέρνει στο φως τις πιο σκοτεινές πλευρές της επιθυμίας μας και μέσα σε μία σχέση αυτό εκδηλώνεται όχι σαν εξουσία πάνω σε κάτι, αλλά σαν κατοχή της ψυχής του άλλου. Βλ. Carotenuto 2002: 179-181.

⁹⁷ Υπάρχουν δύο μορφές αποπλάνησης: η αποπλάνηση ως στόχος και η αποπλάνηση ως μέσο. Η πρώτη συνίσταται στο να αναγνωρίσουμε το διαφορετικό, να αποδεχθούμε τον άλλο με τη διαφορετικότητά του. Η δεύτερη συνίσταται στο να χειριζόμαστε τον άλλον υποβιβάζοντάς τον σε καθρέφτη ή και στο να αναζητούμε έξω από εμάς στο άλλο κάτι που είναι ήδη γνωστό και οικείο, δεδομένου ότι είναι δικό μας, στο να προβάλλουμε δηλαδή στον άλλο ένα δικό μας «φάντασμα», ένα ομοίωμα του «εσωτερικού μας θεάτρου». Εδώ, ο αποπλανών θεωρεί το αντικείμενο της επιθυμίας του ουσιαστικά θύμα προς κατάκτηση και εξουσιασμό και ξεπέφτει σε μια καθαρή άσκηση εξουσίας. Βλ. Carotenuto 2002: 183-184.

⁹⁸ Nagel 2007: 74-78.

⁹⁹ Γούναρης 2008: 9.

καταστάσεις που προκαλούν συγκεκριμένες δυσλειτουργίες ή βλάβες σε κοινωνικό επίπεδο, στην απασχόληση ή σε άλλες σημαντικές βιοτικές λειτουργίες¹⁰⁰.

Ο Freud συνδέει τη γέννηση της επιθυμίας με τη σταδιακά αυξανόμενη ικανότητα του ατόμου να δέχεται τη ματαίωση, την απουσία του αντικειμένου της αγάπης, την έλλειψή του: γινόμαστε ικανοί να αγαπήσουμε μόνο όταν θυσιάζουμε τις παντοδύναμες απαιτήσεις ικανοποίησης της ανάγκης. Αυτό το πέρασμα δεν το αντέχουν όλοι, όπως οι **ναρκισσιστές**, οι οποίοι αποτελούν μαρτυρία της ευπάθειας του Εγώ που φοβάται να αντιμετωπίσει τη ματαίωση¹⁰¹. Χάρης στην επίδραση της εξιδανίκευσης, το αντικείμενο αγαπιέται για την τελειότητα, την οποία θα ήθελε ο ναρκισσιστής για το δικό του Εγώ και τώρα, μέσω της πλαγίας αυτής οδού, επιθυμεί να την εξασφαλίσει για τον εαυτό του, ικανοποιώντας το ναρκισσισμό του¹⁰².

Η απόπειρα μαγικού ελέγχου της πραγματικότητας αποδεικνύει ότι υπάρχει ανικανότητα αντίληψης των προσωπικών ορίων¹⁰³. Τα συναισθήματα που μοιάζει να κυριαρχούν στα άτομα με ναρκισσιστικές διαταραχές είναι η ανυπομονησία και η ματαίωση, όταν το αντικείμενο της επιθυμίας τους δεν είναι άμεσα διαθέσιμο. Γίνονται ανήσυχοι και ανικανοποίητοι, ευερέθιστοι και δύστροποι, ακριβώς όπως θα ήταν αν έχαναν μια ευκαιρία ζωτικής σημασίας. Και πράγματι, για τα άτομα αυτά η κατάκτηση και η καθυπόταξη του άλλου σημαίνουν επιβεβαίωση της ύπαρξής τους¹⁰⁴. Συνήθως το ερωτευμένο άτομο αποτραβιέται στην περίπτωση της απόρριψης. Ο παρενοχλών, όμως, δεν νοιάζεται ούτε για τη συγκατάθεση του θύματος ούτε για την αγάπη του¹⁰⁵.

Διάφορες θεωρίες έχουν αναπτυχθεί σχετικά με τους σεξουαλικά παρενοχλούντες, σύμφωνα με τις οποίες η σεξουαλική επιθετικότητα, ενδεχομένως, να

¹⁰⁰ Γούναρης 2008: 9.

¹⁰¹ Carotenuto 2002: 218-219.

¹⁰² Carotenuto 2002: 204.

¹⁰³ Η ψευδαίσθηση αθανασίας και παντοδυναμίας του Δον Ζουάν στηρίζεται, επακριβώς, στην ελλιπή συνειδητότητα του ορίου. Βλ. Carotenuto 2002: 248.

¹⁰⁴ Carotenuto 2002: 239.

¹⁰⁵ Αρσέλ 2011: 34.

οφείλεται σε αισθήματα φόβου¹⁰⁶ και ανεπάρκειας μαζί με την πιθανή ύπαρξη μη αναγνωρισμένων ομοφυλοφιλικών τάσεων που αλληλεπιδρούν με την επιθετικότητα και κατευθύνονται στο θύμα, το οποίο λειτουργεί ως υποκατάστατο της μητέρας¹⁰⁷. «Κοινό στοιχείο της σεξουαλικής συμπεριφοράς των σεξουαλικών παραπτώματιών είναι η αποτυχία επίτευξης στενής ερωτικής σχέσης, η οποία οδηγεί σε βίωση μοναξιάς», τονίζει ο ψυχίατρος Ορέστης Γιωτάκος¹⁰⁸.

Η σεξουαλική επιθετική συμπεριφορά φαίνεται να σχετίζεται με καταθλιπτική συμπτωματολογία, αυτοκτονικότητα, χρήση ναρκωτικών ή αλκοόλ, ιστορικό ψυχιατρικής παρακολούθησης και εμπλοκής με το νόμο¹⁰⁹.

Σε κάθε περίπτωση, είναι εξαιρετικά δύσκολο κανείς να σχηματίσει μια εικόνα για το προφίλ του δράστη σεξουαλικής παρενόχλησης¹¹⁰, ο οποίος, συχνά, είναι **ένας συνηθισμένος άνθρωπος** με μια φαινομενικά φυσιολογική ζωή, τόσο στον ιδιωτικό όσο και στον επαγγελματικό τομέα¹¹¹.

2.3 Εγκληματολογικό επίμετρο

Η ψυχανάλυση δέχεται ότι οι εγκληματικές πράξεις που πραγματοποιούνται δεν προέρχονται από μια ειδική κατηγορία ανθρώπων, γιατί κάθε άνθρωπος είναι ικανός κάτω από ορισμένες συνθήκες και σε ορισμένη κατάσταση να διαπράξει έγκλημα. Η ψυχαναλυτική ερμηνεία του εγκλήματος είναι η πρώτη που δεν αποκλείει το ρόλο ούτε των οργανικών ούτε των κοινωνικών παραγόντων. Παράλληλα προς αυτούς, όμως,

¹⁰⁶ Ειδικά για το χώρο εργασίας, ανάμεσα στα συναισθήματα που οδηγούν το θύτη να προβεί σε παρενόχληση, πρώτο είναι ο φόβος, ο οποίος πηγάζει από τις συνεχείς αλλαγές και αναδιοργανώσεις των επιχειρήσεων και καθιστά το άτομο επιφυλακτικό με τους γύρω του. Βλ. Αντωνίου 2008: Τ.1, 4-5.

¹⁰⁷ <http://www.obrela.gr/o-drastis-tis-sexoualikes-parenochlihsis>

¹⁰⁸ Αφορά στο προφίλ του βιαστή και του παιδεραστή, όπως έχουν καταγραφεί σε έρευνα μεταξύ κρατουμένων στην, ειδική για σεξουαλικά παραπτώματα, δικαστική φυλακή Τρίπολης. Βλ. Βασιλειάδου 2003.

¹⁰⁹ Κιούσης 2004.

¹¹⁰ Πρέπει να επισημανθεί ότι, σύμφωνα με τα ερευνητικά δεδομένα μέχρι και σήμερα, τα χαρακτηριστικά των ανδρών δραστών σεξουαλικής παρενόχλησης δε διαφέρουν από τα χαρακτηριστικά των υπόλοιπων ανδρών. Βλ. Αρτινοπούλου- Παπαθεοδώρου 2006: 70-71.

¹¹¹ Αρσέλ 2011: 33.

δέχεται και μια τρίτη κατηγορία αιτίων με καθαρά ψυχολογικό χαρακτήρα¹¹². Έτσι διακρίνει:¹¹³

(i) τους **ομαλούς** εγκληματίες, εκείνους, δηλαδή, οι οποίοι στην ψυχική τους υφή μοιάζουν με τον ομαλό, εντελώς προσαρμοσμένο, κοινωνικό άνθρωπο, αλλά ταυτοποιούνται με τα εγκληματικά πρότυπα (στην υποδιαίρεση αυτή τα αίτια του εγκλήματος είναι αποκλειστικά κοινωνικά),

(ii) τους **οργανικά ασθενείς** εγκληματίες, στους οποίους το έγκλημα οφείλεται αποκλειστικά σε βιολογικούς (οργανικούς) παράγοντες,

(iii) τους **νευρωτικούς** εγκληματίες, εκείνους, δηλαδή, στους οποίους η αντικοινωνική τους στάση προέρχεται από μια εσωτερική ψυχική σύγκρουση ανάμεσα στο κοινωνικό και στο αντικοινωνικό τμήμα της προσωπικότητας. Στην τελευταία υποδιαίρεση των νευρωτικών εγκληματιών στηρίχθηκε αρχικά η ψυχαναλυτική ερμηνεία του εγκλήματος.

Από νομικής πλευράς, για τη διαπίστωση αποκλεισμού του καταλογισμού ή μείωσης της ικανότητας για καταλογισμό, που συνιστά λόγο ηπιότερης τιμωρίας, απαιτείται η συνδρομή τόσο ψυχολογικών όσο και βιολογικών αιτίων κατά το χρόνο τέλεσης της πράξης¹¹⁴.

Ο καταλογισμός της άδικης πράξης σε βάρος του δράστη αποκλείεται όταν, εξαιτίας κάποιας από τις βιολογικές ή ψυχολογικές καταστάσεις που περιγράφονται στη διάταξη του άρθρου 34 ΠΚ (νοσηρή διατάραξη της πνευματικής λειτουργίας και διατάραξη της συνείδησης), ο δράστης δεν είναι σε θέση να αντιληφθεί το άδικο της συγκεκριμένης πράξης και γενικότερα έχει στερηθεί αυτής της ικανότητας¹¹⁵.

Υπό τον όρο **νοσηρή διατάραξη των πνευματικών λειτουργιών** περιλαμβάνονται όλες οι μορφές διατάραξης των πνευματικών λειτουργιών από παθολογική αιτία, δηλαδή καθαρά ασθένειες της διάνοιας¹¹⁶. Βιολογικό αίτιο αποκλεισμού του καταλογισμού είναι η **παράνοια**. Εφόσον αποδεικνύεται από την

¹¹² Αλεξιάδης 1989: 111.

¹¹³ Αλεξιάδης 1989: 112.

¹¹⁴ Ανδρέου 209. Βλ. και άρθρα 34 και 36 ΠΚ.

¹¹⁵ Ανδρέου 203.

¹¹⁶ Ανδρέου 206.

πραγματογνωμοσύνη και τις καταθέσεις των μαρτύρων, ότι ο κατηγορούμενος είναι άτομο πνευματικά καθυστερημένο, απαλλάσσεται για έλλειψη καταλογισμού και διατάσσεται ο εγκλεισμός του σε δημόσιο θεραπευτικό κατάστημα, γιατί είναι επικίνδυνος¹¹⁷.

Οι νοσηρές διαταραχές δυνατόν να παρουσιαστούν σε διάφορα πεδία του ψυχικού κόσμου, είτε μεμονωμένα είτε σε συνδυασμό προς άλλα.¹¹⁸

- (i) στην αντίληψη,
- (ii) στις σκέψεις,
- (iii) στα συναισθήματα και στις συγκινήσεις,
- (iv) στις παρορμήσεις και στα ορμέμφυτα,
- (v) στη βούληση,
- (vi) στη μνήμη,
- (vii) στη συνείδηση.

Υπό τον όρο **διατάραξη της συνειδήσεως** περιλαμβάνονται όλες οι ψυχικές διαταράξεις, οι οποίες δεν πηγάζουν από παθολογική κατάσταση του εγκεφάλου, αλλά εμφανίζονται σε ψυχικά υγιή άτομα και είναι παροδικές, όπως η υπέρμετρη και αιφνίδια υπερδιέγερση συναισθήματος (ψυχική ορμή)¹¹⁹. Το αποτέλεσμα της ψυχικής ορμής είναι η διακοπή της ήρεμης και κανονικής λειτουργίας των διανοητικών δυνάμεων και, συνεπώς, της βουλήσεως του προσώπου¹²⁰.

Η **ψυχική ορμή** διακρίνεται από το **πάθος**, που ορίζεται ως η σφοδρά και διαφανής τάση (που εδρεύει στην ψυχή του ατόμου) για την επιτυχία κάποιου σκοπού ή την απόλαυση κάποιας επιθυμίας, όπως, π.χ., το πάθος της εκδικήσεως, της φιλοδοξίας, του έρωτα κλπ. Η ύπαρξη τέτοιου πάθους ως αφορμή της πράξεως δεν επιδρά στον καταλογισμό, γιατί όπως διδάσκεται μπορεί να δαμαστεί με την **ηθική δύναμη της θελήσεως**¹²¹.

¹¹⁷ Ανδρέου 203.

¹¹⁸ Ανδρέου 205-206.

¹¹⁹ Ανδρέου 206.

¹²⁰ Ανδρέου 208.

¹²¹ Ανδρέου 208.

Η εγκληματολογική έρευνα και στατιστική έχει δείξει, ότι ο δράστης σεξουαλικού εγκλήματος είναι μεν συχνά πρόσωπο με ψυχολογικά προβλήματα, σε ορισμένες, μάλιστα, περιπτώσεις η σεξουαλική του συμπεριφορά εμφανίζει αποκλίσεις από το κανονικό, δεν μπορεί όμως να χαρακτηριστεί κατά κανόνα ως άνθρωπος που πάσχει από νοσηρή διατάραξη των πνευματικών του λειτουργιών¹²². Γίνεται φανερό ότι στις περισσότερες περιπτώσεις ο δράστης είναι άτομο, που έχει τη συνήθη αντικειμενική δυνατότητα και υποκειμενική ικανότητα να ελέγχει τη συμπεριφορά του, και όχι βαριά ψυχικά άρρωστο με παθολογικές γενετήσιες ανωμαλίες που ενεργεί κάτω από την ακατανίκητη γι'αυτόν πίεση του γενετήσιου ενστίκτου. Αυτό μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις συμβαίνει, οπότε, βέβαια, γεννιέται θέμα ανικανότητας ή ελαττωμένης ικανότητας για καταλογισμό¹²³.

Πολλοί σύγχρονοι ψυχίατροι, ισχυριζόμενοι ότι είναι αδύνατον να ξέρουμε αν υπάρχει παθολογική κατάσταση ή επιλογή¹²⁴, υποστηρίζουν ότι το φυσιολογικό και το αφύσικο, το υγιές και το νοσηρό, η θεραπεία και η διάγνωση, αποτελούν κοινωνικές κατασκευές, όχι μόνο για τις ψυχικές – διανοητικές, αλλά και για τις σωματικές καταστάσεις. Ο λόγος για την υγεία και την αρρώστια, το φυσιολογικό και το αφύσικο, δεν είναι τίποτε άλλο παρά **αξιολογικές προτάσεις**¹²⁵. Εξάλλου, οι θεωρητικοί της μάθησης ή συμπεριφοριστές υποστήριζαν ότι δεν είναι δυνατόν να αντιλαμβανόμαστε και να μετρούμε άμεσα τις σκέψεις και τα συναισθήματα των ανθρώπων, παρά μόνο να αξιολογούμε τη συμπεριφορά¹²⁶.

Ο όρος «ψυχή» είναι μία μορφή δήλωσης της παρουσίας του ανθρώπινου όντος, ο οποίος δεν αναφέρεται πουθενά, όπως ο όρος «σώμα» είναι μία άλλη μορφή δήλωσης της παρουσίας του ανθρώπινου όντος, ο οποίος όμως αναφέρεται σε ένα συγκεκριμένο υλικό αντικείμενο. Τελικώς, όπως θα έλεγε ο Wittgenstein, οι λέξεις αυτές είναι

¹²² Η βασιμότητα της ψυχιατρικής αυτής διαπίστωσης στηρίζεται και σε εντυπωσιακές εγκληματολογικές στατιστικές, που δείχνουν ότι στη μεγάλη πλειοψηφία των περιπτώσεων, περίπου στα δύο τρίτα, ο βιασμός είναι πράξη όχι παρορμητική, αλλά ψυχρά προσχεδιασμένη· αυτό δε συμβαίνει, ιδίως, στη συντριπτική πλειοψηφία των ομαδικών βιασμών. Βλ. Χαραλαμπίδης 2011: 1412.

¹²³ Χαραλαμπίδης 2011: 1412.

¹²⁴ Γούναρης 2008: 10-11.

¹²⁵ Γούναρης 2008: 15.

¹²⁶ Lewis 1998: 21, 24.

διαφορετικά όργανα μέσα στη γλώσσα μας. Είναι όργανα τα οποία μεταχειριζόμαστε για να εκφράσουμε διαφορετικές στάσεις ενός και του αυτού όντος, του ανθρώπου – συγκεκριμένα, του ανθρώπου ως αντικειμένου παρατήρησης ή γνώσης και του ανθρώπου ως παρατηρητού ή θεατού. Όσον αφορά στις εκδηλώσεις που αναδεικνύονται μέσα από τη συμπεριφορά του ανθρώπινου σώματος, αυτές είναι δυνατόν να παρατηρηθούν και από άλλα πρόσωπα, εκτός από το πρόσωπο στο σώμα του οποίου συντελούνται. Αντιθέτως, οι εμπειρίες ενός ανθρώπου δεν μπορούν να παρατηρηθούν από κανέναν άλλο, εκτός από το πρόσωπο, στο οποίο συμβαίνει να εκδηλώνονται¹²⁷.

Η αδυναμία μας να παρατηρήσουμε την ψυχή μας δεν οφείλεται στην ανυπαρξία της, αλλά υπαγορεύεται από την ιδιότητά της. Ο παρατηρητής και το αντικείμενο της παρατήρησης νοηματικώς δεν ταυτίζονται, απεναντίας, αποκλείουν αλλήλους. Ο παρατηρητής δεν είναι δυνατόν ποτέ να γίνει αντικείμενο της παρατήρησής του. Αν λοιπόν η ψυχή είναι ένας θεατής, που θεάται και ακροάται τα δρώμενα μέσα μας, είναι λογικό να μένει οριστικώς άπιαστη¹²⁸. Εν τοιαύτη περιπτώσει, θα υπάρξει πάντοτε κάτι το οποίο μονίμως θα υπερβαίνει τη δυνατότητά μας να το γνωρίσουμε.

¹²⁷ Πελεgrίνης 1987: 121-122.

¹²⁸ Πελεgrίνης 1987: 111.

Κεφάλαιο 3. Κοινωνική διάσταση

Στην αττική τραγωδία ο άνθρωπος πάλευε με τη μοίρα του.

Στην τραγωδία του Σαίξπηρ ο άνθρωπος πάλευε με το συνάνθρωπό του.

Στη σύγχρονη τραγωδία ο άνθρωπος παλεύει με τον εαυτό του...¹²⁹

3.1 Οι ευάλωτες κοινωνίες του 21^{ου} αιώνα

Οι ανθρώπινες κοινωνίες παράγονται και αναπαράγονται μέσω των ανθρώπινων πράξεων και αντιλήψεων και, σύμφωνα με τον Antony Giddens, υπάρχει διπλή ανάμειξη ατόμων και θεσμών: η κοινωνία είναι δημιουργός και την ίδια στιγμή δημιούργημα των μελών της, υπό το πρίσμα ότι ο ανθρώπινος παράγοντας δεν είναι απόρροια μόνον κοινωνικών αιτιών, αλλά ως νοήμονες δρώντες, καθορίζουν αναπόφευκτα τη συμπεριφορά τους¹³⁰.

Μέσα στο πλαίσιο της σημερινής κοινωνικής πραγματικότητας κυριαρχούν τα επονομαζόμενα ως «3Τ»: Τεχνολογία-Τηλεπικοινωνίες-Τηλεόραση που διαμορφώνουν και επηρεάζουν τις εξελίξεις σε όλες τις εκφάνσεις της ανθρώπινης ζωής¹³¹. Στην εποχή της πληροφορικής και της γνώσης, σε μια εποχή που δεκάδες εκατομμύρια ανθρώπων βιώνουν μια δεύτερη «**εικονική πραγματικότητα**» και ζωή μέσω διαδικτυακών συνδέσεων¹³², σε ένα παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον, ανεξαρτητοποιούμενο από παραδοσιακά δεσμά, όπως η οικογένεια ή το έθνος, το καθημερινό άτομο είναι πλέον το κεντρικό σημείο του κοινωνικού ιστού, αλλά, συγχρόνως, αποκτά μικρότερες δυνατότητες κοινωνικής αντίδρασης, γίνεται πιο ευάλωτο σε έξωθεν επιρροές, παρουσιάζει σύγχυση αξιών, αποξενώνεται από το συνάνθρωπό του, περιορίζει το εύρος της επικοινωνίας του σε σύντομα μηνύματα, αδυνατεί να οικοδομήσει σύνθετους

¹²⁹ Λιαντίνης 2005: 216.

¹³⁰ Giddens 1993: 37-38.

¹³¹ Αντωνίου 2008: Τ.1, 247.

¹³² Θανόπουλος 2009: 21.

διαλογισμούς, βιώνει μια άυλη διαδικτυακή και μαζικών μέσων ενημέρωσης ζωή, αντιμετωπίζει εποχές κατάθλιψης, μοναξιάς και ψυχικών ασθενειών¹³³.

Επιπλέον, ήδη ο μισός και πλέον πληθυσμός του πλανήτη ζει σε πόλεις. Είναι αναμενόμενο ότι η **τάση αστικοποίησης** δημιουργεί νέες κοινωνικές συνθήκες ζωής και διαφορετικές προτεραιότητες¹³⁴. Η εμφάνιση της σύγχρονης πόλης ευνοεί τη δημιουργία μιας ζωής μονότονης, αρκετά διαφορετικής από αυτή που επικρατούσε στις παραδοσιακές κοινωνίες, όπου η επιρροή των εθίμων ήταν πάντοτε ισχυρή.

Κατά τον Giddens, δύο παράγοντες έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην εμφάνιση του κενού ή κοινότοπου χαρακτήρα της καθημερινής ζωής στο σύγχρονο κόσμο. Ο ένας αφορά στη συγκεκριμένη μορφή του εμπορευματοποιημένου χώρου στο **κτισμένο περιβάλλον** του σύγχρονου αστισμού¹³⁵, όπου το κτισμένο περιβάλλον έχει απογυμνωθεί από κάθε αισθητική. Ο δεύτερος είναι αυτός που μερικοί κοινωνιολόγοι έχουν αποκαλέσει «αποστέριση» από μορφές ανθρώπινης δραστηριότητας και εμπειρίας, προφανείς σε προηγούμενους τύπους κοινωνιών και σύμφυτους με την κοινωνική ζωή όλης της κοινότητας¹³⁶. Στις πόλεις η μονότονη ζωή των ανθρώπων έχει ηθικό χαρακτήρα, με απόδειξη τις σχέσεις της ζωής τους με τις κρίσεις και τις μεταπτώσεις της ανθρώπινης ύπαρξης -με την αρρώστια, το θάνατο και τον κύκλο των γενεών. Υπάρχουν ηθικά πλαίσια που έχουν, συνήθως, τις βάσεις τους στη θρησκεία και τα οποία, σε πλήρη αρμονία με τις καθιερωμένες από την παράδοση συνήθειες, προσφέρουν έτοιμες λύσεις για την αντιμετώπιση αυτών των φαινομένων.

Μια νέα ηθική επηρεαζόμενη από την τεχνοκρατική συνθετότητα της εποχής μας, παρουσιάζεται σαν δύο πλευρές του ίδιου νομίσματος: η μία συνίσταται στον περιορισμό της ανθρώπινης πράξης σε ορισμένους τομείς και υπό ορισμένες προϋποθέσεις, ενώ η άλλη συνίσταται στη διερεύνηση της φύσεως και της κοινωνίας. Βρισκόμαστε μπροστά σε μια εποχή που απαιτεί τον επαναπροσδιορισμό των ρόλων και των ευθυνών του

¹³³ Θανόπουλος 2009: 80.

¹³⁴ Θανόπουλος 2009: 74.

¹³⁵ Το κτισμένο περιβάλλον των σύγχρονων κοινωνιών διαχωρίζει ριζικά την ανθρώπινη ζωή από τη φύση, απομακρύνει τον άνθρωπο από την επίδραση του εδάφους, του καιρού ή του κύκλου των εποχών.

¹³⁶ Giddens 1993: 137-138.

ανθρώπου απέναντι στο συνάνθρωπο, τους θεσμούς και το περιβάλλον του¹³⁷. Ο τεχνολογικά ωθούμενος κοινωνικός ιστός των δεκάδων εκατομμυρίων ανθρώπων που βιώνουν μια δεύτερη «εικονική ζωή» ίσως έχει μια δική του ηθική που είναι αμφίβολο αν βασίζεται στις φιλοσοφικές αποδοχές προηγούμενων εποχών¹³⁸.

Αυτό που είναι ανησυχητικό είναι ο ελλιπής ψυχισμός του σύγχρονου ανθρώπου. Παρά την σωρεία πληροφοριών, τα μηνύματα που λαμβάνει με ουσιαστικό περιεχόμενο και βάθος σκέψης είναι ελάχιστα. Ο σημερινός άνθρωπος κινείται μέσα σε προκαθορισμένα κοινωνικά «καλούπια» και δεν αντιδρά, δεν ψάχνει, δεν επαναστατεί, δεν αλλάζει. Η τεχνολογία που του επεβλήθη προκαθόρισε την κοινωνική συμπεριφορά του, τις ώρες που θα περάσει μπροστά στην τηλεόραση και στον ηλεκτρονικό υπολογιστή, τις ασχολίες και τις απολαύσεις του, τα περιθώρια σπουδής, ανάπτυξης, κοινωνικής εξέλιξης, προσφοράς και συνεργασίας. Είναι ένας ευτυχής απρόσωπος εκπρόσωπος μιας υλιστικής πραγματικότητας που του διδάσκει τι είναι σκοπός, διασκέδαση, μέλλον. Υπάρχει πια πολύ λίγος χώρος για αυτογνωσία, διότι ολοένα γινόμαστε μάρτυρες μιας απλουστευμένης κοινωνικής πραγματικότητας, όπου η σκέψη και η κρίση είναι σπάνια φαινόμενα¹³⁹.

Οι έρευνες δείχνουν πως οι διανοητικές ασθένειες έχουν διπλασιαστεί τα τελευταία είκοσι χρόνια. Η αποξένωση τόσο από τους γύρω του όσο και από τον εαυτό του, βασανίζει τον σύγχρονο άνθρωπο. Αναφέρει ο Νίτσε: *στον κάθε άνθρωπο, ο πιο μακρινός ξένος είναι ο εαυτός του -αναζητητές της γνώσης, μα καθόλου αναζητητές του εαυτού μας...*¹⁴⁰.

Τα αποτελέσματα των ερευνών φανερώνουν την πολυπαραγοντική φύση του φαινομένου της σεξουαλικής επιθετικότητας και υποδεικνύουν συμπεριφορές που, ενδεχομένως, αποτελούν τους κρίκους στον κύκλο της σεξουαλικής παρενόχλησης¹⁴¹.

Η υψηλή τιμωρητικότητα στο πεδίο της σεξουαλικής εγκληματικότητας εντοπίζεται και στο επίπεδο των θεωρητικών αναλύσεων αντεγκληματικής πολιτικής και

¹³⁷ Θανόπουλος 2009: 81.

¹³⁸ Θανόπουλος 2009: 83.

¹³⁹ Θανόπουλος 2009: 278-279.

¹⁴⁰ Νίτσε: 9.

¹⁴¹ Κιούσης 2004.

τελικά τείνει να μετατρέπεται σε νομοθέτηση. Η στάση αυτή στηρίζεται σε δύο πυλώνες-θεωρητικές παραδοχές:¹⁴²

(i) την αύξηση της σεξουαλικής εγκληματικότητας, σε συνδυασμό με τον εκσυγχρονισμό των μεθόδων και την επίταση της επικινδυνότητας των δραστην (π.χ. χρήση του διαδικτύου),

(ii) τον υψηλό δείκτη υποτροπής των δραστην σεξουαλικών εγκλημάτων, ιδίως δε αυτών που στρέφονται κατά παιδιών.

Ένα νέο είδος παρενόχλησης αναφέρεται συνήθως ως «cyberbullying» (διαδικτυακή παρενόχληση) που αφορά στην αποστολή e-mail ή άμεσων μηνυμάτων με κακό περιεχόμενο, ενώ η παρενόχληση μέσω κινητού γίνεται τόσο με τηλεφωνικές κλήσεις όσο και με την αποστολή προσβλητικού και, ίσως και, παράνομου υλικού με γραπτά μηνύματα (SMS) και μηνύματα πολυμέσων (MMS). Το υλικό αυτό μπορεί να είναι ένα ρατσιστικό ή προσβλητικό κείμενο, η φωτογραφία ενός παιδιού που κακοποιείται ή κείμενο προς εκφοβισμό. Αξίζει, τέλος, να σημειωθεί το φαινόμενο του «happy slapping», όρος που αναφέρεται στη διαδικασία φωτογράφισης ή βιντεοσκόπησης σκηνών παρενόχλησης και ανταλλαγής αυτών. Είναι ένα σοβαρό ζήτημα που απασχολεί έντονα αρκετές Ευρωπαϊκές χώρες¹⁴³.

Η «προσέλκυση παιδιών για γενετήσιους λόγους» συνιστά τη θεσμική αποτύπωση του, διεθνώς γνωστού, φαινομένου του «grooming». Αναφέρεται σε πράξεις προσέγγισης ανηλίκων στο διαδίκτυο με στόχο τη σεξουαλική τους εκμετάλλευση, την κακοποίησή τους ή/και την ώθησή τους στην παιδική πορνογραφία. Πρόκειται για μια διαδικασία κατά την οποία, ενήλικοι (σεξουαλικοί κυνηγοί/«sexual predator»), προσποιούμενοι ότι είναι έφηβοι ή παιδιά, χρησιμοποιούν τα δωμάτια ανοιχτής επικοινωνίας (chat rooms), τις ιστοσελίδες παιχνιδιών (game sites), τις ιστοσελίδες κοινωνικής δικτύωσης και άλλους χώρους διαδικτυακής επικοινωνίας για να προσελκύσουν παιδιά με σκοπό να τα εκμεταλλευτούν¹⁴⁴.

¹⁴² Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 77.

¹⁴³ <http://www.saferinternet.gr/index.php?childobjId=Category122&objId=Category38&parentobjId=Page2/>

¹⁴⁴ Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 311.

Έχει βρεθεί ερευνητικά ότι το 19% των ανήλικων χρηστών του διαδικτύου έγινε στόχος ανεπιθύμητης σεξουαλικής παρενόχλησης σε διάστημα ενός έτους¹⁴⁵.

Ευρύτερα, άλλωστε, η σεξουαλική εγκληματικότητα στη χώρα μας, αλλά και διεθνώς, αν και διαθέτει ελάχιστο μόνο μέρος της συνολικής εγκληματικότητας, όπως καταγράφεται στην αστυνομική και τη δικαστική στατιστική, εμφανίζεται αναντίστοιχα υψηλή στις **κοινωνικές αναπαραστάσεις**. Κατ' αποτέλεσμα, αποσπά ένα υψηλό μερίδιο στο ενδιαφέρον της κοινής γνώμης, αλλά και στη συζήτηση για την αντεγκληματική πολιτική. Μια σειρά από παράγοντες συμβάλλουν σε αυτό: η ιδιαίτερα «ηθική» υφή των εγκλημάτων και η «δημοφιλία» του συνδυασμού σεξ και εγκλήματος συχνά εξάπτουν την περιέργεια. Πιο πολύ όμως, το μίγμα «σεξ και βία» φαίνεται να «ξετρελαίνει» τα ΜΜΕ, ενώ, μάλιστα, αν συνδυαστεί με πρόσωπα εξουσίας, φτάνει να αποτελεί **αντικείμενο της διεθνούς πολιτικής**¹⁴⁶.

3.2 Κοινωνικά φύλα και στερεότυπα

Η έννοια των ηθών σε προγενέστερες περιόδους κάλυπτε την προστασία της **φυλετικής υπόστασης**, δηλαδή των ανθρώπινων ομάδων, από την οικογένεια ως το γένος ή ευρύτερα τη φυλή, που σχηματίζονται και μορφοποιούνται μέσω της κοινής καταγωγής και οι σχετικές κοινωνικές και νομοθετικές ρυθμίσεις είχαν πατριαρχικά χαρακτηριστικά¹⁴⁷.

Η στροφή από τις αποποινικοποιήσεις προς τις επιβαρύνσεις του ποινικού ελέγχου συνδέεται με τα όψιμα φαινόμενα της αυξανόμενης ανεργίας και της εμφάνισης των λεγόμενων «νεοπτώχων». Η δυσκολία πορισμού εισοδήματος από τους ανέργους και τους υποαπασχολούμενους τους αναγκάζει να στηριχθούν στην οικογενειακή περιουσία, καθώς και στο οικογενειακό όνομα, το οποίο μπορεί να εξασφαλίζει μια κοινωνική θέση. Έτσι, η οικογενειακή βάση αναπαραγωγής της ιδιοκτησίας και της κοινωνικής ισχύος

¹⁴⁵ Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 312.

¹⁴⁶ Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 75. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το σεξουαλικό σκάνδαλο, στο οποίο ενεπλάκη τον Αύγουστο του 2011 ο πρώην διευθυντής του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου Στρος Καν, που του στοίχισε την πολιτική του σταδιοδρομία.

¹⁴⁷ Ακόμη και σήμερα, το γράμμα του νόμου είναι βέβαια εξισωτικό, αλλά η πρακτική του εφαρμογή επηρεάζεται από τα στερεότυπα ορθής ερωτικής συμπεριφοράς, που αναφέρονται συνήθως στην ερωτική ζωή της γυναίκας. Βλ. Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 17.

καταλήγει να αποτελεί και ένα μοχλό αναπαραγωγής των οικογενειακών παραδόσεων και κανονικοτήτων συμπεριφοράς¹⁴⁸.

Είναι αλήθεια πως στη ζωή αναλαμβάνουμε διάφορους «ρόλους» που ακολουθούνται από αντίστοιχες κοινωνικές προσδοκίες. Η γνώση ότι το κοινωνικό σύνολο προσδοκά την επιτέλεση ενός ρόλου είναι δυνατόν να περιορίσει την εξατομικευμένη έκφραση συμπεριφοράς και μας υποχρεώνει να εστιάσουμε πιο πολύ την προσοχή και τη δύναμή μας στα καθήκοντα και τις υποχρεώσεις που απορρέουν από το ρόλο που αναλάβαμε. Μελέτες δείχνουν, επίσης, ότι ενδεχόμενη απόκλιση από την παραδεκτή ή αναμενόμενη συμπεριφορά για το συγκεκριμένο ρόλο επιφέρει πιέσεις από τα λοιπά μέλη της ομάδας για επαναφορά στην αναμενόμενη συμπεριφορά¹⁴⁹.

Η έννοια του «κοινωνικού φύλου» τόσο ως κοινωνικού θεσμού όσο και ως κοινωνικής κατασκευής αποτελεί το βασικό ερμηνευτικό εργαλείο για τη σεξουαλική παρενόχληση¹⁵⁰. Έχει υποστηριχθεί ότι η σεξουαλική πίεση είναι προϊόν της κοινωνικής ιστορίας στο βαθμό που το αντρικό φύλο, παραδοσιακά, απολαμβάνει το προνόμιο της σεξουαλικής πρωτοβουλίας. Αυτό το γεγονός με τη σειρά του εκθέτει τη γυναίκα στο ενδεχόμενο της σεξουαλικής παρενόχλησης. Τα **στερεότυπα**¹⁵¹ της κοινωνίας που ακόμα σηματοδοτούν «κατάλληλους ρόλους» για το γυναικείο και το αντρικό φύλο, μαζί με τη φυσική αλληλεπίδραση μεταξύ των δύο φύλων, ενθαρρύνει τους άντρες, κυρίως, να φέρονται στις γυναίκες ως σεξουαλικά αντικείμενα πρώτα και έπειτα ως ισότιμα με αυτούς άτομα με την ίδια αξία και τις ίδιες ανάγκες¹⁵².

Σύμφωνα με τη φεμινιστική οπτική¹⁵³ και ερμηνεία της σεξουαλικής παρενόχλησης, δεν πρόκειται μόνο για μια συμπεριφορά ή πράξη σεξουαλικού

¹⁴⁸ Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 18.

¹⁴⁹ Θανάπουλος 2009: 173.

¹⁵⁰ Αρτινοπούλου-Παπαθεοδώρου 2006: 95.

¹⁵¹ Στερεότυπα φύλου αποτελούν οι αντιλήψεις και στάσεις σχετικά με την ταυτότητα και τους ρόλους ανδρών και γυναικών που ασυνείδητα ή συνειδητά υιοθετούμε και που προβάλλονται από ποικίλες πηγές γύρω μας, όπως το συγγενικό περιβάλλον ή τα ΜΜΕ.

¹⁵² Παπαθεοδώρου 2001: 7.

¹⁵³ Φεμινισμός είναι η παγκόσμια κίνηση με σκοπό την απόδοση στη γυναίκα ίσων δικαιωμάτων με τον άνδρα σε επίπεδο πολιτικής, νομοθεσίας, εργασίας και κοινωνίας, προσπαθώντας στην ουσία να ανατρέψει μια διάκριση που έχει ιστορικές καταβολές σε λαϊκές παραδόσεις και προκαταλήψεις.

χαρακτήρα, αλλά επίσης και για μια μορφή έκφρασης της δύναμης και της υπεροχής του δράστη απέναντι στο θύμα. Την ερμηνεία αυτή έρχονται να ενισχύσουν τα αποτελέσματα διαφόρων ερευνών, από τα οποία προκύπτει ότι οι δράστες, καθώς και οι πιθανοί δράστες σεξουαλικής παρενόχλησης, έχουν ακραίες, παραδοσιακές απόψεις σχετικά με το κοινωνικό στερεότυπο του «άνδρα» και του «ανδρισμού», την υπεροχή, την επιβολή δύναμης πάνω στις γυναίκες και την κοινωνική και σεξουαλική κυριαρχία των ανδρών¹⁵⁴.

Η κοινωνική κατασκευή της διάκρισης των δύο φύλων βασίζεται στη βιολογική ερμηνεία κοινωνικών φαινομένων, η οποία είναι ανάλογη με αυτή του ρατσισμού, προτάσσει την ανδρική κοσμοθεώρηση σε όλα τα επίπεδα της κοινωνικής δράσης και προδιαγράφει, ως φυσικοποιημένη αλήθεια, τη νομιμοποίηση μιας σχέσης κυριαρχίας με τις αντίστοιχες πρακτικές που αυτή συνεπάγεται. Αποτέλεσμα των αναπαραστάσεων αυτών και της συνεπακολουθούμενης πρακτικής τους για το υπό συζήτηση θέμα είναι ότι το γυναικείο φύλο υφίσταται αφενός μια διττού χαρακτήρα καταπίεση, ως υποδεέστερο κοινωνικά και ως υποβαθμισμένη αυταξία εργασιακά και αφετέρου εκλαμβάνεται ως αυτόνομη κατηγορία στο κοινωνικό γίγνεσθαι, η οποία ορίζεται σε αντιδιαστολή με το ανδρικό φύλο και όχι στη μεταξύ τους σχέση στο πλαίσιο των διαδράσεων που δημιουργούν οι ιεραρχικές δομές της κοινωνίας στο σύνολό της, όπου και τα δύο φύλα εντάσσονται¹⁵⁵.

Στους περισσότερους κοινωνικούς σχηματισμούς ενυπάρχει η έννοια του έμφυλου καταμερισμού της εργασίας, στο πλαίσιο της γενικότερης οργάνωσης της κοινωνίας, έννοια που νομιμοποιείται και θεμελιώνεται μέσα, από και επάνω σε ιδεολογικές και πολιτισμικές κατασκευές. Η ανθρωπολογία των φύλων ανέδειξε ότι η πολιτισμική και κοινωνική σημασία των κατηγοριών άντρας-γυναίκα ποικίλει όχι μόνο από κοινωνία σε κοινωνία, αλλά και εντός της ίδιας, καθώς και ότι αφορά, οργανώνει και περιγράφει κοινωνικές σχέσεις παρά διαφοριστικές και διπολικές εγκράτειες. Υπό την έννοια αυτή, ο έμφυλος καταμερισμός της εργασίας εντάσσεται στην αναλυτική

¹⁵⁴ Αρτινοπούλου-Παπαθεοδώρου 2006: 70.

¹⁵⁵ Αρτινοπούλου-Παπαθεοδώρου 2006: 42-44.

κατηγορία του κοινωνικού φύλου και όχι στην ανδροκεντρική αναπαράσταση του βιολογικού φύλου¹⁵⁶.

Οι φεμινιστικές προσεγγίσεις έρχονται να επιβεβαιώσουν ότι «παρενοχλούμενος» τελικά, εντός του υπάρχοντος οικονομικού και κοινωνικού μοντέλου, είναι ο **υφιστάμενος στην εξουσία**. Η οποιαδήποτε, επομένως, σοβαρή ρύθμιση αναφορικά και με το συγκεκριμένο ζήτημα της σεξουαλικής παρενόχλησης θα πρέπει να συνηγορεί με το γεγονός ότι η ενίσχυση της κοινωνικής δύναμης των αδύνατων ομάδων, η κοινωνική συμπερίληψη των αποκλεισμένων, η κατοχύρωση των δικαιωμάτων τους, δεν είναι μόνο το αποτέλεσμα, αλλά και ο όρος μιας δημοκρατικής αντεγκληματικής πολιτικής¹⁵⁷.

Για το λόγο αυτό οι στάσεις, οι οποίες ενσωματώνουν δεδομένες αντιλήψεις ακόμα και για τη σεξουαλική παρενόχληση, είναι αναγκαίο να θεωρούνται από τη σκοπιά του **τρόπου**, με τον οποίο αυτές κατασκευάζονται εκάστοτε και πως οι κατασκευές αυτές γίνονται αντικείμενο διαχείρισης και συνεπάγονται αποτελέσματα¹⁵⁸. Όλες οι κοινωνικές σχέσεις εντάσσονται σε επίπεδα δύναμης και εξουσίας, όπως αυτά διαμορφώνονται από την εκάστοτε κυρίαρχη κουλτούρα. Έτσι και τα δύο φύλα υπόκεινται σε καταναγκασμούς και ιεραρχημένες σχέσεις εξουσίας σε μια εν τω γίνεσθαι ιεραρχούμενη διαδικασία.

Η απόρριψη κάθε διαχωριστικής γραμμής ανάμεσα στα φύλα με την παράλληλη, ωστόσο, αναγνώριση των ρόλων τους, τόσο επιστημονικά όσο και κοινωνικά, ως κοινωνικά κατασκευασμένη αντίληψη δηλαδή, είναι η διαδικασία που θα ανοίξει το δρόμο για την πραγματική ισότητα στην πράξη -όχι στην έμφυλη μόνο διάστασή της- αλλά, κυρίως, ως προς τη σύλληψη του ενεργού υποκειμένου ως πολίτη με κατοχυρωμένη αυταξία και κοινωνική αξιοπρέπεια. Η απάλειψη των διπολισμών αναμφίλεκτα δεν σχετίζεται μόνο με το φύλο, αλλά και με μια σειρά διακρίσεων που οργανώνονται στη βάση της ταξικής ένταξης, της ηλικίας, του θρησκευματος και της εθνοτικής προέλευσης¹⁵⁹.

¹⁵⁶ Αρτινοπούλου-Παπαθεοδώρου 2006: 40-41.

¹⁵⁷ Αρτινοπούλου-Παπαθεοδώρου 2006: 66.

¹⁵⁸ Αρτινοπούλου-Παπαθεοδώρου 2006: 44, 53.

¹⁵⁹ Αρτινοπούλου-Παπαθεοδώρου 2006: 50-51.

Η εξέταση λοιπόν του έμφυλου χαρακτήρα των εργασιακών σχέσεων προϋποθέτει τη σύλληψη του έμφυλου υποκειμένου στο σύνολό του. Από την άλλη μεριά, η μονομερής αναφορά στην έννοια της κοινωνικής κατασκευής ως μήτρας του κακού δεν είναι επαρκές ερμηνευτικό σχήμα και εργαλείο.

Σε σχέση με το ποια ενέργεια στοιχειοθετεί σεξουαλική παρενόχληση και ποια όχι, ο ορισμός της τελευταίας έχει να κάνει με το πολιτισμικό, εργασιακό και νομικό πεδίο, μέσα στο οποίο καθορίζεται η κοινωνική δράση. Στο βαθμό που το πεδίο αυτό εξελίσσεται, κατά αντιστοιχία, και η έννοια της σεξουαλικής παρενόχλησης είναι **αντικείμενο διαρκούς διαπραγμάτευσης**, μιας και σχετίζεται με τον άμεσα διαπροσωπικό πυρήνα των ανθρώπινων σχέσεων¹⁶⁰.

3.3 Εργασία και ειδικές εξουσιαστικές σχέσεις

Οι περισσότερες έρευνες που διεξάγονται με αντικείμενο τη σεξουαλική παρενόχληση καταλήγουν στο ότι καθοριστικό ρόλο για την κατανόηση του φαινομένου αποτελεί **η έννοια της εξουσίας και οι συναφείς σχέσεις** που αναπτύσσονται στα εργασιακά πλαίσια των οργανισμών. Η εξουσία, βέβαια, εφόσον χρησιμοποιηθεί σωστά, μπορεί να ενισχύσει τον τρόπο λειτουργίας του οργανισμού και να ενδυναμώσει παράλληλα τα θετικά συναισθήματα των εργαζομένων τόσο για την εργασία τους όσο και για τον τρόπο με τον οποίο θα αποδώσουν καλύτερα¹⁶¹.

Η σεξουαλική παρενόχληση στην εργασία αποτελεί ένα νέο, σχετικά, όρο, ο οποίος περιγράφει ένα ιδιαίτερα σοβαρό κοινωνικό φαινόμενο, το οποίο έχει αποτελέσει σε σημαντικό βαθμό αντικείμενο ερευνών και μελετών, κυρίως στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής και σε χώρες της Βόρειας και Κεντρικής Ευρώπης¹⁶². Αντίθετα, οι ερευνητικές προσπάθειες μελέτης και καταγραφής του φαινομένου είναι εξαιρετικά περιορισμένες στις χώρες της Νότιας Ευρώπης, με εξαίρεση την Ιταλία¹⁶³.

¹⁶⁰ Αρτινοπούλου-Παπαθεοδώρου 2006: 50-53.

¹⁶¹ Αντωνίου 2008: Τ.1, 258.

¹⁶² Σε διεθνές επίπεδο, ο όρος σεξουαλική παρενόχληση, ως αρνητική συνδήλωση μιας δυσμενούς κοινωνικής μεταχείρισης και ανεπιθύμητης συμπεριφοράς, εμφανίζεται στις αρχές της δεκαετίας του 1970 στις ΗΠΑ και, αντίστοιχα, στην Ευρώπη και, πιο συγκεκριμένα, στο Ηνωμένο Βασίλειο, στις αρχές της δεκαετίας του 1980. Βλ. Αρτινοπούλου-Παπαθεοδώρου 2006: 16, 39.

¹⁶³ Αρτινοπούλου-Παπαθεοδώρου 2006: 16.

Στην Ελλάδα, το «σπάσιμο της σιωπής» και η κοινωνική κατανόηση του προβλήματος συντελέστηκε, κυρίως, μέσα από την κατάθεση και δημοσιοποίηση των μαρτυριών γυναικών–θυμάτων σεξουαλικής παρενόχλησης στο χώρο εργασίας, οι οποίες συνέβαλαν στη συνειδητοποίηση από την κοινή γνώμη του εύρους του προβλήματος και της προσβολής που υφίσταται το άτομο στην αξιοπρέπειά του¹⁶⁴.

Οι μαρτυρίες αυτές καταδεικνύουν ότι η σεξουαλική παρενόχληση, είναι σε μεγάλο βαθμό, ένα πρόβλημα που οφείλεται κυρίως στην εκμετάλλευση της ισχύος που θεωρούν ότι διαθέτουν στο χώρο εργασίας, ιδιαίτερα οι ιεραρχικά ανώτεροι (εργοδότες, προϊστάμενοι) σε σχέση υφισταμένους τους. Η χρήση της ιεραρχικής σχέσης για την εκμείευση κάποιας σεξουαλικής εύνοιας δεν έχει να κάνει τόσο με την έλξη ή την άσκηση γοητείας, αλλά αντίθετα με την **άσκηση δύναμης κυριαρχίας και επιβολής**¹⁶⁵.

Η ανταπόκριση-υπαγωγή του θύματος στις σεξουαλικές οχλήσεις του δράστη «προτείνεται» ως αντάλλαγμα της διατήρησης ή της βελτίωσης των εργασιακών συνθηκών για το θύμα. Η **ανταλλακτική** αυτή **σχέση**, όσο και αν διατυπώνεται ως «πρόταση», δεν παύει να είναι εκβιαστική, στο βαθμό που η μη ανταπόκριση από την πλευρά του θύματος θα έχει ως συνέπεια την επιδείνωση γι' αυτό των συνθηκών εργασίας. Και τούτο, γιατί οι δράστες σεξουαλικής παρενόχλησης που κατέχουν θέσεις ισχύος είναι αυτοί που μπορούν να επηρεάσουν τις συνθήκες εργασίας των υφισταμένων τους, μετερχόμενοι εκφοβισμούς, εκβιασμούς, απειλές και πιέσεις, εκδηλώνοντας, σε περίπτωση άρνησης εκ μέρους των θυμάτων, επιθετική και προσβλητική συμπεριφορά¹⁶⁶.

Ως **μορφές** σεξουαλικής παρενόχλησης στην εργασία θεωρούνται:¹⁶⁷

¹⁶⁴ Σημαντικό λόγο γι' αυτό αποτέλεσε το γεγονός ότι η Ελλάδα το 2006 επέλεξε έναν κεντρικό φορέα για την εφαρμογή του νόμου της ισότητας, τον Συνήγορο του Πολίτη (ΣτΠ). Το 2010, ο νομοθέτης ενίσχυσε θεσμικά τον ΣτΠ ως φορέα ελέγχου και προώθησης της εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών στον τομέα της επαγγελματικής ισότητας και επέκτεινε την αρμοδιότητά του, σηματοδοτώντας την αναγνώριση μιας κοινωνικής πραγματικότητας και αίροντας την κοινωνική απαξία για το θέμα της σεξουαλικής παρενόχλησης. Βλ. Αρσέλ 2011: 12, 51.

¹⁶⁵ Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 180.

¹⁶⁶ Παπαθεοδώρου 2001: 8.

¹⁶⁷ Αντωνίου 2008: Τ.1, 259-261.

(i) Η **κάθετη** μορφή παρενόχλησης, όπου ο προϊστάμενος παρενοχλεί τον υφιστάμενο. Πρόκειται για τη συνηθέστερη μορφή.

(ii) Η **οριζόντια** μορφή παρενόχλησης, όπου ο συνάδελφος παρενοχλεί το συνάδελφο.

(iii) Η **οριζόντια και κάθετη** μορφή παρενόχλησης, όπου ο συνάδελφος παρενοχλεί το συνάδελφο και αυτό, αν και ο προϊστάμενος το γνωρίζει, δεν επεμβαίνει και επιτρέπει τα πράγματα να εξελίσσονται. Στην ουσία πρόκειται για συνενοχή και συμβαίνει σταδιακά.

(iv) Η παρενόχληση **προς τους προϊσταμένους**.

Στη χώρα μας, αν και δεν υπάρχουν πολλές σχετικές έρευνες, από έρευνα που διεξήχθη από το Παιδαγωγικό Τμήμα του Πανεπιστημίου Πατρών, προκύπτει ότι το 66% των γυναικών έχει υποστεί, τουλάχιστον μία φορά, κάποια μορφή σεξουαλικής παρενόχλησης στον εργασιακό χώρο. Οι άνδρες είναι συχνότερα οι δράστες σεξουαλικής παρενόχλησης και οι γυναίκες τα θύματα ή τα θιγόμενα μέρη. Συμπληρωματικά, πολλά περιστατικά σεξουαλικής παρενόχλησης που αναφέρονται από τις γυναίκες, έχουν επαναλαμβανόμενο χαρακτήρα και συχνά διαρκούν περισσότερο από μια εβδομάδα ή ακόμη και έξι μήνες¹⁶⁸.

Τα ποσοστά στην Ελλάδα έρχονται να επιβεβαιώσουν αυτά άλλων χωρών της Ευρώπης και των ΗΠΑ¹⁶⁹.

Κατόπιν των παραπάνω, υπήρξε διεθνώς κίνηση -αρχικά στις ΗΠΑ- για την καθιέρωση «ιδιώνυμου» ποινικού αδικήματος και για την περαιτέρω προστασία του παρενοχλούμενου στο χώρο εργασίας.

3.4 Εγκληματολογική στατιστική

Σύμφωνα με την εγκληματολογία, η εγκληματικότητα, ως σύνθετο κοινωνικό φαινόμενο, αποτελείται από το σύνολο των εγκλημάτων που διαπράττονται σε δεδομένη τοπικά και χρονικά κοινωνική ομάδα. Ανάλογα με τη δυνατότητα να υπολογισθεί και να μετρηθεί ή όχι, η συνολική εγκληματικότητα διακρίνεται σε δύο τμήματα: το τμήμα εκείνο που είναι δυνατό να μετρηθεί αποτελεί την **εμφανή** εγκληματικότητα. Τα

¹⁶⁸ Αρτινοπούλου-Παπαθεοδώρου 2006: 67.

¹⁶⁹ Σταθάκου 2005.

υπόλοιπο τμήμα της αποτελεί την αποκαλούμενη **αφανή ή λανθάνουσα εγκληματικότητα**. Η εμφανής εγκληματικότητα διακρίνεται σε **δικαστικά διαπιστούμενη**, βάσει στατιστικών στοιχείων από την κίνηση των ποινικών δικαστηρίων και σε **δήλη**, βάσει ανάλογων στοιχείων από τη δραστηριότητα της αστυνομίας¹⁷⁰.

Αν και ο αριθμός των αναφορών από τις γυναίκες στις έρευνες για σεξουαλική παρενόχληση είναι ιδιαίτερα υψηλός, ένα πολύ μικρό ποσοστό αναφέρει το περιστατικό δημόσια ή προχωρά σε επίσημη καταγγελία. Υπολογίζεται ότι 51% έως 76% των γυναικών αναφέρουν σεξουαλική παρενόχληση στην εργασία, ενώ μόλις το 3% των γυναικών καταγγέλλουν σε επίσημες αρχές ανάλογα περιστατικά¹⁷¹.

Το 5-9% των εργαζομένων καταφεύγουν στη δικαιοσύνη σε ευρωπαϊκό επίπεδο. Οι λόγοι για τον χαμηλό αριθμό καταγγελιών είναι διαφορετικοί ανάμεσα στις ευρωπαϊκές χώρες. Όσο καλύτερα διασφαλισμένα είναι τα δικαιώματα του εργαζομένου μέσω κωδίκων συμπεριφοράς ενάντια στη σεξουαλική παρενόχληση ή μέσω αποτελεσματικής διαμεσολάβησης από το σωματείο ή το σύλλογό τους, τόσο λιγότερο προσφεύγουν στο δικαστήριο¹⁷².

Στην Ελλάδα, το 2010 οι αναφορές για σεξουαλική παρενόχληση αντιπροσώπευαν το 12% του συνολικού αριθμού αναφορών για θέματα διακρίσεων λόγω φύλου, που δέχτηκε ο Συνήγορος του Πολίτη (ΣτΠ). Όλες οι αναφερόμενες ήταν γυναίκες¹⁷³. Την ίδια χρονιά οι καταγγελίες για σεξουαλική παρενόχληση στο δημόσιο τομέα πενταπλασιάστηκαν σε σχέση με το 2009, ενώ, το ίδιο διάστημα, αυτές που αφορούσαν τον ιδιωτικό τομέα σχεδόν τριπλασιάστηκαν, φτάνοντας στο 65%. Ωστόσο, ο συνολικός αριθμός παραμένει μικρός σε σύγκριση με άλλες χώρες¹⁷⁴.

¹⁷⁰ Αλεξιάδης 1989: 164.

¹⁷¹ Αρτινοπούλου-Παπαθεοδώρου 2006: 68.

¹⁷² Αρσέλ 2011: 46-47.

¹⁷³ Αρσέλ 2011: 13.

¹⁷⁴ Το Φεβρουάριο του 2010, ύστερα από προώθηση του θέματος συνεργασίας και βελτίωσης των ελεγκτικών μηχανισμών μέσω του υπουργείου Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης, ο ΣτΠ διαπίστωσε αύξηση των καταγγελιών που αποστέλλονται (50% των καταγγελιών για υποθέσεις άνισης μεταχείρισης), αποδεικνύοντας τη σημασία της πολιτικής βούλησης, προκειμένου να εφαρμόζεται η νομοθεσία στην πράξη. Βλ. Αρσέλ 2011: 53.

Από τα στοιχεία της δικαστικής στατιστικής, βλέπουμε ότι ο αριθμός των καταδικασθέντων, κατά την τελευταία δεκαπενταετία, για προσβολή γενετήσιας αξιοπρέπειας είναι, κατά κανόνα, μονοψήφιος, με εξαίρεση τις χρονιές 2003 έως 2006, ενώ κάποιες χρονιές είναι και μηδενικός. Κατά μέσο όρο οι καταδικασθέντες, κατά την τελευταία δεκαπενταετία υπολογίζονται σε 3,4 ετησίως¹⁷⁵.

Με την πάροδο των χρόνων φαίνεται ότι το πρόβλημα αφορά πλέον και τους άνδρες. Η σεξουαλική παρενόχληση μπορεί να προέρχεται και από άνδρα και από γυναίκα, ακόμα και από άτομο του ίδιου φύλου με αυτόν που παρενοχλείται¹⁷⁶.

Ιδιαίτερα για τις γυναίκες, αυτό που διαφαίνεται, πλέον, είναι ότι πρόκειται περισσότερο για την **ποιοτική** διαφορά ανάμεσα στις σεξουαλικά παρενοχλητικές συμπεριφορές και λιγότερο για τη συχνότητα που υφίστανται παρενοχλήσεις στους διάφορους τομείς εργασίας.

Έτσι, αναφέρεται ότι για τις γυναίκες που εργάζονται στους παραδοσιακούς τομείς, η σεξουαλική παρενόχληση αποτελεί απειλή για απώλεια της εργασίας τους, ενώ για τις γυναίκες που εργάζονται σε **μη παραδοσιακούς τομείς**, η σεξουαλική παρενόχληση συνδέεται με μια εμπειρία μέσα σε ένα γενικότερο εχθρικό εργασιακό περιβάλλον. Οι γυναίκες που εργάζονται σε τομείς που παραδοσιακά θεωρούνται ανδρικοί, ξεπερνούν τα όρια, σύμφωνα με τον παραδοσιακό τους ρόλο, προκαλούν την ανδρική κυριαρχία στο χώρο της εργασίας και είναι πιθανότερα θύματα όχι μόνο σεξουαλικής παρενόχλησης, αλλά και διακρίσεων εξαιτίας του φύλου τους¹⁷⁷. Το «σεξουαλικά παρενοχλητικό περιβάλλον» εμπεριέχεται, όπως προαναφέρθηκε, στην «παρενόχληση λόγω φύλου» (gender harassment) και εντοπίζεται ιδιαίτερα στις θέσεις εργασίας, όπου ποσοτικά κυριαρχούν οι άνδρες (π.χ. στρατός, πυροσβεστική, αστυνομία, εργοστάσια, πανεπιστήμια κλπ). Οι παρενοχλούντες σε αυτή τη μορφή χρησιμοποιούν το

¹⁷⁵ Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 163.

¹⁷⁶ Κατά τα τελευταία χρόνια, λόγω της χειραφέτησης των γυναικών και της κατάληψης από αυτές διευθυντικών και διοικητικών θέσεων, ακόμη και σε επαγγέλματα που θεωρούνται παραδοσιακά ανδροκρατούμενα, όπως είναι ο στρατός, έχει παρατηρηθεί αύξηση του ποσοστού των ανδρών που υφίστανται σεξουαλική παρενόχληση. Βλ. Αντωνίου 2008: Τ.1, 249.

¹⁷⁷ Αρτινοπούλου- Παπαθεοδώρου 2006: 70.

σεξ για να προβάλλουν τις απαιτήσεις τους, όχι προς μία συγκεκριμένη εργαζόμενη, αλλά για να προσβάλουν την αξιοπρέπεια των γυναικών εργαζομένων ως ομάδα¹⁷⁸.

Ισχύει το αντιστρόφως ανάλογο για τους άντρες¹⁷⁹. Όσες γυναίκες τοποθετούνται σε θέσεις προϊσταμένων στις επιχειρήσεις «υιοθετούν ανδρική συμπεριφορά» προκειμένου να επιβληθούν, να επιβάλλουν πειθαρχία, να εισακουστούν και περιβάλλονται με εξουσίες που «ασκούνται συχνά με πάθος»¹⁸⁰.

Σύμφωνα με τις έρευνες σε διάφορα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ορισμένες ειδικές ομάδες πληθυσμού είναι ιδιαίτερα **ευάλωτες** στη σεξουαλική παρενόχληση. Πρόκειται για μια σχέση που συνδέει τον κίνδυνο σεξουαλικής παρενόχλησης με τον **ευπρόσβλητο χαρακτήρα** του αποδέκτη της. Οι γυναίκες με μειωμένη αυτοεκτίμηση αντιδρούν περισσότερο παθητικά απέναντι την παρενόχληση από ότι οι γυναίκες με υψηλότερη αυτοεκτίμηση. Όσες πάλι υιοθετούν τις παραδοσιακές αντιλήψεις για τους ρόλους των δύο φύλων, εκδηλώνουν στάσεις και συμπεριφορές σύμφωνες με την προκαθορισμένη κοινωνική ταυτότητα του φύλου τους, όπως παθητικότητα, στοργικότητα και υποχωρητικότητα. Αυτές οι γυναίκες είναι πιθανότεροι στόχοι σεξουαλικής παρενόχλησης, επιδεικνύουν μεγαλύτερη ανοχή απέναντι σε παρενοχλητικές συμπεριφορές και είναι λιγότερο ενημερωμένες για τις συνέπειες της σεξουαλικής παρενόχλησης στα θύματα¹⁸¹. Εντούτοις, επισημαίνεται ερευνητικά ότι όλες οι γυναίκες είναι πιθανοί στόχοι σεξουαλικής παρενόχλησης.

Οι περισσότεροι άνθρωποι έχουν την εντύπωση πως, αν ο παρενοχλούμενος λέει ξεκάθαρα «όχι», τότε θα σταματήσουν οι σεξουαλικές προσεγγίσεις. Κάτι τέτοιο όμως δε συμβαίνει στην πραγματικότητα. Συγκεκριμένα, οι γυναίκες λένε ξεκάθαρα «όχι» είτε λεκτικά είτε με τη στάση τους και τη σωματική τους απομάκρυνση. Οι περισσότεροι άνδρες το σέβονται αυτό και σταματούν, αλλά ένα ποσοστό αγνοεί τις διαμαρτυρίες της εργαζομένης. Η ελληνική επιδημιολογική έρευνα δείχνει ότι το 50% των ανδρών σταματούν τη σεξουαλική παρενόχληση αμέσως μετά την αίτηση της γυναίκας, 26%

¹⁷⁸ Αρσέλ 2011: 31.

¹⁷⁹ Αντωνίου 2008: Τ.1, 267.

¹⁸⁰ Αντωνίου 2008: Τ.2, 247.

¹⁸¹ Αρτινοπούλου- Παπαθεοδώρου 2006: 70-71.

σταματούν σταδιακά και 15% συνεχίζουν ακάθεκτα¹⁸². Το θέμα είναι ότι υπάρχει διαφορά ανάμεσα στον εξαναγκασμό και την εκούσια σχέση. Είναι απαράδεκτο να συγκρίνονται αυτοί που εξαναγκάζονται να δεχτούν παρενόχληση μέσω σωματικού, ψυχικού και οικονομικού εκφοβισμού με αυτούς που με τη δική τους θέληση δημιουργούν μια σεξουαλική σχέση στον τόπο εργασίας, έστω για να κερδίσουν προνόμια, γεγονός που συμβαίνει.

Ειδικότερα ως προς το ζήτημα των ανδρών, οι οποίοι καθίστανται θύματα σεξουαλικής παρενόχλησης, συνήθως αδυνατούν να βρουν υποστήριξη τόσο σε ψυχολογικό όσο και σε νομικό επίπεδο, λόγω της παγίωσης συγκεκριμένων προτύπων και στερεοτύπων, τα οποία οριοθετούν την αδύναμη και άβουλη θέση της γυναίκας στα πλαίσια μιας επαγγελματικής σχέσης. Με άλλα λόγια, η γυναίκα θεωρείται ανίκανη να προβεί σε σεξουαλική παρενόχληση, αλλά αντίθετα κατέχει πάντα το ρόλο του θύματος σε αυτή τη, δυαδικού τύπου, σχέση. Η όλη κατάσταση επιδεινώνεται, όταν ο άνδρας, όχι μόνο δεν γίνεται πιστευτός, αλλά, εκτός από θύμα, καθίσταται και υπόλογος¹⁸³.

Ένα «πλεονέκτημα» των ανδρών έναντι των γυναικών είναι ότι οι άνδρες-θύματα σπάνια εξαρτώνται από το δράστη και η εμπειρία τους είναι λιγότερο τραυματική και καταπιεστική. Επιπλέον, καταφέρνουν να προστατεύουν καλύτερα τους εαυτούς τους από περαιτέρω παρενόχληση και γι' αυτό αναφέρουν λιγότερες ψυχοσωματικές διαταραχές και αρνητικές επιπτώσεις στην επαγγελματική τους κατάσταση απ' ότι οι γυναίκες-θύματα. Η γυναίκα-θύμα, αντίθετα, βρίσκει ευκολότερα κατανόηση, αλλά και συμπαράσταση τόσο από το κοινωνικό όσο και από το φιλικό και οικογενειακό περιβάλλον. Το σημαντικότερο στοιχείο, όμως, είναι ότι γίνεται πιστευτή είτε οι ισχυρισμοί της είναι αληθείς είτε ψευδείς¹⁸⁴.

Ο **ρόλος του θύματος** στη διάπραξη εγκλήματος αποτελεί ένα από τα κεντρικά σημεία του σχετικού εγκληματολογικού ενδιαφέροντος. Και αυτό επειδή η σπουδή τούτου στοχεύει βασικά στην πρόληψη του εγκλήματος. Πρόκειται, ακριβώς, για τη συνειδητή ή όχι συμπεριφορά που επιδεικνύει συγκεκριμένο άτομο, η οποία δίνει την

¹⁸² Αρσέλ 2011: 38-39.

¹⁸³ Αντωνίου 2008: Τ.1, 263-264.

¹⁸⁴ Αντωνίου 2008: Τ.1, 264.

αφορμή ή προκαλεί τη διάπραξη σε βάρος τούτου εγκλήματος, δηλαδή την αποκαλούμενη «θυματοποίησή» του¹⁸⁵.

Μεγάλο εγκληματολογικό ενδιαφέρον παρουσιάζει και η **δυναμική** του εγκλήματος, δηλαδή η θεώρηση του εγκλήματος στο χρόνο της διάπραξής του, στην κυριολεξία πάνω στο «πέραςμα στην πράξη» (λήψη απόφασης τέλεσής του, κίνητρα, αφορμές και ευκαιρίες για τη διάπραξή του, ο ρόλος του θύματος κλπ). Αυτό το θέμα, όμως, προϋποθέτει την **έρευνα της προσωπικότητας** του εγκληματία και του θύματος του εγκλήματος¹⁸⁶, που ενδεχομένως θα αποτελούσε θέμα ξεχωριστής μελέτης.

¹⁸⁵ Αλεξιάδης 1989: 364.

¹⁸⁶ Αλεξιάδης 1989: 158.

Ενότητα 2. Δίκαιο και σεξουαλική παρενόχληση

*Και αν οι πολίτες είναι φίλοι μεταξύ τους, δεν υπάρχει καμιά ανάγκη δικαιοσύνης· αν όμως είναι δίκαιοι, έχουν επιπλέον ανάγκη της φιλίας...*¹⁸⁷

Το 19^ο κεφάλαιο του ελληνικού Ποινικού Κώδικα περιλαμβάνει, κατά τον τίτλο του, «**εγκλήματα κατά της γενετήσιας ελευθερίας** και εγκλήματα οικονομικής εκμετάλλευσης της ζωής»¹⁸⁸. Όπως είναι γνωστό, η ταξινόμηση των εγκλημάτων στο ειδικό μέρος του ελληνικού Ποινικού Κώδικα έχει γίνει με βάση τον **άδικο χαρακτήρα** τους. Ο χαρακτήρας αυτός προσδιορίζεται βάσει της προστατευόμενης αξίας, δηλαδή του **έννομου αγαθού**¹⁸⁹ που προσβάλλεται με την τέλεση του αντίστοιχου εγκλήματος¹⁹⁰.

Σήμερα γίνεται ομόφωνα δεκτό ότι προστατευόμενο έννομο αγαθό στα σεξουαλικά εγκλήματα είναι η προστασία της γενετήσιας ελευθερίας του κάθε ανθρώπου, γυναίκας ή άνδρα, δηλαδή της ελευθερίας του να αποφασίζει, χωρίς εξαναγκασμούς (βία ή απειλές) μέσα στα όρια του νόμου, αν, τότε και με ποιον θα έχει τη γενετήσια σχέση οποιασδήποτε μορφής, το δικαίωμα δηλαδή της **ελεύθερης αυτοδιάθεσής του**¹⁹¹.

¹⁸⁷ Αριστοτέλης, *Ηθικά Νικομάχεια* 1155a26-28.

¹⁸⁸ Μέχρι την ψήφιση του Ν. 1419/1984, γινόταν ομόφωνα δεκτό από την Ποινική Επιστήμη και τη Νομολογία, ότι το προστατευόμενο έννομο αγαθό στα σεξουαλικά εγκλήματα ήταν «το κοινό αίσθημα της αιδούς και των ηθών», άποψη που είχε έντονα κατακριθεί στην επιστήμη, όταν τόνιζε ότι «έργο του ποινικού νομοθέτου δεν είναι να τιμωρήσει παν το ανήθικον, αλλά το επικίνδυνον εις την κοινωνία». Βλ. Χαραλαμπάκης 2011: 1383.

¹⁸⁹ Το έννομο αγαθό είναι αντικείμενο του εξωτερικού κόσμου ή φυσική ή κοινωνική ιδιότητα τούτου. Μέσα από την καθολική (από το δίκαιο) αναγνώριση του συμφέροντος για τη διατήρησή του, το έννομο αγαθό «προάγεται» σε αξία. Βλ. Μανωλεδάκης 1992: 110.

¹⁹⁰ Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 1.

¹⁹¹ Χαραλαμπάκης 2011: 1384.

Πριν από τη διερεύνηση των επιμέρους αγαθών-αξιών, πρέπει να αναζητήσουμε την ταυτότητά τους μέσα στο πλαίσιο που ορίζεται από τα προτάγματα της συνταγματικής τάξης.

Η γενετήσια ή **σεξουαλική ελευθερία** θεμελιώνεται, κατ' αρχήν, στην ανθρώπινη αξιοπρέπεια (άρθρο 2 παρ.1 Σ.), αλλά, κυρίως, δομείται ως ειδικότερη όψη της προσωπικής ελευθερίας (άρθρο 5 παρ.1 Σ.) και της προσωπικότητας εν γένει¹⁹².

Στο πλαίσιο αυτό προστατεύεται η **ελεύθερη διαμόρφωση της σεξουαλικής δραστηριότητας**, από επεμβάσεις τόσο εκ μέρους κρατικών φορέων όσο, όμως, και άλλων ιδιωτών. Ειδικότερα, η συνταγματική προστασία της σεξουαλικής αυτοδιάθεσης επιβάλλει την αποχή του κράτους από πράξεις καταστολής των ερωτικών επιλογών του ατόμου, στο μέτρο που δεν συντρέχει κάποια παραβίαση της σεξουαλικής ελευθερίας άλλων ανθρώπων¹⁹³.

Βασικό είναι το άρθρο 25 παρ.1 Σ., που αποσαφηνίζει πως τα δικαιώματα που εγγυάται η Πολιτεία αναφέρονται στον άνθρωπο, όχι μόνο ως άτομο, αλλά και ως μέλος του κοινωνικού συνόλου. Εδώ αποσαφηνίζεται η απόσταση που παίρνει το Σύνταγμα από μια ατομοκεντρική αντίληψη των θεμελιωδών δικαιωμάτων και συνακόλουθα ο ρητός κοινωνικός του προσανατολισμός. Η κοινωνική συνιστώσα του ανθρώπου συγκροτείται, αφενός, από την ισορροπία μεταξύ της δικής του ελευθερίας και της ελευθερίας των άλλων και, αφετέρου, την ισορροπία μεταξύ της ελευθερίας του ατόμου ή των κοινωνικών ομάδων από τη μία και του γενικού συμφέροντος της κοινωνίας και της έννομης τάξης από την άλλη¹⁹⁴.

¹⁹² Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 31.

¹⁹³ Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 92.

¹⁹⁴ Τσάτσος 1987: 268.

Κεφάλαιο 4. Οι συνταγματικές ελευθερίες

4.1. Η ανθρώπινη αξία

Η προστασία της αξίας του ανθρώπου αποτελεί την ανώτατη αρχή του Συντάγματος, η οποία υπερισχύει έναντι πάσης άλλης συνταγματικής διάταξης. Στο Σύνταγμα η ανθρώπινη αξία καταγράφεται, μεταξύ άλλων, ως θεμελιώδες δικαίωμα που δεν το συνοδεύει κανένας περιορισμός και χαρακτηρίζεται ως «**απόλυτο** ή ως «**ανεπιφύλακτο**»¹⁹⁵.

Σύμφωνα με το άρθρο 2 παρ.1 του Σ.: « Ο σεβασμός και η προστασία της αξίας του ανθρώπου αποτελούν την πρωταρχική υποχρέωση της Πολιτείας». Με την έννοια αυτή, η ανθρώπινη αξία χρησιμοποιείται ως **αφετηρία** της κρατικής εξουσίας, ως ρητή αναγνώριση της λογικής προϋπόθεσης όλων των κανόνων μιας φιλελεύθερης και δημοκρατικής έννομης τάξης¹⁹⁶. Με άλλες λέξεις, η διάταξη του άρθρου 2 παρ.1 Σ. απαγορεύει τις πράξεις επί ανθρώπου, οι οποίες αναιρούν την **έμφυτη** σε αυτόν αξία¹⁹⁷. Ως εκ τούτου, η ρήτρα της ανθρώπινης αξίας πρέπει να χρησιμοποιείται στην κοινή νομοθεσία μόνο όταν είναι απολύτως αναγκαία¹⁹⁸.

Η έννοια της ανθρώπινης αξίας δεν συνιστά κάποιο αντικείμενο του εξωτερικού κόσμου, μια ιδιότητα του ανθρώπινου σώματος που υπόκειται σε εκτιμήσεις σημασιολογικές και αξιολόγηση από την έννομη τάξη, αλλά πρόκειται περί μιας απευθείας εκτιμήσεως της πολιτείας για τη λειτουργία του ανθρώπου ως καθαρού υποκειμένου της ιστορίας και του δικαίου. Έτσι, αντίκειται στην ανθρώπινη αξία η

¹⁹⁵ Τσάτσος 1987: 261.

¹⁹⁶ Παναγοπούλου-Κουτνατζή 2010 (β): 737.

¹⁹⁷ Η διάταξη για το σεβασμό και την προστασία της αξίας του ανθρώπου δεν πρέπει ούτε να υπερτιμάται ούτε να υποτιμάται. Πρόκειται για **κατευθυντήρια διάταξη**, με την οποία, απευθύνεται συνταγματική εντολή, ιδίως προς τον κοινό νομοθέτη. Δεν ιδρύει όμως ένα επιπλέον αυτοτελές και ειδικότερα ατομικό δικαίωμα και δεν θεμελιώνει αξίωση κατά του κράτους για συγκεκριμένες ενέργειες ούτε αποτελεί ένα αυτοτελώς προστατεύσιμο έννομο αγαθό. Έχει πάντως **κανονιστικό χαρακτήρα**. Αυτό σημαίνει ότι ενδεχόμενη κατάργηση ή ελάττωση της συναφούς προστασίας, που ήδη παρέχεται από την κοινή νομοθεσία θα αντέβαινε στο άρθρο 2 παρ.1 του Σ. και επομένως θα ήταν ανίσχυρη, ως αντισυνταγματική. Βλ. Μάνεσης 1978: 110-111.

¹⁹⁸ Παναγοπούλου-Κουτνατζή 2010 (β): 737.

μεταχείριση του ανθρώπου ως **απλού μέσου-αντικειμένου** για την εξυπηρέτηση οποιασδήποτε σκοπιμότητας¹⁹⁹. Πρόκειται περί ενός **ακραίου ορίου** οποιασδήποτε **περιορισμού** ατομικού δικαιώματος και, ως εκ τούτου, η αξία του ανθρώπου θίγεται μόνο σε κατάφωρες περιπτώσεις εξευτελιστικής μεταχείρισης²⁰⁰.

Παρά τη χρήση του όρου «αξιοπρέπεια» στον Ποινικό Κώδικα, ακριβώς για την απόδοση της θιγόμενης αξίας (γενετήσια ελευθερία), το έγκλημα της σεξουαλικής παρενόχλησης δεν φαίνεται να αναφέρεται στη γνωστή από το συνταγματικό δίκαιο ομώνυμη έννοια. Δεν πρόκειται εδώ για την βαρύτερη προσβολή της υπόστασης του ανθρώπου, ως αυτοπροσδιοριζόμενου όντος που δεν επιτρέπεται να αντιμετωπίζεται σαν άψυχο πράγμα (res)²⁰¹, όπως θα δούμε παρακάτω στην ανάλυση του άρθρου 337 ΠΚ.

Όταν τίθεται ζήτημα σύγκρουσης συνταγματικά προστατευόμενων έννομων αγαθών, η σύγκρουση δεν μπορεί να λυθεί a priori υπέρ του ενός ή του άλλου έννομου αγαθού, αφού καμιά συνταγματική διάταξη δεν υπερτερεί γενικά έναντι της άλλης, με την εξαίρεση του απόλυτου προβαδίσματος της αρχής της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Εναπόκειται στον δημοκρατικά νομιμοποιημένο νομοθέτη ο οποίος σταθμίζοντας τα αντικρουόμενα έννομα αγαθά να προβεί σε πρακτική εναρμόνισή τους, διότι, σύμφωνα με το δίκαιο, η ικανότητα να βλέπουμε σε βάθος ποιες απαιτήσεις δημιουργεί η υποχρέωση να τη σεβόμαστε δεν μπορεί να διαχωριστεί από την ιστορική εξέλιξη. Οποιαδήποτε απόφαση για το ποια μεταχείριση συνάδει με την ανθρώπινη αξιοπρέπεια μπορεί, συνεπώς, να βασιστεί μόνο στην παρούσα κατάσταση γνώσης και διόρασης και δεν δικαιολογείται η αξίωση να θεωρείται έγκυρη διαχρονικά²⁰². Η παραδοχή αυτή ενέχει κάποιο υποκειμενικό χαρακτήρα και βασίζεται στις εκάστοτε κοινωνικές αξίες, αποτελεί συνεπώς μια **πολιτισμική μεταβλητή**²⁰³.

¹⁹⁹ Η βάση της θεωρίας αυτής αναζητείται στον Καντ, ο οποίος επιτάσσει τον άνθρωπο να δρα κατά τρόπο, ώστε να χρησιμοποιείται ο άνθρωπος ως **σκοπός** και όχι ως απλό μέσο, θέση που συμπορεύεται με τις έννοιες της ελευθερίας και της ισότητας. Βλ. Παναγοπούλου-Κουτνατζή 2010 (β): 737.

²⁰⁰ Παναγοπούλου-Κουτνατζή 2010 (β): 742.

²⁰¹ Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 33.

²⁰² Μαρκεζίνης 2007: 144.

²⁰³ Παναγοπούλου-Κουτνατζή 2010 (β): 741.

4.2 Η προσωπική ελευθερία

Η **προσωπική ελευθερία** είναι το πρωταρχικό και θεμελιωδέστερο **ατομικό** δικαίωμα, που σημαίνει αδέσμευτη φυσική υπόσταση, δηλαδή έλλειψη περιορισμών σε ότι αφορά τη φυσική ψυχο-σωματική ύπαρξη και δράση του ανθρώπου. Κατοχυρώνεται από το Σύνταγμα στο άρθρο 5 παρ.1, ως δυνατότητα αυτοκαθορισμού και αυτοδιάθεσης: «Έκαστος δικαιούται να αναπτύσσει ελευθέρως την προσωπικότητά του και να συμμετέχει εις την κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της Χώρας, εφ' όσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων και δεν παραβιάζει το Σύνταγμα ή τα χρηστά ήθη»²⁰⁴. Η διάταξη του άρθρου 5 Σ. αφορά σε ένα **γνήσιο δικαίωμα** και, μάλιστα, σε ένα **γενικό δικαίωμα ελευθερίας** (γενική ελευθερία ενέργειας) που συμπληρώνει την παρεχόμενη από τα άλλα δικαιώματα προστασία της προσωπικότητας²⁰⁵.

Προσωπικότητα, κατά την έννοια του άρθρου 5 παρ.1 Σ., είναι το σύνολο των ιδιοτήτων, ικανοτήτων και καταστάσεων, που αφενός μεν προκύπτουν από την υπόσταση του ανθρώπου ως έλλογου και συνειδητού όντος, αφετέρου δε εξατομικεύουν ένα συγκεκριμένο πρόσωπο²⁰⁶. Με άλλα λόγια, είναι το σύνολο των (δυνατών) εκδηλώσεων-συντελεστών της ατομικότητας και μοναδικότητας του κάθε προσώπου-ανθρώπου²⁰⁷.

Υποκείμενο (φορέας) του δικαιώματος ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας είναι κάθε άνθρωπος, δηλαδή φυσικό πρόσωπο²⁰⁸, ακριβώς λόγω της **αξίας** του ως άνθρωπου – καθαρού υποκειμένου της ιστορίας και του δικαίου²⁰⁹. Το δικαίωμα στην προσωπικότητα χαρακτηρίζεται ως **ιδιαίτερο** (προσωπικό, απόλυτο,

²⁰⁴ Μάνεσης 1978: 114-115.

²⁰⁵ Χρυσόγονος 1998: 151-152. Διαφορετική η άποψη του Μάνεση: «Με το άρθρο 5 παρ.1 δεν θεσπίζεται ένα πρόσθετο αυτοτελές δικαίωμα, αλλά μία γενική αρχή, κατευθυντήρια για την νομοθέτηση, και ένας ερμηνευτικός κανόνας για τη διοίκηση και τα δικαστήρια». Βλ. Μάνεσης 1978: 115-116, 119.

²⁰⁶ Το όλο ισχύον σήμερα δικαιοσύνη σύστημα προϋποθέτει, αλλά και αναγνωρίζει ρητά την ιδιότητα του προσώπου σε κάθε άνθρωπο («Πας άνθρωπος έχει την ικανότητα να είναι υποκείμενο δικαιωμάτων και υποχρεώσεων», σύμφωνα με το άρθρο 34 του Αστικού Κώδικα). Βλ. Μάνεσης 1978: 116.

²⁰⁷ Γεωργιακάκης 2007: 1.

²⁰⁸ Η προσωπικότητα με την παραπάνω έννοια πρέπει να διακρίνεται από την «προσωπικότητα» ως όρο που αποδίδει και την ικανότητα δικαίου (ή «δικαιοκτητική ικανότητα» ή «δικανική ικανότητα»), δηλαδή την ικανότητα να είναι κανείς υποκείμενο δικαιωμάτων και υποχρεώσεων (γενικότερα εννόμων σχέσεων), δηλαδή «πρόσωπο» (φυσικό ή νομικό), σύμφωνα με το άρθρο 61 ΑΚ. Βλ. Γεωργιακάκης 2007: 1.

²⁰⁹ Παναγοπούλου-Κουτνατζή 2010 (β): 737.

προσωποπαγές, αναπαλλοτρίωτο και ακληρονόμητο)²¹⁰.

Από την προσωπικότητα του ανθρώπου απορρέουν επιμέρους δικαιώματα για την προστασία συγκεκριμένων συναφών έννομων αγαθών, όπως της σωματικής ελευθερίας και ακεραιότητας, ονόματος, μορφής (εικόνας), υγείας, τιμής, πνευματικής δημιουργίας, ιδιωτικής ζωής²¹¹, αλλά και ορισμένες προεκτάσεις τους, όπως, π.χ., δικαίωμα αυτοδιάθεσης, εν γένει, στη ζωή ή στο θάνατο (αυτοκτονία)²¹², δικαίωμα του καθένα να εξουσιάζει το σώμα του και να το χρησιμοποιεί όπως θέλει (π.χ. επιλογή της μητρότητας ή της άμβλωσης –τεχνητής έκτρωσης- από τη γυναίκα), ακόμη και μετά το θάνατο (διάθεση του πτώματός του)²¹³.

Ως προστατευόμενη επιμέρους εκδήλωση της προσωπικότητας, θα μπορούσε, μεταξύ άλλων, να καταγραφεί η **σεξουαλική ελευθερία**, δηλαδή το δικαίωμα του προσώπου να αναπτύσσει σεξουαλική δραστηριότητα εφόσον, καθόσον, όποτε, όπως και με όποιον θέλει (σε ό,τι αφορά την τελευταία αυτή διάσταση με την προϋπόθεση, εννοείται, ότι το άλλο πρόσωπο συναινεί)²¹⁴.

Από το άρθρο 5 παρ. 1 Σ. συνάγεται, ως αυτονόητο, το δικαίωμα του κάθε ανθρώπου, όχι απλώς να έχει και ασκεί τα δικαιώματα που απορρέουν από την προσωπικότητά του, αλλά και να την αναπτύσσει σε όλους τους τομείς της κρατικά οργανωμένης συμβίωσης: κοινωνικό, οικονομικό, πολιτικό. Όπως σε όλα τα απόλυτα δικαιώματα, έτσι και στο δικαίωμα της προσωπικότητας διακρίνουμε θετικό και αρνητικό περιεχόμενο. Το πρώτο συνίσταται στην εξουσία του προσώπου για την ελεύθερη ανάπτυξη των συντελεστών-παραγόντων της προσωπικότητάς του, ενώ το δεύτερο συνίσταται στην εξουσία του προσώπου να απαιτεί από τους άλλους σεβασμό της προσωπικότητάς του και να αποκλείει κάθε δραστηριότητα των άλλων, η οποία θίγει

²¹⁰ Γεωργιακάκης 2007: 1.

²¹¹ Ως «ιδιωτική και οικογενειακή ζωή», κατά την έννοια του άρθρου 9 παρ.1 Σ., θα μπορούσε να θεωρηθεί μια γενικά παραδεκτή, σύμφωνα με τις κρατούσες κοινωνικές αντιλήψεις, «σφαίρα του απορρήτου» του ατόμου, όπως η **ερωτική του ζωή**. Βλ. Χρυσόγονος 1998: 209.

²¹² Από το δικαίωμα αυτοκαθορισμού δεν συνάγεται ένα καθήκον αυτοκαθορισμού εκ μέρους των πολιτών. Η ελευθερία του ατόμου να αποφασίσει τη διακοπή της ζωής του απορρέει από το ίδιο δικαίωμα στη ζωή. Βλ. Παναγοπούλου-Κουτνατζή 2010 (α): 124-125.

²¹³ Μάνεσης 1978: 117.

²¹⁴ Χρυσόγονος 1998: 161.

την προσωπικότητά του²¹⁵. Αυτό σημαίνει ότι ιδρύεται για το κράτος όχι μόνο αρνητική, αλλά και θετική υποχρέωση²¹⁶. Με τη διάταξη αυτή ο συντακτικός νομοθέτης προβαίνει σε μία γενική οριοθέτηση της άσκησης των ατομικών, πολιτικών και κοινωνικών δικαιωμάτων, θέτοντας ως πλαίσιά τους τα δικαιώματα των άλλων, το Σύνταγμα και τα χρηστά ήθη²¹⁷ και δείχνει την αλληλεξάρτηση κοινωνικής και πολιτικής ζωής, παραδεχόμενος, έμμεσα αλλά σαφώς, τον παραπληρωματικό χαρακτήρα των ατομικών, πολιτικών και κοινωνικών δικαιωμάτων²¹⁸.

4.3 Η γενετήσια ελευθερία

Απόρροια και εκδήλωση του δικαιώματος της προσωπικότητας, όπως ειπώθηκε, είναι και η λεγόμενη γενετήσια ή σεξουαλική ελευθερία και η συναρτώμενη με αυτήν **γενετήσια αξιοπρέπεια** του προσώπου. Αποτελεί, μάλιστα, βασική εκδήλωση του δικαιώματος της προσωπικότητας, αφού συνέχεται με βιολογική ανάγκη και το ένστικτο της αναπαραγωγής (διαιονίσεως του είδους), καθώς και το δικαίωμα δημιουργίας οικογένειας²¹⁹.

Η σεξουαλική δραστηριότητα ή γενετήσια λειτουργία, κατ' άλλη έκφραση, ανήκει στην **ιδιωτικότητα** και, ως εκ τούτου, προσβάλλεται ο αυτοπροσδιορισμός του ατόμου στον τομέα της ερωτικής ζωής²²⁰. Συνίσταται, κατά πρώτον, στην ελευθερία του ατόμου από σεξουαλικούς καταναγκασμούς και, κατά δεύτερον, στη δυνατότητα

²¹⁵ Γεωργιακάκης 2007: 2.

²¹⁶ Μάνεσης 1978:118

²¹⁷ Πάντως η συνταγματική προστασία ορισμένων από αυτές τις μορφές της προσωπικότητας είναι αμφισβητήσιμη ενόψει της ρήτρας των χρηστών ηθών, το περιεχόμενο της οποίας καθορίζεται από τις κρατούσες αντιλήψεις. Μπορεί να τίθεται θέμα παραβίασης των χρηστών ηθών, αλλά όχι δίχως άλλο παραβίαση της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Βλ. Παναγοπούλου-Κουτνατζή 2010 (β): 741.

²¹⁸ Μάνεσης 1978: 115-116, 119.

²¹⁹ Η σύναψη γάμου και η ίδρυση οικογένειας αποτελούν ατομικά δικαιώματα, θεμελιώνοντας ένα status negativus υπέρ του ατόμου και κατά της κρατικής εξουσίας (ή και κατά ιδιωτών), η οποία πρέπει να απέχει από κάθε σχετική παρενόχληση ή παρεμπόδιση. Τα δικαιώματα αυτά θα έπρεπε, μάλλον, να θεωρηθούν ότι απορρέουν από από την ειδικότερη διάταξη του άρθρου 21 παρ.1 και όχι από τη γενική του άρθρου 5 παρ.1 του Σ. Βλ. Χρυσόγονος 1998: 414.

²²⁰ Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 517.

διαμόρφωσης της ατομικής σεξουαλικής του ζωής, σύμφωνα με τις προσωπικές προτιμήσεις και επιλογές του (σεξουαλικός αυτοκαθορισμός)²²¹.

Ειδικότερα, η σεξουαλική αυτοδιάθεση, ως συστατικό στοιχείο της ταυτότητας του ατόμου, συνεπάγεται την ελευθερία να έχει κανείς σεξουαλική δραστηριότητα.²²²

(i) **αν** θέλει, κατόπιν δηλαδή σχετικής βούλησης,
(ii) **όποτε** θέλει, σε χρόνο, δηλαδή, που επιθυμεί,
(iii) **καθόσον** θέλει, δηλαδή σε διάρκεια, συχνότητα και ποσότητα που επιθυμεί,
(iv) **με** όποιον/όσους θέλει, επιλέγοντας δηλαδή τις ειδικότερες μορφές ερωτικής επαφής²²³.

Επέμβαση τρίτων στην ελευθερία αυτή του προσώπου, κατά οποιονδήποτε τρόπο, αποτελεί προσβολή της γενετήσιας ελευθερίας και αξιοπρέπειας του προσώπου, γενικότερα προσβολή της προσωπικότητάς του. Κατά της προσβολής αυτής προστατεύεται το πρόσωπο τόσο με διατάξεις του Ιδιωτικού (ιδίως Αστικού) όσο και με διατάξεις του Δημοσίου (ιδίως του Ποινικού) Δικαίου²²⁴.

Προεξάρχοντα μέσα προσβολής της σεξουαλικής αυτοδιάθεσης είναι ο **εξαναγκασμός** και ο αιφνιδιασμός. Στη μεν πρώτη περίπτωση κάμπτεται η βούληση του ατόμου, που μπορεί να έχει σχηματιστεί και εκφραστεί ή όχι, ενώ στη δεύτερη το θύμα δεν προλαβαίνει ή καθίσταται μάταιο να αντιδράσει στην εκδήλωση της ενέργειας του δράστη. Ο **αιφνιδιασμός** παρακάμπτει την ευθεία σύγκρουση, φτάνοντας, όμως, στον ίδιο στόχο (επιχείρηση ασελγούς πράξης ή χειρονομίας), χωρίς να χρειάζεται η άσκηση βίας ή η εκδήλωση απειλής²²⁵.

²²¹ Ο όρος «γενετήσια ελευθερία» μπορεί να θεωρηθεί ότι εκφράζει ένα **αγαθό-ομπρέλα** που καλύπτει τα ειδικότερα αγαθά που αναγνωρίζονται στο 19^ο κεφάλαιο ΠΚ, ιδίως αν η ελευθερία νοηθεί με την έννοια του αυτοπροσδιορισμού. Βλ. Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 31.

²²² Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 91.

²²³ Με άλλα λόγια, η ελευθερία αυτή, όπως και κάθε φυσική ελευθερία ή ευχέρεια, έχει την «εσωτερική» και την «εξωτερική» της πλευρά. Ως **«εσωτερική»** πλευρά χαρακτηρίζεται η ελευθερία του προσώπου να αποφασίσει το ίδιο αν θα ασκήσει ή όχι την ελευθερία αυτή («ελευθερία-ευχέρεια ως προς το αν»). Ως **«εξωτερική»** πλευρά χαρακτηρίζεται η ελευθερία του προσώπου να αποφασίσει το ίδιο πότε και πώς θα ασκήσει ή όχι την ελευθερία αυτή («ελευθερία-ευχέρεια ως προς το πώς»). Βλ. Γεωργιακάκης 2007: 3.

²²⁴ Γεωργιακάκης 2007: 4.

²²⁵ Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 92.

Ειδικότερα, οι περιπτώσεις που περιγράφει ο Ποινικός Κώδικας ως σεξουαλικά εγκλήματα, στο σύνολό τους, χαρακτηρίζονται από την **απουσία έγκυρης συγκατάθεσης** του θύματος σε ορισμένη σεξουαλική πράξη. Ειδικότερα, στο 19^ο κεφάλαιο του ΠΚ τιμωρούνται πράξεις που συνιστούν:²²⁶

- (i) κάμψη της (αντίθετης) ερωτικής βούλησης του ανθρώπου (εξαναγκασμός),
- (ii) χειραγώγηση της ερωτικής βούλησης (εξαπάτηση, κατάχρηση εξουσίας-εξάρτησης),
- (iii) εκμετάλλευση της ελαττωματικής ερωτικής βούλησης (αποπλάνηση),
- (iv) κατάχρηση της απουσίας ερωτικής βούλησης (κατάχρηση σε ασέλγεια).

Η γενετήσια ελευθερία με **στενή έννοια** καλύπτει την επιλογή συντρόφου, την επιλογή της στιγμής, του τόπου και του τρόπου των ερωτικών πράξεων και προστατεύεται με το άρθρο 336 ΠΚ (βιασμός), καθώς επίσης και με τις ρυθμίσεις που τυποποιούν τους τρόπους τέλεσης του εγκλήματος του άρθρου 351 ΠΚ (σωματεμπορία), οι οποίοι προϋποθέτουν χρήση βίας²²⁷.

Το άρθρο 337 ΠΚ (προσβολή γενετήσιας αξιοπρέπειας), με τις αντικειμενικές του υποστάσεις, προστατεύει το ίδιο αγαθό της γενετήσιας ελευθερίας, με την **ευρύτερη έννοια** του αυτοπροσδιορισμού, και μάλιστα, από προσβολές μικρότερης βαρύτητας σε σχέση με τις αντίστοιχες του άρθρου 336 ΠΚ²²⁸. Ο ίδιος προστατευτικός προσανατολισμός ανιχνεύεται στην αντικειμενική υπόσταση του εγκλήματος της **σεξουαλικής παρενόχλησης**, όπως θα αναλυθεί παρακάτω. Είναι φανερό, ότι εδώ υπάγονται πράξεις που δεν αποστερούν με εξαναγκασμό τη σεξουαλική ελευθερία του θύματος, αλλά την **περιορίζουν** αισθητά και οχληρά. Το έννομο αγαθό και εδώ είναι ο **σεξουαλικός αυτοπροσδιορισμός**: άλλωστε, δεν θα μπορούσε να νοείται «παρενόχληση» χωρίς τον περιορισμό του τελευταίου²²⁹.

Μέχρι πρόσφατα, ο όρος «σεξουαλική παρενόχληση» δεν είχε απασχολήσει την ελληνική νομοθεσία. Η σεξουαλική παρενόχληση -όχι περιοριστικά στον εργασιακό χώρο, αλλά γενικά- αντιμετωπιζόταν από την ελληνική νομοθεσία, επικουρικά θα έλεγε

²²⁶ Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 65.

²²⁷ Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 33.

²²⁸ Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 33.

²²⁹ Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 34.

κάνεις, με διατάξεις που απαντώνται τόσο στον Αστικό όσο και στον Ποινικό Κώδικα, οι οποίες, όμως, ούτε κατονομάζουν ούτε ρυθμίζουν την εν λόγω συμπεριφορά.

Από την πλευρά του **Αστικού Δικαίου**, η σεξουαλική παρενόχληση αποτελεί προσβολή της προσωπικότητας του παρενοχλούμενου προσώπου και ως τέτοια προσβολή μπορεί να αντιμετωπισθεί με διατάξεις του Αστικού Κώδικα για την προσβολή της προσωπικότητας, όπως αγωγή για παύση και παράλειψη της παρενοχλήσεως στο μέλλον, αίτηση ασφαλιστικών μέτρων, αγωγή χρηματικής ικανοποίησης για ηθική βλάβη (ΑΚ 57, 59, 914, 932), αγωγή αποζημιώσεως από αδικοπραξία, όταν προκαλεί και περιουσιακή ζημία στο παρενοχλούμενο πρόσωπο (ΑΚ 914). Αν ο παρενοχλήσας είναι προστηθείς, π.χ. υπάλληλος, και η παρενόχληση έγινε κατά την εκτέλεση της υπηρεσίας του, ο παρενοχληθείς έχει αγωγή και κατά του προστήσαντος του παρενοχλήσαντος όχι μόνο αποζημιώσεως, αλλά και χρηματικής αποζημίωσης για ηθική βλάβη (ΑΚ 922)²³⁰. Αναφορικά δε με την εκδήλωση της σεξουαλικής παρενοχλήσεως από τον ισχυρότερο λόγω θέσεως εργασίας, ήτοι τον εργοδότη ή ευρύτερα τον προϊστάμενο, αυτή αποτελεί, σύμφωνα με τη νομολογία, κατάχρηση δικαιώματος, υπό την έννοια της διάταξης του άρθρου 281 ΑΚ²³¹.

Στο ελληνικό ποινικό δίκαιο η σεξουαλική παρενόχληση, μέχρι πρότινος, αντιμετωπιζόταν ως μια ενιαία αξιόποινη συμπεριφορά μέσω διατάξεων²³² που αναφέρονταν είτε γενικά σε φραστική προσβολή είτε απαιτούσαν σωματική επαφή ή προτάσεις που αφορούσαν ασελγείς πράξεις, αλλά, σε κάθε περίπτωση, δεν συνέδεαν αυτοτελώς τη σεξουαλική παρενόχληση με την προσβολή της γενετήσιας ή σεξουαλικής ελευθερίας και αξιοπρέπειας και, επιπλέον, δεν είχαν ως πεδίο αναφοράς τον εργασιακό χώρο²³³.

Στο πλαίσιο αυτό της ανασφάλειας και της εξάρτησης που παράγει η προσβολή του δικαιώματος στην αξιοπρέπεια και στην ελεύθερη διαχείριση της σεξουαλικότητας, ποινικοποιήθηκε η σεξουαλική παρενόχληση στο χώρο εργασίας, αντιμετωπίζοντας

²³⁰ Γεωργιακάκης 2007: 20-22.

²³¹ Αρτινοπούλου-Παπαθεοδώρου 2006: 86.

²³² Μέχρι την καθιέρωση του νέου άρθρου 337 με το Ν.1419/1984, η προσβολή της γενετήσιας αξιοπρέπειας θεωρούνταν «έργω εξύβριση». Βλ. Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 161.

²³³ Αρτινοπούλου-Παπαθεοδώρου 2006: 90.

αφενός την εργασία όχι ως χώρο, αλλά, πρώτιστα, ως πεδίο ανθρώπινης δραστηριότητας και άσκησης εξουσιαστικών σχέσεων και θεωρώντας, αφετέρου, ότι η ποινική αναγνώριση του προβλήματος θα κατοχύρωνε αποτελεσματικότερα τα δικαιώματα των θυμάτων και θα αποσαφήνιζε την ύπαρξη του όρου στο ελληνικό ποινικό δίκαιο²³⁴. Επιπλέον, ποινικοποιήθηκε η ενδοοικογενειακή προσβολή της γενετήσιας αξιοπρέπειας και τυποποιήθηκε στον Ποινικό Κώδικα η διαδικτυακή προσβολή της γενετήσιας αξιοπρέπειας ανηλίκου.

Στα παρακάτω κεφάλαια αναλύονται η προσβολή της γενετήσιας αξιοπρέπειας («κοινή σεξουαλική παρενόχληση»), η ενδοοικογενειακή προσβολή της γενετήσιας αξιοπρέπειας, η προστασία από τις σύγχρονες μορφές προσβολής της γενετήσιας αξιοπρέπειας και οι διάφορες μορφές σεξουαλικής παρενόχλησης ανηλίκων, και, τέλος, η διαφυλική προσβολή της γενετήσιας αξιοπρέπειας ή, αλλιώς, σεξουαλική παρενόχληση στο χώρο εργασίας.

²³⁴ Παπαθεοδώρου 2001: 43.

Κεφάλαιο 5. Η σεξουαλική παρενόχληση στο Ποινικό Δίκαιο

5.1 Η προσβολή της γενετήσιας αξιοπρέπειας

Άρθρο 337 ΠΚ: Προσβολή της γενετήσιας αξιοπρέπειας

1. Όποιος με ασελγείς χειρονομίες ή προτάσεις που αφορούν ασελγείς πράξεις, προσβάλλει βάνανυσα την αξιοπρέπεια άλλου στο πεδίο της γενετήσιας ζωής του τιμωρείται με φυλάκιση μέχρι ενός έτους ή χρηματική ποινή.

2. Με φυλάκιση τριών μηνών μέχρι δύο ετών τιμωρείται η πράξη της προηγούμενης παραγράφου, αν ο παθών είναι νεότερος από 12 ετών.

3. Ενήλικος, ο οποίος μέσω διαδικτύου ή άλλου μέσου επικοινωνίας, αποκτά επαφή με πρόσωπο που δεν συμπλήρωσε τα δεκαπέντε έτη και, με χειρονομίες ή προτάσεις ασελγείς, προσβάλλει την αξιοπρέπεια του ανηλίκου στο πεδίο της γενετήσιας ζωής του, τιμωρείται με φυλάκιση τουλάχιστον δύο ετών. Αν η πράξη τελείται κατά συνήθεια ή αν επακολούθησε συνάντηση, ο ενήλικος τιμωρείται με φυλάκιση τουλάχιστον τριών ετών²³⁵.

4. Ενήλικος, ο οποίος μέσω διαδικτύου ή άλλου μέσου επικοινωνίας, αποκτά επαφή με πρόσωπο που εμφανίζεται ως ανήλικο κάτω των δεκαπέντε ετών και, με χειρονομίες ή προτάσεις ασελγείς, προσβάλλει την αξιοπρέπεια του στο πεδίο της γενετήσιας ζωής του, τιμωρείται με φυλάκιση τουλάχιστον ενός έτους. Αν η πράξη τελείται κατά συνήθεια ή αν επακολούθησε συνάντηση με το εμφανιζόμενο ως ανήλικο πρόσωπο, τιμωρείται με φυλάκιση τουλάχιστον τριών ετών²³⁶.

5. Όποιος τελεί την πράξη της παραγράφου 1 του άρθρου αυτού, εκμεταλλευόμενος την εργασιακή θέση του παθόντος ή τη θέση προσώπου που έχει ενταχθεί σε διαδικασία αναζήτησης θέσης εργασίας διώκεται κατ' έγκληση και τιμωρείται με φυλάκιση από έξι (6) μήνες μέχρι τρία (3) έτη και με χρηματική ποινή τουλάχιστον χιλίων (1.000) ευρώ²³⁷.

²³⁵ Η παράγραφος προστέθηκε με το άρθρο 3 παρ. 1 του Ν.3727/2008.

²³⁶ Η παράγραφος προστέθηκε με το άρθρο 3 παρ. 1 του Ν.3727/2008.

²³⁷ Η παράγραφος προστέθηκε με το άρθρο 23 παρ. 4 του Ν. 3896/2010.

5.1.1 Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Προστατευόμενο **έννομο αγαθό** στο άρθρο 337 ΠΚ αποτελεί η γενετήσια ελευθερία ή/και αξιοπρέπεια, που, όπως ήδη ειπώθηκε, είναι συγχρόνως το προστατευόμενο έννομο αγαθό όλων των διατάξεων που θεσπίστηκαν κατά των εγκλημάτων εναντίον της γενετήσιας ελευθερίας²³⁸.

Το έγκλημα του άρθρου 337 ΠΚ ανήκει στην κατηγορία των **υπαλλακτικώς μικτών** εγκλημάτων, καθώς τελείται με περισσότερους του ενός τρόπους, πιο συγκεκριμένα, με τον τρόπο είτε ασελγών χειρονομιών είτε προτάσεων που αφορούν ασελγείς πράξεις²³⁹.

Πρόκειται για ένα **κοινό** έγκλημα ως προς το ποιος είναι το υποκείμενο τέλεσής του, καθώς δράστης μπορεί υποθετικά να είναι ο καθένας (όποιος)²⁴⁰, αλλά ταυτόχρονα **ιδιαιτέρο** ως προς τις συνθήκες τέλεσής του²⁴¹. Στην παρ. 1 τυποποιείται η βασική μορφή προσβολής, ενώ στην παρ. 2 η προσβολή ανηλίκου κάτω των 12 ετών. Στις παρ. 3 και 4 καταστρώνεται το έγκλημα της διαδικτυακής προσβολής της γενετήσιας αξιοπρέπειας ανηλίκου κάτω των 15 ετών και στην παρ. 5 τυποποιείται η σεξουαλική παρενόχληση στο χώρο εργασίας.

5.1.2 Αντικειμενική υπόσταση

Στη σεξουαλική παρενόχληση η σεξουαλική αξιοπρέπεια συνεπάγεται στην προστασία του ατόμου από τον αθέμιτο περιορισμό της ελευθερίας του μέσω της υποβολής του σε ανεπιθύμητες σεξουαλικές επεμβάσεις **ελαφριάς έντασης**²⁴².

Πραγματικά, στη διάταξη αυτή η προσβολή του ενιαίου έννομου αγαθού επέρχεται με «ασελγείς **χειρονομίες** ή **προτάσεις**» και όχι με «ασελγείς **πράξεις**», που

²³⁸ Χαραλαμπάκης 2011: 1415.

²³⁹ Χαραλαμπάκης 2011: 1413.

²⁴⁰ Χαραλαμπάκης 2011: 1416.

²⁴¹ Πρόκειται για **μη γνήσιο ιδιαίτερο** έγκλημα, αφού η ιδιαιτερότητά του δεν θεμελιώνει το αξιόποινο, όπως αυτό συμβαίνει στα γνήσια ιδιαίτερα εγκλήματα, αλλά επαυξάνει τη βαρύτητα της ποινής. Βλ. Χαραλαμπάκης 2011: 1415.

²⁴² Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 164.

αποτελούν την πεμπτουσία της αξιόποινης ασελγούς συμπεριφοράς, όπως τυποποιείται, κυρίως, στο βιασμό (άρθρο 336 ΠΚ)²⁴³.

Σύμφωνα με τον πιο διαδεδομένο ορισμό, **σεξουαλική** ονομάζεται μια **πράξη** που απορρέει από ή σχετίζεται με την ερωτική επιθυμία ή τη σαρκική απόλαυση. Η σεξουαλική πράξη προϋποθέτει, σε κάθε περίπτωση, σωματική επαφή, μεταξύ ατόμων του ίδιου ή διαφορετικού φύλου²⁴⁴.

Κατά συνέπεια, για τον χαρακτηρισμό μιας πράξης ως ασελγούς ενδιαφέρουν μόνο τα αντικειμενικά εξωτερικά της χαρακτηριστικά. Οπότε, **ασελγείς** λέγονται οι ανάλογης προς τη συνουσία βαρύτητας **πράξεις** που κατά τα **εξωτερικά** τους **γνωρίσματα** ανάγονται στη σεξουαλική ζωή²⁴⁵ και προσβάλλουν κατά τρόπο **βάνουσο**, ήτοι κατά τρόπο που υποδηλοί ιδιαίτερη απαξία και σοβαρότητα, τη γενετήσια ελευθερία και αξιοπρέπεια του ατόμου²⁴⁶.

Το αντικειμενικό στοιχείο του εξωτερικού γενετήσιου χαρακτήρα της πράξης είναι σωστό να περιληφθεί στον ορισμό της ασέλγειας ως αυτοτελές βασικό της στοιχείο, γιατί έτσι οριοθετείται η έννοιά της απέναντι σε ενέργειες που, κατά τις σύγχρονες ψυχολογικές διαπιστώσεις, πηγάζουν μεν από το γενετήσιο ένστικτο και το ικανοποιούν, δεν εμφανίζονται, όμως, στην εξωτερική τους μορφή ως εκδηλώσεις της γενετήσιας ζωής και γι' αυτό δεν μπορούν και δεν πρέπει να χαρακτηριστούν στο πλαίσιο του Ποινικού Δικαίου σαν ασελγείς²⁴⁷.

²⁴³ Χαραλαμπάκης 2011: 1415.

²⁴⁴ Παρατηρούμε, πάντως, ότι στη νομική φιλολογία, μετά το 1984, έχουν επικρατήσει ορισμοί που σε γενικές γραμμές δέχονται την εννοιολογική εξάρτηση της «ασέλγειας» από το αγαθό της γενετήσιας ελευθερίας. Η «σεξουαλική πράξη» που ενδιαφέρει τις περιγραφές των εγκλημάτων δεν είναι στη γενικότητά της αρνητικά φορτισμένη. Η προσβλητικότητα δεν είναι εγγενές και μόνιμο συστατικό της, αλλά ενδεχόμενο «συμβεβηκό», εφόσον συντρέχουν άλλα, πρόσθετα δεδομένα. De lege ferenda, οι περιγραφικοί όροι γενετήσια, ερωτική ή σεξουαλική πράξη θα ήταν προσφορότεροι από τον θεσπισμένο «ασελγείς πράξεις». Βλ. Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 45- 47.

²⁴⁵ Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 48.

²⁴⁶ Χαραλαμπάκης 2011: 1418.

²⁴⁷ Τέτοιες ενέργειες μπορεί να είναι, π.χ., ορισμένες φετιχιστικές, μαζοχιστικές ή σαδιστικές πράξεις, οι οποίες ενδέχεται, βέβαια, να συνιστούν, κατά τις περιστάσεις, αξιόποινη πράξη. Βλ. Χαραλαμπάκης 2011: 1399.

Η προσβολή της γενετήσιας ελευθερίας κρίνεται πάντοτε **in concreto**· πρέπει, δηλαδή, η πράξη να έπληξε πράγματι τη γενετήσια ελευθερία του συγκεκριμένου ανθρώπου κατά του οποίου στρεφόταν. Αντίθετα η προσβολή της αιδούς και της γενετήσιας ευπρέπειας²⁴⁸, ως στοιχείου της ασέλγειας κρίνεται αναγκαστικά **in abstracto**, μια και η προσβολή τους αναφέρεται από τη φύση της στις ηθικές αντιλήψεις του μέσου ανθρώπου²⁴⁹.

Η διάταξη του άρθρου 337 ΠΚ εμφανίζεται ως η προσφορότερη λύση για την υπαγωγή των **ελαφρότερων** γενετήσιων επαφών, ως ασελγών χειρονομιών που ως όρος προσήκει σε άλλες περιπτώσεις ασελγούς συμπεριφοράς, που θα μπορούσαν να θεωρηθούν ως μικρότερης ηθικής απαξίας και κοινωνικής δοκιμασίας.

Ασελγείς χειρονομίες είναι οι ελαφρύτερες σεξουαλικές πράξεις (φιλία, ψαύσεις ή θωπείες στο στήθος, στους μηρούς κλπ²⁵⁰), που τελούνται χωρίς διείσδυση εντός του σώματος²⁵¹, αλλά πάντως με σωματική επαφή²⁵². Η νομολογία κρίνει εάν έχουμε επαφή των γεννητικών οργάνων με το σώμα του παθόντος, οπότε η πράξη χαρακτηρίζεται ως ασελγής ή εάν δεν υπάρχει τέτοιου είδους επαφή, οπότε η τυχόν γενετήσια εκδήλωση υπάγεται στην έννοια της ασελγούς χειρονομίας²⁵³.

Αντίθετα, έχει γίνει δεκτό από τη νομολογία ότι **δεν** συνιστούν ασελγείς χειρονομίες το χάιδεμα των μαλλιών, το «πατρικό» φιλί στο μάγουλα και οι εναγκαλισμοί στους ώμους και θωπείες στα χέρια, στο πλαίσιο συναισθηματικών ή

²⁴⁸ Χαραλαμπίδης 2011: 1400.

²⁴⁹ Παρόλο που σύμφωνα με την Αιτιολογική Έκθεση του Ν1419/1984 προστατευόμενο έννομο αγαθό είναι η ελεύθερη γενετήσια αυτοδιάθεση του κάθε ατόμου, ενώ κατά το προγενέστερο νομοθετικό καθεστώς το κοινό αίσθημα της αιδούς και των ηθών, υπάρχουν σήμερα αποφάσεις του Άρειου Πάγου που ομιλούν περί προσβολής του αισθήματος της αιδούς και των ηθών, θέτοντας όμως έτσι το ερώτημα γιατί δεν υπάρχει προσαρμογή με τη ρητή νομοθετική πρόβλεψη που ορίζει πλέον ως προστατευόμενο έννομο αγαθό την ελεύθερη γενετήσια αυτοδιάθεση του κάθε ατόμου, καθώς και για το ποιο είναι ακριβώς το περιεχόμενο των εννοιών αυτών στη σύγχρονη εποχή. Βλ. Χαραλαμπίδης 2011: 1416.

²⁵⁰ Ανδρέου 1338-1339.

²⁵¹ Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 48.

²⁵² Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 165.

²⁵³ Χαραλαμπίδης 2011: 1419, 1422.

ερωτικών εκδηλώσεων, καθώς και όταν δεν υπάρχει καμιά επαφή δράστη-θύματος (χειρονομίες από μακριά)²⁵⁴.

Το δεύτερο μέσο προσβολής είναι οι **ασελγείς προτάσεις**. Η ασελγής πρόταση²⁵⁵:

(i) απευθύνεται από το δράστη στο θύμα,

(ii) ο δράστης προσκαλεί το θύμα σε τέλεση (ή ανοχή) ασελγούς πράξης (π.χ. συνουσία, παρά φύση ασέλγεια, πεοθηλασμό κλπ),

(iii) αφορά σε τέλεση ασελγούς πράξης μεταξύ του δράστη και του θύματος.

Η πρόταση πρέπει να είναι **συγκεκριμένη**, να αφορά δηλαδή την παρότρυνση του θύματος για πραγματική τέλεση σεξουαλικής επαφής και να είναι **θετική** (όχι αποθετική ή ερωτηματική). Οι προτάσεις μπορούν να διατυπώνονται ρητά (με λεκτικό τρόπο) ή με χειρονομίες ή άλλες κινήσεις του σώματος του δράστη, αρκεί το εκπεμπόμενο μήνυμα να γίνεται κατανοητό από το θύμα, δηλαδή έστω και εμμέσως, αλλά πάντως σαφώς. Η πρόταση πρέπει να αφορά σε **ασελγείς πράξεις**, δηλαδή σεξουαλικές πράξεις ορισμένης βαρύτητας και όχι ήσσονος σημασίας ασελγείς χειρονομίες, όπως φιλιά, χάρδια κλπ. Επίσης πρέπει να αφορά **άμεσα** την τέλεση ασελγών πράξεων και όχι έμμεσα (π.χ. πρόταση για παρέα ή για ένα ταξίδι ή για τη δημιουργία ερωτικού δεσμού, που λογικά εμπεριέχει και σεξουαλικές επαφές, κλπ)²⁵⁶.

Αποφασιστικής σημασίας είναι εδώ η διάκριση των (αξιόποιων) ασελγών προτάσεων από τις απλές **προσπάθειες ερωτικής προσέγγισης**. Αλλοίμονο αν κάθε ερωτικό κάλεσμα μετατραπεί σε έγκλημα! Άλλωστε το απλό «φλερτ» και τα επιδοκιμαστικά επιφωνήματα θαυμασμού εντάσσονται μέσα στην καθημερινή ερωτική ζωή των κοινωνιών. Πού βρίσκεται όμως το όριο μεταξύ ανεκτών προτάσεων, οι οποίες, ακόμα και αν δεν είναι επιθυμητές ή δεν ευοδώνονται, πάντως είναι κοινωνικά ανεκτές, και των βάνουσων προσβολών της γενετήσιας αξιοπρέπειας;²⁵⁷

²⁵⁴ Δεν αποκλείεται η ένταξη των παραπάνω στις ακόλαστες πράξεις και ενδεχομένως τιμώρησή τους, τηρουμένων βέβαια και των λοιπών όρων, κατά το άρθρο 353 ΠΚ (πρόκληση σκανδάλου με ακόλαστες πράξεις). Βλ. Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 166.

²⁵⁵ Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 167-168.

²⁵⁶ Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 167-168.

²⁵⁷ Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 168.

Πρόταση, κατά την έννοια του άρθρου 337 ΠΚ, θα πρέπει να θεωρείται η ξεκάθαρη και άμεση πρόσκληση για σεξουαλική (ασελγή) πράξη που υποβιβάζει την επικοινωνία σε πρόταση παροχής υπηρεσίας. Χρειάζεται, δηλαδή, ο δράστης να υπερβαίνει το κατώφλι των γενικά ανεκτών στον κοινωνικό χώρο εκδηλώσεων επικοινωνίας. Υπ' αυτήν την έννοια, εδώ, εμπίπτουν οι ωμές, αρμόζουσες σε επικοινωνία με «επαγγελματία του σεξ», προσκλήσεις για σεξουαλική επαφή. Σε μια τέτοια πρόταση ο αποδέκτης δεν αντιμετωπίζεται ως πρόσωπο, με βούληση και επιλογή, αλλά, μάλλον, ως **αντικείμενο** ερωτικής χρήσης. Δεν εντάσσονται, συνεπώς, εδώ, οι «αμυντικές» εκδηλώσεις διαθεσιμότητας (π.χ. «δεν θα αρνιόμουν την πρότασή σου»), που δεν ενέχουν πρόσκληση συμμετοχής του αποδέκτη, η εκφορά επαίνων, για τα τυχόν χαρίσματα του άλλου, η εκδήλωση ερωτικών συναισθημάτων, η έκφραση θαυμασμού ή, ακόμα, και η τρυφερότητα από μόνη της. Ομοίως, τα ήπια αγγίγματα, από μόνα τους, ιδιαίτερα στη μεσογειακή ιδιοσυγκρασία, είναι ευρύτερα ανεκτός τρόπος επικοινωνίας, χωρίς να συνιστούν, άνευ άλλου τινός, υπέρβαση βαθμού οικειότητας μεταξύ των κοινωνιών²⁵⁸.

Εξάλλου επικρατεί απολύτως η άποψη ότι για τις ασελγείς προτάσεις δεν απαιτείται **σωματική επαφή** μεταξύ δράστη και θύματος, χωρίς βέβαια αυτή και να αποκλείεται, υπό τον όρο, όμως, ότι δεν πρόκειται για ασελγείς χειρονομίες²⁵⁹. Επεκτείνοντας τη θέση αυτή η νομολογία²⁶⁰ έχει, μεμονωμένα πάντως, δεχτεί ότι όχι μόνο δεν απαιτείται σωματική επαφή μεταξύ δράστη και θύματος, αλλά ούτε καν άμεση προσωπική επαφή. Όμως, κατά την άποψη της νομικής θεωρίας, απαιτείται **άμεση προσωπική επαφή** που επιτυγχάνεται με την **ταυτόχρονη παρουσία** δράστη και θύματος στον ίδιο χώρο, ώστε η «ασελγής πρόταση» να αποτελεί έστω και μικρή πίεση του δράστη προς το θύμα να δεχτεί «εδώ και τώρα» ασελγή πράξη²⁶¹. Συνεπώς, η αποστολή επιστολής ή προφορικού μηνύματος μέσω τρίτου ή μέσω αυτόματου τηλεφωνητή ή ηλεκτρονικού μηνύματος (e-mail) ή άλλου γραπτού μηνύματος (sms) ή, ακόμα και, τηλεφωνική επικοινωνία δεν θεμελιώνουν την αναγκαία προσωπική/φυσική

²⁵⁸ Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 168.

²⁵⁹ Χαραλαμπάκης 2011: 1420.

²⁶⁰ ΑΠ 302/2005 ΠΧρ 2005, 929. Βλ. Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 168.

²⁶¹ Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 168-169.

εγγύτητα μεταξύ δράστη και θύματος, ώστε να στοιχειοθετείται αξιόποινη «ασελγής πρόταση»²⁶².

Κρίσιμο στοιχείο για τη διάγνωση της προσβολής της γενετήσιας αξιοπρέπειας αποτελούν οι συγκεκριμένες **περιστάσεις** τέλεσης της πράξης, οι σχέσεις μεταξύ δράστη και θύματος και ιδίως ο βαθμός οικειότητας που συνδέει τα δύο (ή και περισσότερα) πρόσωπα μεταξύ τους, καθώς και ότι αυτή (η προσβολή) γίνεται **αντιληπτή** από τον αποδέκτη της²⁶³.

Επίσης, συνέχεται με την προσβολή η, ορισμένης τουλάχιστον έντασης, **ενόχληση** του θύματος, από τη διενέργεια εκ μέρους του δράστη της ασελγούς χειρονομίας ή πρότασης. Η ενόχληση συνίσταται σε ορισμένη δυσάρεστη ψυχική αντίδραση του άλλου προσώπου. Συνεπώς, δεν εμπίπτουν εδώ οι ήπιες συναισθηματικές αντιδράσεις, όπως η απλή αποστροφή, η έκπληξη, η απορία κλπ. Ακριβώς, μάλιστα, επειδή το προστατευόμενο εδώ αγαθό είναι η σεξουαλική αυτοδιάθεση, και όχι αφηρημένα το ηθικό αίσθημα του ατόμου, η δυσφορία πρέπει να διαπιστώνεται εμπειρικά και όχι να τεκμαίρεται υποθετικά²⁶⁴.

Με άλλα λόγια, εδώ, προστατεύεται εκείνος που βρέθηκε αντιμέτωπος με την ασελγή χειρονομία ή πρόταση αν και δεν το θέλησε, **δεν το επιδίωξε**²⁶⁵ και επιπλέον ενοχλείται από αυτές.

Όπως αναφέρεται σχεδόν πανομοιότυπα από τη νομολογία, προκύπτει ότι για τη στοιχειοθέτηση της αντικειμενικής υπόστασης του εγκλήματος αρκεί να λάβουν χώρα ασελγείς χειρονομίες ή προτάσεις που αφορούν σε ασελγείς πράξεις, προσβλητικές **κατά τρόπο βάνουσο** της αξιοπρέπειας άλλου στη σφαίρα της γενετήσιας ζωής²⁶⁶.

²⁶² Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 168-169.

²⁶³ Αλλιώς, εφαρμόζεται το άρθρο 338 παρ.2 ΠΚ (κατάχρηση σε ασέλγεια). Βλ. Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 169-170.

²⁶⁴ Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 171.

²⁶⁵ Είναι προφανές ότι ο οικειοθελώς παριστάμενος σε χώρο με ανάλογη προειδοποίηση (π.χ. οίκο ανοχής, μπαρ με συντροφιά), ασχέτως των κινήτρων της επιλογής του αυτής, δεν μπορεί να νοηθεί ως «θύμα», όταν γίνεται αποδέκτης συνηθισμένων εκεί ασελγών χειρονομιών η προτάσεων, διότι, πάντως, διατηρεί τη δυνατότητα αποχώρησης. Βλ. Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 171-172.

²⁶⁶ Χαραλαμπάκης 2011: 1416.

Πρέπει να τονιστεί ότι το στοιχείο της **βαναυσότητας** δεν αναφέρεται στην ασελγή χειρονομία ή πρόταση²⁶⁷, αλλά στο **αποτέλεσμα** που αυτή επιφέρει. Συνεπώς, η σοβαρότητα της ασελγούς χειρονομίας ή πρότασης (ενέργειας του δράστη) είναι αναγκαία, αλλά όχι ικανή, συνθήκη για τη βάνουση προσβολή της γενετήσιας αξιοπρέπειας (αποτέλεσμα). Αντίθετα, η βαναυσότητα της προσβολής θα πρέπει να εξετάζεται με κριτήρια ποιοτικά (είδος της προσβολής, σχέση δράστη-θύματος) και ποσοτικά (ένταση-διάρκεια)²⁶⁸.

5.1.3 Υποκειμενική υπόσταση

Για την πλήρωση της υποκειμενικής υπόστασης του άρθρου 337 ΠΚ απαιτείται **δόλος** (αρκεί και ενδεχόμενος)²⁶⁹ του δράστη που πρέπει να καλύπτει τόσο τις ασελγείς χειρονομίες ή προτάσεις όσο και την αιτιακή τους σύνδεση με τη βάνουση προσβολή της γενετήσιας αξιοπρέπειας²⁷⁰.

5.1.4 Απόπειρα-συμμετοχή

Απόπειρα του εγκλήματος της προσβολής γενετήσιας αξιοπρέπειας είναι νοητή και γίνεται σταθερά δεκτή από τη νομολογία. Τέτοια περίπτωση έχουμε, όταν ο δράστης εξαπολύει την επίθεσή του, πλην όμως αυτή δεν φτάνει στο θύμα ή δεν επιφέρει το αποτέλεσμα της προσβολής (πχ. γιατί αποκρούεται από το θύμα). Επίσης, είναι δυνατή η **συμμετοχή** στο έγκλημα. Δοθέντος, μάλιστα, ότι το έγκλημα δεν είναι ιδιόχειρο, είναι νοητή ακόμα και τέλεση με έμμεση συναυτουργία²⁷¹.

²⁶⁷ **Βάνουση προσβολή** της αξιοπρέπειας του ανθρώπου αποτελεί μία ιδιαίτερα αγνή, σκαιά, με τραχύτητα συμπεριφορά. Βλ. Μανωλεδάκης 1996: 102.

²⁶⁸ Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 173.

²⁶⁹ Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 183.

²⁷⁰ Συμεωνίδου-Καστανίδου 1999: 193. Βλ. και άρθρα 26 κε ΠΚ.

²⁷¹ Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 183.

5.1.5 Άσκηση ποινικής δίωξης

Σύμφωνα με το άρθρο 344 ΠΚ, για την ποινική δίωξη στις περιπτώσεις του άρθρου 337 απαιτείται **έγκληση**²⁷², η οποία, κατά το άρθρο 117 παρ.1 ΠΚ, υποβάλλεται μέσα σε τρεις μήνες από την ημέρα που ο δικαιούχος έλαβε γνώση για την πράξη που τελέστηκε και για το πρόσωπο που την τέλεσε ή για έναν από τους συμμετόχους της.

Σύμφωνα με τις συνδυασμένες διατάξεις των άρθρων 310 παρ.1β' και 370β' του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας, η πάροδος άπρακτης της τρίμηνης προθεσμίας υποβολής έγκλησης ισοδυναμεί με σιωπηρή παραίτηση από το δικαίωμα υποβολής έγκλησης και έχει ως συνέπεια την οριστική παύση της ποινικής δίωξης από το δικαστήριο. Τέλος, ανάκληση της παραίτησης δεν επιτρέπεται (άρθρο 51 παρ.2 ΚΠΔ).

5.1.6 Ποινική κύρωση

Σύμφωνα με τη διαίρεση των αξιόποινων πράξεων κατά το άρθρο 18 ΠΚ, η προσβολή της γενετήσιας αξιοπρέπειας είναι πλημμέλημα. Ωστόσο στις διάφορες μορφές του εγκλήματος προβλέπονται διαφορετικές (πλημμεληματικές) ποινές²⁷³.

Ο παθών νομιμοποιείται να ασκήσει πολιτική αγωγή για χρηματική ικανοποίηση για ηθική βλάβη με επιφύλαξη αναζήτησης επιπλέον ποσού στα πολιτικά δικαστήρια (βλ. άρθρα 63 ΚΠΔ σε συνδυασμό με άρθρο 64 παρ. 1 ΚΠΔ και άρθρα 59 και 299 ΑΚ).

Κατά τα άρθρα 79 και 80 ΠΚ, κατά την επιμέτρηση της ποινής το δικαστήριο λαμβάνει υπόψη τόσο τη βαρύτητα του εγκλήματος όσο και την προσωπικότητα του κατηγορουμένου που κηρύχθηκε ένοχος.

Για την εκτίμηση της βαρύτητας του εγκλήματος, το δικαστήριο αποβλέπει στη βλάβη που προξένησε το έγκλημα ή τον κίνδυνο που προκάλεσε, τη φύση, το είδος και το αντικείμενο του εγκλήματος, καθώς επίσης και όλες τις περιστάσεις χρόνου, τόπου, μέσων και τρόπου που συνόδευαν την προπαρασκευή ή εκτέλεσή του και την ένταση του δόλου του κατηγορουμένου. Κατά την εκτίμηση της προσωπικότητας του δράστη, το δικαστήριο σταθμίζει ιδίως το βαθμό της εγκληματικής του διάθεσης, την οποία εκδήλωσε κατά την πράξη. Για να τον διαγνώσει με ακρίβεια εξετάζει τα αίτια που τον

²⁷² Έγκληση είναι η δήλωση βούλησης του παθόντα, με την οποία εκφράζεται η επιθυμία του να ασκηθεί ποινική δίωξη σε βάρος κάποιου προσώπου που τέλεσε αξιόποινη πράξη.

²⁷³ Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 183.

ώθησαν στην εκτέλεση του εγκλήματος, την αφορμή που δόθηκε και το σκοπό που επιδίωξε, το χαρακτήρα και το βαθμό ανάπτυξής του, τις ατομικές και κοινωνικές περιστάσεις και την προηγούμενη ζωή του, τη διαγωγή του κατά τη διάρκεια της πράξης, καθώς και μετά την πράξη, ιδίως τη μετάνοια που επέδειξε και την προθυμία του να επανορθώσει τις συνέπειες της πράξεως²⁷⁴.

5.1.7 Συρροές

Το πλέον σοβαρό ζήτημα **συρροής** που τίθεται εντοπίζεται στη σχέση της προσβολής γενετήσιας αξιοπρέπειας προς τις προσβολές της τιμής, ιδίως την **εξύβριση** (άρθρα 361 και 361Α ΠΚ).

Πρέπει εδώ να σημειωθεί ότι, στο ευρύ εννοιολογικό κύκλο του αυτοπροσδιορισμού δεν εμπίπτει το έννομο αγαθό της τιμής²⁷⁵. Από τη νεωτερική εποχή και ύστερα το θύμα μιας σεξουαλικής επίθεσης δεν αντιμετωπίζει κοινωνικό στιγματισμό κι έτσι δεν μπορεί να ταυτιστεί η «αξιοπρέπεια» με το αγαθό της τιμής, παρά τη σύγχυση των δύο όρων στον καθημερινό λεξιλόγιο και, ιδίως, στο λεξιλόγιο των εύθικτων πολιτών. Η τιμή, ούτως ή άλλως, είναι ένα αγαθό που διακινδυνεύει δευτερευόντως σε καθένα από τα εγκλήματα που εντάσσονται στο 19ο κεφάλαιο του ΠΚ²⁷⁶.

Η εξύβριση είναι έννοια αξιολογική και σχετική. Η ίδια έκφραση που δεν θεωρείται υβριστική όταν τελείται υπό ορισμένες συνθήκες τόπου, χρόνου, αιτίας και περιβάλλοντος μπορεί να είναι υβριστική, όταν τελείται κάτω από άλλες συνθήκες. Σύμφωνα με τη νομολογία, εξύβριση αποτελούν εκδηλώσεις, όταν κατ' αντικειμενικό νόημα δίνουν την εντύπωση καταφρόνησης²⁷⁷.

²⁷⁴ ΠενταμστρΑθ. 539/2009. Βλ. και άρθρο 84 παρ.2^α ΠΚ (πρότερη του εγκλήματος έντιμη ατομική, οικογενειακή, επαγγελματική και γενικά κοινωνική ζωή).

²⁷⁵ Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 32-33. Διαφορετική η άποψη του Μανωλεδάκη: Βλ.Μανωλεδάκης 1998: 201.

²⁷⁶ Η αποτροπή του κοινωνικού στιγματισμού επιδιώκεται και με ποινικά μέσα (άρθρο 352B-προστασία της ιδιωτικής ζωής του ανήλικου θύματος), ενώ, αν παρ' όλα'αυτά, προκύνει, οι εκφραστές του στιγματισμού θα είναι οι ίδιοι δράστες εγκλήματος εξύβρισης (άρθρο 361 ΠΚ). Βλ. Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 32-33.

²⁷⁷ Χαραλαμπάκης 2011: 1641.

Εξύβριση συνιστά.²⁷⁸

(i) είτε η αμφισβήτηση της ηθικής ή κοινωνικής αξίας άλλου προσώπου με δυσφημιστικό ισχυρισμό ενώπιον μόνο του προσβαλλόμενου ή με εκφράσεις αξιολογικής κρίσεως ενώπιον του προσβαλλόμενου ή τρίτου,

(ii) είτε οποιαδήποτε καταφρονητική συμπεριφορά.

Στην εξύβριση ο όρος τιμή λαμβάνεται με ευρεία έννοια και σημαίνει την αξίωση, όπως το άτομο μη τυγχάνει από κάποιον άλλον αρνητικής αξιολογικής κρίσεως ή μεταχείρισης τέτοιας που να δηλώνει έλλειψη εκτίμησης του δράστη προς τον παθόντα σχετικά με τη συνολική αξία του, δηλαδή και την ηθική και την κοινωνική²⁷⁹.

Κάθε προσβολή της γενετήσιας αξιοπρέπειας δε συνιστά χωρίς άλλο εξύβριση. Η τελευταία καταφάσκειται μόνο όταν από τη γενετήσια προσβολή επέρχεται και μείωση της κοινωνικής παράστασης του θύματος, όταν, δηλαδή, με την πράξη που συνιστά έγκλημα κατά της γενετήσιας ελευθερίας ή αξιοπρέπειας ο δράστης ταπεινώνει κοινωνικά το θύμα. Τότε πρόκειται για **αληθινή συρροή**²⁸⁰ του εγκλήματος της εξύβρισης με το γενετήσιο έγκλημα., αφού η τιμή αφενός και η γενετήσια ελευθερία και αξιοπρέπεια αφετέρου αποτελούν διαφορετικά έννομα αγαθά, που διακρίνονται μεταξύ τους²⁸¹. Η γενετήσια αξιοπρέπεια κατ' άρθρο 337 δεν συνιστά εξειδικευμένη όψη της έννομου αγαθού της τιμής. Η τελευταία είναι ατομικό έννομο αγαθό με κοινωνική διάσταση. Η πρώτη είναι ατομικό αγαθό με ηθική-πραξιολογική διάσταση και περισσότερη εσωτερικότητα περιέχοντας (και) στοιχεία προσωπικής ελευθερίας στον τομέα της σεξουαλικής ζωής που δεν περιέχονται στο έννομο αγαθό της τιμής ούτε σε γενική μορφή²⁸².

²⁷⁸ Χαραλαμπάκης 2011: 1640.

²⁷⁹ Χαραλαμπάκης 2011: 1641.

²⁸⁰ Ο Άρειος Πάγος έχει δεχτεί εδώ φαινομενική συρροή, θεωρώντας τη διάταξη του άρθρου 337 ΠΚ ως «εν μέρει ειδικότερη», παρόλο που ως έννομο αγαθό του εγκλήματος του άρθρου 337 ΠΚ υπολαμβάνει τη γενετήσια ελευθερία. Βλ. Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 184-185.

²⁸¹ Στην πραγματικότητα απομένει ένας μικρός μόνος αριθμός ταυτόχρονης εξύβρισης και προσβολής της γενετήσιας αξιοπρέπειας, οι οποίες συρρέουν αληθινά, αφού προστατεύουν διαφορετικά έννομα αγαθά (τιμή-σεξουαλική αυτοδιάθεση). Βλ. Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 185.

²⁸² Χαραλαμπάκης 2011: 1643 - Παπαθεοδώρου 2001: 42 - Αρτινοπούλου-Παπαθεοδώρου 2006: 89-90.

Από την άλλη πλευρά, λόγω της ταυτότητας των προσβαλλόμενων έννομων αγαθών, **φαινομενική** κρίνεται η **συρροή** του 337 με άλλα σεξουαλικά εγκλήματα, όπως του βιασμού και της πρόκλησης σκανδάλου με ακόλαστες πράξεις²⁸³.

Όσον αφορά το **έγκλημα επίδειξης** του άρθρου 353 ΠΚ²⁸⁴ (πρόκληση σκανδάλου με ακόλαστες πράξεις), πρέπει να σημειωθεί ότι η πρόκληση σκανδάλου και η προσβολή της αιδούς συνιστούν προσβολές της σεξουαλικής αυτοδιάθεσης του ατόμου, υπό τη μορφή της αξίωσης του για αποχή από τη θέαση σεξουαλικών πράξεων χωρίς τη θέλησή του²⁸⁵. Εδώ καλύπτεται σε μεγάλο βαθμό η περίπτωση της επιδειξιομανίας (exhibitionism), μια από τις λεγόμενες σεξουαλικές διαταραχές-παραφιλίες²⁸⁶.

«Ακόλαστη πράξη» είναι η σεξουαλικού περιεχομένου πράξη που τελείται δημόσια ή ενώπιον τρίτου, δηλαδή χωρίς σωματική επαφή με το θιγόμενο πρόσωπο²⁸⁷.

Περιπτώσεις ακόλαστων πράξεων κατά το άρθρο 353 ΠΚ συνιστούν η αιφνίδια επίδειξη των γεννητικών οργάνων, η θεατή απομίμηση κινήσεων συνουσίας, ο αυνανισμός και η ασέλγεια με ζώα ενώπιον τρίτου²⁸⁸. Ζήτημα έχει εγερθεί αν ο γυμνισμός εμπίπτει, επίσης, στη ρύθμιση του άρθρου 353 ΠΚ. Υποστηρίζεται ότι η επίδειξη γυμνού μέρους του σώματος τότε μόνο στοιχειοθετεί ακόλαστη πράξη, όταν συνοδεύεται από λάγνες και αισχρές πράξεις. Ανάλογο ερώτημα έχει τεθεί και για την περίπτωση ούρησης δημοσίως. Άδικος χαρακτήρας θα μπορούσε να αναγνωριστεί μόνο αν ο θεατής ενόψει των συνθηκών υποχρεωνόταν να παρακολουθήσει χωρίς τη θέλησή του μια προκλητική εξωτερική σεξουαλικότητα²⁸⁹.

²⁸³ Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 185.

²⁸⁴ Άρθρο 353 παρ. 1 ΠΚ: «1. Όποιος δημόσια επιχειρεί ακόλαστη πράξη και προκαλεί μ' αυτήν σκάνδαλο τιμωρείται με φυλάκιση μέχρι δύο ετών».

²⁸⁵ Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 517.

²⁸⁶ Επιδειξιομανία είναι η ύπαρξη επαναλαμβανόμενων σεξουαλικών τάσεων, φαντασιώσεων ή συμπεριφορών έκθεσης των γεννητικών οργάνων σε έναν ανυποψίαστο άγνωστο, οι οποίες προκαλούν σημαντική δυσφορία ή διαταραχή στην κοινωνική, εργασιακή ή άλλη σημαντική περιοχή της λειτουργικότητας. Βλ. Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 513-514.

²⁸⁷ Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 53.

²⁸⁸ Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 53.

²⁸⁹ Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 54.

Η **δημόσια** ή ενώπιον τρίτου τελούμενη «ακόλαστη πράξη» και το έλλειμμα της συναίνεσης για τη συμμετοχή, έστω και με τη μορφή θέασης σε μια σεξουαλική πράξη καθιστά εύλογη την, περιορισμένη πάντως, ποινική απαξία των ως άνω εγκλημάτων²⁹⁰.

5.2 Η σεξουαλική παρενόχληση ανηλίκων

Η έννοια της ασελγούς πράξης οριοθετείται στην περίπτωση των ανηλίκων με διαφορετικό περιεχόμενο. Συγκεκριμένα, και όπως προαναφέρθηκε, η νομολογία ορίζει ότι, «σε αντίθεση με τις ασελγείς πράξεις, οι ασελγείς χειρονομίες είναι ελαφρύτερες ερωτικές πράξεις που δεν φθάνουν στο σημείο της ασελγούς πράξεως, αλλά πάντως τελούνται με σωματική επαφή (ψαύσεις ή θωπείες στο στήθος ή τους μηρούς της παθούσας». Όμως, «στην περίπτωση, κατά την οποία ο παθών, κατά την προσβολή της γενετήσιας ελευθερίας, είναι **ανήλικος**, οι παραπάνω χειρονομίες αποτελούν **ασελγείς πράξεις**»²⁹¹.

Στο άρθρο 339 ΠΚ (αποπλάνηση παιδιών) προβλέπεται:

«1. Όποιος ενεργεί ασελγή πράξη με πρόσωπο **νεότερο από 15 ετών** ή το παραπλανά με αποτέλεσμα να ενεργήσει ή να υποστεί τέτοια πράξη τιμωρείται, αν δεν υπάρχει περίπτωση να τιμωρηθεί βαρύτερα για το έγκλημα του άρθρου 351 Α (ασέλγεια με ανήλικο έναντι αμοιβής), ως εξής:

(α) αν ο παθών δεν συμπλήρωσε τα δώδεκα έτη, με κάθειρξη τουλάχιστον δέκα ετών,

(β) αν ο παθών συμπλήρωσε τα δώδεκα, αλλά όχι τα δεκατέσσερα έτη, με κάθειρξη μέχρι δέκα ετών και

(γ) αν συμπλήρωσε τα δεκατέσσερα έτη και μέχρι τα δεκαπέντε έτη, με φυλάκιση.

2. Οι ασελγείς πράξεις μεταξύ ανηλίκων κάτω των δεκαπέντε ετών δεν τιμωρούνται, εκτός αν η μεταξύ τους διαφορά ηλικίας είναι μεγαλύτερη των τριών ετών, οπότε επιβάλλονται μόνο αναμορφωτικά ή θεραπευτικά μέτρα.

²⁹⁰ Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 518.

²⁹¹ Αναφέρεται ενδεικτικά η ΑΠ 1998/2006. Βλ. Χαραλαμπίδης 2011: 1419.

3. Αν μεταξύ του υπαιτίου και του παθόντος τελέστηκε γάμος, δεν ασκείται ποινική δίωξη, και αν τυχόν είχε ασκηθεί δεν συνεχίζεται, αλλά κηρύσσεται απαράδεκτη. Η ποινική δίωξη ασκείται ή συνεχίζεται μετά την ακύρωση του γάμου.

4. Όποιος εξωθεί ή παρασύρει ανήλικο, που δεν συμπλήρωσε τα δεκαπέντε έτη, να παρίσταται σε ασελγή μεταξύ άλλων πράξη, έστω και αν δεν συμμετέχει σε αυτήν, τιμωρείται με φυλάκιση τουλάχιστον δύο ετών».

Για τις ανάγκες ερμηνείας του άρθρου 339 ΠΚ (αποπλάνηση παιδιών), ως ασελγής πράξη νοείται «όχι μόνον η συνουσία και η παρά φύση ασέλγεια, αλλά και η ψαύση και οι θωπείες των γεννητικών οργάνων ή άλλων απόκρυφων μερών του σώματος, η επαφή των γεννητικών οργάνων του δράστη στα γεννητικά όργανα του ανηλίκου, ο εναγκαλισμός και η καταφίληση στο πρόσωπο και το σώμα του παιδιού, εφόσον κατατείνουν στη διέγερση ή ικανοποίηση της γενετήσιας επιθυμίας του δράστη, αφού και αυτές προσβάλλουν την αγνότητα της παιδικής ηλικίας²⁹².

Οι παραπάνω παραδοχές της νομολογίας οδηγούν σε μια επαναχάραξη των ορίων μεταξύ του άρθρου 337 ΠΚ και του άρθρου 339 ΠΚ με την υπαγωγή στο δεύτερο περιπτώσεων του πρώτου. Το νομολογιακό κριτήριο φαίνεται να ακολουθεί ένα απλό σχήμα: αν συνολικά η υπόθεση κρίνεται «σοβαρή», επιχειρείται η υπαγωγή της στο άρθρο 339 ΠΚ και αναγκαστικά διευρύνεται η έννοια της ασέλγειας. Αν, αντίθετα, κρίνεται ως ήσσονος σημασίας, μπορεί να υπαχθεί στο άρθρο 337 ΠΚ. Ωστόσο με αυτή τη στάση πλήττεται η ασφάλεια του δικαίου, η οποία επιβάλλει όπου υπάρχει ταυτολεξία να υπάρχει και ταυτοσημία²⁹³.

Ενώ η επαφή με την σεξουαλικότητα των **παιδιών** (κάτω των 15 ετών) είναι απολύτως απαγορευμένη (βλ. κυρίως άρθρο 339 ΠΚ-αποπλάνηση παιδιών), οι σεξουαλικές σχέσεις με τους **εφήβους** (άνω των 15 ετών και κάτω των 18 ετών) είναι απαγορευμένες μόνο κατ'εξάίρεσιν (βλ. άρθρο 342 ΠΚ-κατάχρηση ανηλίκων σε ασέλγεια και 351^A ΠΚ-ασέλγεια με ανήλικο έναντι αμοιβής) που λειτουργούν συμπληρωματικά στο άρθρο 339 ΠΚ)²⁹⁴.

²⁹² Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 232-233.

²⁹³ Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 234-235.

²⁹⁴ Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 250.

Συγκεκριμένα, ως **ειδική μορφή κατάχρησης ανηλίκου σε ασέλγεια** προβλέπεται στην παρ. 3 του άρθρου 342 ΠΚ η «**προσβολή της αιδούς ανηλίκου**», η οποία προστέθηκε με το άρθρο 24 του Ν. 3500/06:

«ο ενήλικος, ο οποίος με χειρονομίες, με προτάσεις ή με εξιστόρηση, απεικόνιση ή παρουσίαση πράξεων που αφορούν τη γενετήσια ζωή προσβάλλει την αιδώ ανηλίκου, τον οποίον του έχουν εμπιστευθεί για να τον επιβλέπει ή να τον φυλάσσει, έστω και προσωρινά, τιμωρείται με φυλάκιση τουλάχιστον έξι μηνών και αν η πράξη τελείται κατά συνήθεια με φυλάκιση τουλάχιστον δύο ετών. Η παράγραφος 2 εφαρμόζεται αναλόγως και στις περιπτώσεις αυτές».

Η βούληση του νομοθέτη ήταν να προσφέρει μια εξειδικευμένη, σε σχέση με την προσβολή γενετήσιας αξιοπρέπειας του άρθρου 337 ΠΚ και, κατ' αντιστοιχία, προς τη βάνουση προσβολή της αιδούς (άρθρο 353 παρ. 2 ΠΚ) διάταξη, η οποία να είναι η βασική διάταξη με την οποία θα αντιμετωπίζονται οι **παιδοφιλικές πράξεις**, αφού, σύμφωνα με τη διεθνή βιβλιογραφία, οι συγκεκριμένοι δράστες περιορίζονται συνήθως σε τέτοιου είδους συμπεριφορές²⁹⁵.

Επιπλέον, στην παρ. 2 του άρθρου 353 ΠΚ (πρόκληση σκανδάλου με ακόλαστες πράξεις) τυποποιείται η **βάνουση προσβολή της αιδούς του ανηλίκου κάτω των 15 ετών**:

«2. Όποιος εν γνώσει προσβάλλει βάνουσα την αιδώ άλλου με ακόλαστη πράξη που επιχειρείται ενώπιόν του τιμωρείται με φυλάκιση μέχρι έξι μηνών ή με χρηματική ποινή. Αν η πράξη του προηγούμενου εδαφίου ενεργείται ενώπιον προσώπου νεότερου των δεκαπέντε ετών τιμωρείται με φυλάκιση. Για την ποινική δίωξη των πράξεων αυτής της παραγράφου απαιτείται έγκληση».

Η αθέλητη θέαση ακόλαστων πράξεων από τον ανήλικο, μάλιστα νεότερο των 15 ετών, μπορεί να αποτυπωθεί ως αρνητικό βίωμα και να αποδειχθεί επιβλαβής για την ομαλή ανάπτυξη της ερωτικής του ζωής. Υπό όρους, δηλαδή, μπορεί να εξομοιωθεί με μια ήπια σεξουαλική κακοποίηση²⁹⁶.

Συγκρίνοντας τα εγκλήματα προσβολής της αιδούς (άρθρα 342 και 353 ΠΚ) και

²⁹⁵ Η ψυχική διαταραχή της παιδοφιλίας αφορά στην ύπαρξη σεξουαλικών τάσεων και φαντασιώσεων που αφορούν σεξουαλική δραστηριότητα με παιδιά. Βλ. Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 260-261, 295.

²⁹⁶ Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 536-537.

γενετήσιας αξιοπρέπειας (337 ΠΚ) προκύπτει **σοβαρή αντινομία**, στο μέτρο που για το έγκλημα 342 ΠΚ προβλέπεται βαρύτερη ποινή αν και στρέφεται κατά ανηλίκου (και όχι ανηλίκου κάτω των 15 ετών, όπως στο άρθρο 353 παρ.2 ή 12 ετών, όπως στο άρθρο 337 παρ.2), τελείται ακόμα και με απλή εξιστόρηση γενετήσιων πράξεων, ενώ τελικά έχει ως αποτέλεσμα την απλή και όχι βάνουση προσβολή της γενετήσιας αξιοπρέπειας²⁹⁷.

Τέλος στο πλαίσιο **προστασίας από τις σύγχρονες μορφές προσβολής της γενετήσιας αξιοπρέπειας**²⁹⁸, με τις παρ. 3 και 4 του άρθρου 337 ΠΚ καταστρώθηκε το έγκλημα της διαδικτυακής προσβολής της γενετήσιας αξιοπρέπειας ανηλίκου.

Βασικό χαρακτηριστικό της διαδικτυακής προσβολής αξιοπρέπειας είναι ο **ειδικός τρόπος τέλεσης**. Ο δράστης εκδηλώνει την επίθεσή του μέσω του διαδικτύου ή άλλου μέσου επικοινωνίας²⁹⁹.

Σκοπός των διατάξεων αυτών υπήρξε η προστασία των ανηλίκων από σύγχρονες μορφές προσβολής της γενετήσιας αξιοπρέπειας που μπορούν να εκδηλωθούν με τη χρήση των τεχνολογιών πληροφορικής, χωρίς απαραίτητα να υπάρξει συνεύρεση ή σωματική επαφή³⁰⁰. Οι απλές «χειρονομίες» είναι κινήσεις των χεριών, οι οποίες εδώ μεταφέρονται με μέσα πληροφορικής (π.χ. μεταφορά εικόνας μέσω διαδικτύου). Αντίθετα, οι «ασελγείς» προτάσεις έχουν εδώ το ίδιο περιεχόμενο με τις προτάσεις που αφορούν σε ασελγείς πράξεις της παρ. 1 του άρθρου 337 ΠΚ³⁰¹.

Ζήτημα δημιουργείται με τη ρύθμιση της **πλασματικής** διαδικτυακής προσβολής της γενετήσιας αξιοπρέπειας ανηλίκου στην παρ. 4, κατά την οποία η απόκτηση επαφής αφορά όχι ανήλικο, αλλά «πρόσωπο που εμφανίζεται ως ανήλικο». Εδώ δηλαδή δεν έχουμε θύμα ανήλικο, αλλά πρόσωπο που υποκρίνεται τον ανήλικο και, συνεπώς, δεν υπάρχει καν θύμα. Ο ενήλικος δράστης πιστεύει λαθεμένα ότι έχει να κάνει με ανήλικο, ενώ στην πραγματικότητα αυτός είναι ενήλικος. Πρόκειται, δηλαδή εδώ, κατά τα γενικώς

²⁹⁷ Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 261.

²⁹⁸ Αιτιολογική έκθεση ΣχΝ 3727/2008. Βλ. Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 175.

²⁹⁹ Το Διαδίκτυο (Internet) είναι ένα παγκόσμιο επικοινωνιακό πλέγμα διασυνδεδεμένων ηλεκτρονικών υπολογιστών, που επιτρέπει την ανταλλαγή δεδομένων μεταξύ οποιουδήποτε διασυνδεδεμένου υπολογιστή. Βλ. Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 174-175.

³⁰⁰ Αυτό φαίνεται από την ορολογία «χειρονομίες ή προτάσεις ασελγείς» (και όχι «ασελγείς χειρονομίες ή προτάσεις που αφορούν σε ασελγείς πράξεις»). Βλ. Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 174-175.

³⁰¹ Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 175-176.

ισχύοντα στο γενικό ποινικό δίκαιο, για **νομιζόμενο έγκλημα**, το οποίο δεν είναι έγκλημα και, ως εκ τούτου, δεν τιμωρείται. Η προκείμενη διάταξη συνιστά μια κλασική περίπτωση τιμώρησης του φρονήματος, αφού ούτε θύμα υπάρχει ενώ και η προσβολή εννόμου αγαθού απουσιάζει πλήρως. Ο ενήλικος δράστης απλώς εκδηλώνει τις πιθανές παιδοφιλικές του διαθέσεις, χωρίς ωστόσο να προσβάλλει ή έστω να θέτει σε κίνδυνο το έννομο αγαθό της σεξουαλικής ανάπτυξης του ανηλίκου³⁰².

Επιβαρυντική περίπτωση των περιπτώσεων των παρ. 3-4 προβλέπεται στην περίπτωση που η πράξη τελείται **κατά συνήθεια** ή επακολούθησε **συνάντηση**.

Σύμφωνα με το άρθρο 13 περ. στ' ΠΚ «κατά συνήθεια τέλεση του εγκλήματος συντρέχει όταν από την επανειλημμένη τέλεση της πράξης προκύπτει σταθερή ροπή του δράστη προς τη διάπραξη του συγκεκριμένου εγκλήματος ως στοιχείο της **προσωπικότητας** του δράστη». Πρόκειται για ειδικό στοιχείο της υποκειμενικής υπόστασης, το οποίο, στη συγκεκριμένη περίπτωση, επιβαρύνει το αξιόποινο. Κατά συνήθεια πρέπει να τελούνται τόσο η απόκτηση επαφής με τον ανήλικο όσο και η προσβολή της γενετήσιας αξιοπρέπειάς του³⁰³.

Εναλλακτικά προβλέπεται ως επιβαρυντική περίπτωση η συνάντηση του ενήλικου με τον ανήλικο. Η συνάντηση αυτή πρέπει να είναι μεταγενέστερη της πράξης του δράστη και επιπλέον να προκλήθηκε από αυτήν. Συνάντηση είναι η προγραμματισμένη συνύπαρξη σε συγκεκριμένο τόπο και χρόνο, η οποία επιτρέπει την επικοινωνία. Δεν είναι τέτοια η απλή συνύπαρξη όταν τα πρόσωπα δεν είναι εξατομικευμένα (π.χ. σε μια συναυλία) ή δεν είναι δυνατή η επικοινωνία (π.χ. σε ένα γεμάτο γήπεδο)³⁰⁴.

5.3 Η ενδοοικογενειακή προσβολή της γενετήσιας αξιοπρέπειας

Με το Ν. 3500/06, προκειμένου να ενισχυθεί η αρμονική συμβίωση των προσώπων στο πλαίσιο της οικογένειας³⁰⁵ προβλέφθηκε ειδικά η «ενδοοικογενειακή προσβολή της γενετήσιας αξιοπρέπειας».

³⁰² Διαφαίνεται εδώ ένα σοβαρό πρόβλημα αντισυνταγματικότητας της διάταξης. Βλ. Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 176.

³⁰³ Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 176.

³⁰⁴ Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 177.

³⁰⁵ Βλ. και σχετικά άρθρα 345 (αιμομιξία) και 346 ΠΚ (ασέλγεια μεταξύ συγγενών).

Η ενδοοικογενειακή βία νοείται ως μια ειδική ποιότητα στη διαφυλική σχέση και αποτελεί μια **ιδιότυπη άσκηση εξουσίας** εντός του οικογενειακού περιβάλλοντος, η οποία αποσκοπεί στη διατήρηση του ελέγχου και της κυριαρχίας στο συγκεκριμένο χώρο³⁰⁶. Σε αυτό το πλαίσιο δημιουργήθηκε **για πρώτη φορά το ιδιώνυμο** έγκλημα της ενδοοικογενειακής προσβολής της γενετήσιας αξιοπρέπειας, το οποίο ρυθμίζεται στο άρθρο 9 του Ν. 3500/06, χωρίς αυτή τη φορά να γίνεται παραπομπή στο άρθρο 337 ΠΚ³⁰⁷.

«1. Το μέλος της οικογένειας το οποίο προσβάλλει την αξιοπρέπεια άλλου μέλους της, με ιδιαίτερα ταπεινωτικό λόγο ή έργο που ανάγεται στη γενετήσια ζωή του, τιμωρείται με φυλάκιση μέχρι δύο ετών.

2. Με φυλάκιση τουλάχιστον έξι μηνών μέχρι τριών ετών τιμωρείται η πράξη της προηγούμενης παραγράφου, αν ο παθών είναι ανήλικος.

3. Οι διατάξεις των προηγούμενων παραγράφων εφαρμόζονται αντίστοιχα και όταν ο δράστης εργάζεται σε φορέα παροχής κοινωνικής μέριμνας, η δε πράξη του στρέφεται σε βάρος προσώπου, το οποίο δέχεται τις υπηρεσίες του φορέα αυτού».

Αναζητώντας κανείς τις διαφορές σε σχέση με το βασικό έγκλημα του άρθρου 337 παρ.1 ΠΚ, μπορεί να διαπιστώσει ότι εδώ δεν απαιτείται η διενέργεια ασελών χειρονομιών ή προτάσεων ούτε η βάνουση προσβολή της γενετήσιας αξιοπρέπειας του θύματος. Αφαιρέθηκαν, δηλαδή, στοιχεία της αντικειμενικής υπόστασης του βασικού εγκλήματος και προστέθηκε ένας ειδικός τρόπος τέλεσης («ιδιαίτερα ταπεινωτικός λόγος ή έργο»), στον οποίο εντοπίζεται και η **σοβαρότητα** της προσβολής και όχι στο αποτέλεσμα αυτής. Ωστόσο, είναι αμφίβολο αν αυτή η προσέγγιση μπορεί να είναι καρποφόρα στο μέτρο που η προσθήκη της αξιολογικής έννοιας του ταπεινωτικού λόγου ή έργου μπορεί να αποτελέσει εστία αοριστίας, κατά τρόπο, ώστε να θεωρηθεί ότι καλύπτονται και στιγμιαίες, ήσσονος σημασίας, περιπτώσεις οικογενειακής έντασης³⁰⁸.

Ο νόμος υιοθετεί μια διευρυμένη έννοια της πραγματικής οικογένειας αφού σε αυτήν περιλαμβάνονται κατ'αρχήν σύζυγοι, γονείς, καθώς και συγγενείς πρώτου και δεύτερου βαθμού εξ αίματος ή εξ αγχιστείας και τα εξ υιοθεσίας τέκνα τους, αλλά και

³⁰⁶ Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 181.

³⁰⁷ Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 161.

³⁰⁸ Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 182.

μια σειρά από απομακρυσμένα συγγενικά πρόσωπα που **συννοικούν**³⁰⁹. Όλα τα μέλη αυτής της οικογένειας μπορεί να είναι δράστες και θύματα, αν και κατά κανόνα τα θύματα είναι οι γυναίκες και τα παιδιά, ενώ δράστης ο άνδρας-σύζυγος/πατέρας³¹⁰.

5.4 Η διαφυλική προσβολή της γενετήσιας αξιοπρέπειας

Με τη διάταξη της παρ. 5 του άρθρου 337 δημιουργήθηκε μια **ειδική μορφή** προσβολής της γενετήσιας αξιοπρέπειας (σεξουαλική παρενόχληση στο χώρο εργασίας), η οποία διαθέτει όλα τα στοιχεία του εγκλήματος του άρθρου 337 παρ.1 ΠΚ και επιπλέον ορισμένα.

Απαιτείται και εδώ **ασελγής χειρονομία ή πρόταση**, -ενώ **δεν αρκεί** η απλώς πιεστική, συνεχής ερωτική πρόσκληση-, καθώς και **βάνουση προσβολή** της γενετήσιας αξιοπρέπειας –και όχι απλώς προσβολή της τιμής ή απλή προσβολή της γενετήσιας αξιοπρέπειας όταν δεν είναι βάνουση³¹¹.

Ζήτημα τίθεται σχετικά με τη σχέση που πρέπει να συνδέει το δράστη με το θύμα και τη θέση του δράστη σε αυτήν, δοθέντος ότι ο νόμος δεν απαιτεί, ρητώς, υπηρεσιακή σχέση ούτε κατάχρηση αυτής, όπως, π.χ., στο άρθρο 343 ΠΚ (ασέλγεια με κατάχρηση εξουσίας).

Με δεδομένο ότι ο σκοπός του νόμου υπήρξε η καταπολέμηση των διακρίσεων λόγω φύλου στο χώρο εργασίας, η επιπλέον απαξία θα πρέπει να αναζητηθεί στο συγκεκριμένο πλαίσιο τέλεσης της πράξης.

Το πρώτο στοιχείο που εξειδικεύει την προσβολή της γενετήσιας αξιοπρέπειας είναι ότι εδώ καλύπτεται η **εσωτερική** σεξουαλική παρενόχληση, όχι η εξωτερική, η οποία, άλλωστε, προσιδιάζει στην **κοινή** παρενόχληση και, ως εκ τούτου, το θύμα δεν χρήζει ειδικής προστασίας. Συνεπώς, δεν εμπίπτει εδώ η πράξη του πελάτη (επιχείρησης) ή του διοικούμενου (δημόσιας υπηρεσίας) ή, ευρύτερα, εξυπηρετούμενου, ο οποίος όμως δεν είναι ενταγμένος οργανικά στην ίδια δομή απασχόλησης³¹².

³⁰⁹ Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 181.

³¹⁰ Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 182.

³¹¹ Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 178-179.

³¹² Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 178-179.

Κρίσιμο σημείο, επίσης, είναι η **θέση αδυναμίας** του θύματος, η οποία το καθιστά ευάλωτο στον περιορισμό της σεξουαλικής του ελευθερίας/αξιοπρέπειας. Η θέση αδυναμίας προϋποθέτει την **ουσιαστική σχέση** εξουσίας/υπεροχής του δράστη προς το θύμα που με τη σειρά της δημιουργεί ουσιαστική (και όχι νομική) σχέση εξάρτησης³¹³. Υπ' αυτή την έννοια, μεταξύ δράστη και θύματος δεν απαιτείται ορισμένη υπηρεσιακή ιεραρχική σχέση. Αντίθετα, ο δράστης μπορεί να είναι ακόμα και υφιστάμενος, ο οποίος, όμως, στη συγκεκριμένη περίπτωση, διαθέτει ουσιαστική εξουσία έναντι του θύματος³¹⁴.

Η διαφυλική προσβολή της γενετήσιας αξιοπρέπειας θα αναλυθεί περαιτέρω στα επόμενα κεφάλαια, που αφορούν στην ποινικοποίηση της σεξουαλικής παρενόχλησης στην εργασία στην Ελλάδα και στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Εκτός της παρ. 5 του άρθρου 337 ΠΚ, μια άλλη σειρά διατάξεων επιχειρεί να προστατεύσει τον σεξουαλικό αυτοπροσδιορισμό, όταν απειλείται ή περιορίζεται από **εξουσιαστικές εξαρτήσεις**, όπως τα άρθρα 343 ΠΚ (ασέλγεια με κατάχρηση εξουσίας), 347 ΠΚ (ασέλγεια παρά φύση) και 351 ΠΚ (σωματεμπορία), όταν συντρέχει κατάχρηση εξουσίας³¹⁵.

Η ασέλγεια με κατάχρηση εξουσίας του άρθρου 343 ΠΚ συνιστά ένα ξεχωριστό ποινικό μέγεθος που δε σχετίζεται απαραίτητα με τη σεξουαλική παρενόχληση, καθώς προϋποθέτει διενέργεια από το δράστη-δημόσιο υπάλληλο ασελγούς πράξης σε πρόσωπο που βρίσκεται σε υπηρεσιακή από αυτόν εξάρτηση με κατάχρηση της σχέσης αυτής³¹⁶.

Η έννοια του δημοσίου υπαλλήλου συλλαμβάνεται, σύμφωνα με τη ρητή επιταγή της διάταξης του άρθρου 13 ΠΚ *lato sensu*³¹⁷. Θύμα μπορεί να είναι τόσο άνδρας όσο και

³¹³ Όταν μια περίπτωση σεξουαλικής παρενόχλησης παρουσιάζεται στο δικαστήριο λαμβάνεται υπόψη η συχνότητα και η επανάληψη της συγκεκριμένης συμπεριφοράς, η προσβολή της προσωπικότητας, της ελευθερίας και της τιμής του ατόμου που την υφίσταται, καθώς και η κατάχρηση δικαιώματος του εργοδότη, σύμφωνα με το άρθρο 281 ΑΚ, δηλαδή το στοιχείο του εξαναγκασμού του προϊσταμένου προς τον υφιστάμενο, που εκμεταλλεύεται την ανώτερη θέση του στην κλίμακα της ιεραρχίας. Βλ. Αντωνίου 2008: Τ.1, 6-7, ΕφΘες 957/2001 και ΜονΠρΘες 1936/2005.

³¹⁴ Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 179.

³¹⁵ Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 36.

³¹⁶ Χαραλαμπάκης 2011: 1474.

³¹⁷ Χαραλαμπάκης 2011: 1474.

γυναίκα, συνεπώς υπάγονται περιπτώσεις που γυναίκα τελεί σε βάρος άνδρα ασελγή πράξη, όπως επίσης ομοφυλοφυλικές σχέσεις. Επίσης το θύμα πρέπει να είναι άνω των 15 ετών, διότι άλλως πρόκειται για την περίπτωση του άρθρου 339, δηλαδή περί αποπλανήσεως³¹⁸.

Η ασέλγεια παρά φύση του άρθρου 347 ΠΚ αφορά, επίσης, την τέλεση ασελγών πράξεων με κατάχρηση μιας υπηρεσιακής σχέσης εξάρτησης. Για τη στοιχειοθέτηση της αντικειμενικής υπόστασης του εγκλήματος απαιτείται η τέλεση **παρά φύση ασέλγειας μεταξύ αρρένων** με κατάχρηση της σχέσης εξάρτησης που τους συνδέει και που στηρίζεται σε οποιαδήποτε υπηρεσία. Κατ'αρχήν πρέπει να γίνει συσταλτική ερμηνεία και να υπαχθεί μόνο η ιδιωτική υπηρεσία, γιατί αν πρόκειται για εξάρτηση που στηρίζεται σε δημόσια υπηρεσία εφαρμόζεται το άρθρο 343 παρ.1 ΠΚ³¹⁹.

Όπως προαναφέρθηκε, ασελγής πράξη είναι οποιαδήποτε, πέρα από τη συνουσία, συναφής με αυτήν ερωτική πράξη. Κατά συνέπεια, η τυποποίηση αυτή υπερβαίνει κατά πολύ τα όρια της σεξουαλικής παρενόχλησης και δεν ανταποκρίνεται στην πλειονότητα των περιστατικών που μπορούν να τη στοιχειοθετήσουν³²⁰.

³¹⁸ Χαραλαμπάκης 2011: 1475.

³¹⁹ Χαραλαμπάκης 2011: 1504.

³²⁰ Παπαθεοδώρου 2001: 42 - Αρτινοπούλου-Παπαθεοδώρου 2006: 90.

Κεφάλαιο 6. Η ποινικοποίηση της σεξουαλικής παρενόχλησης στην εργασία στην Ελλάδα

6.1 Η κατοχύρωση της ίσης μεταχείρισης στην εργασία

Στην Ελλάδα, ο Ν. 1414/84 αποτελεί σημείο αναφοράς για την προστασία και τη θεσμοθέτηση της ισότητας των δύο φύλων και την κατοχύρωση της ίσης μεταχείρισης στην εργασία. Σύμφωνα με το νόμο αυτό «απαγορεύεται κάθε διάκριση με βάση το φύλο του εργαζομένου όσον αφορά τους όρους, τις συνθήκες εργασίας και την επαγγελματική του εξέλιξη και σταδιοδρομία»³²¹.

Στη συνέχεια, η ψήφιση του Ν. 3304/2005³²² για την «εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής, θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού» αποτέλεσε τομή για την προαγωγή της αρχής της ισότητας και την προστασία των δικαιωμάτων του ανθρώπου στη χώρα μας. Οι ρυθμίσεις του εν λόγω νόμου επιδίωξαν να καταπολεμήσουν τα φαινόμενα τόσο της **άμεσης** όσο και της **έμμεσης διάκρισης** και να παρέχουν ειδική αυτοτελή προστασία έναντι της παρενόχλησης και έναντι της εντολής για διακριτική μεταχείριση (βλ. άρθρο 3 Ν. 3304/05 περί διακρίσεων ένεκα φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής). Εκτός όμως από την εξειδίκευση των κρίσιμων αυτών εννοιών, οι εν λόγω διατάξεις οργάνωσαν, στις βασικές τους γραμμές, ένα σύνθετο και εν μέρει καινοφανές πλέγμα μηχανισμών προστασίας του θιγόμενου προσώπου, που υπερβαίνει

³²¹ Η ισότητα ανδρών και γυναικών αποτελεί θεμελιώδη αρχή που κατοχυρώνεται στα άρθρα 2 και 3 παρ.2 της Συνθήκης της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, τα οποία αναγνωρίζουν την ισότητα ανδρών και γυναικών ως καθήκον και στόχο της Κοινότητας και επιβάλλουν θετική υποχρέωση προαγωγής της, στο πλαίσιο όλων των κοινοτικών δραστηριοτήτων. Βλ. Αρτινοπούλου-Παπαθεοδώρου 2006: 82.

³²² Με τον νόμο αυτόν ενσωματώθηκαν στην ελληνική έννομη τάξη: (i) η Οδηγία 2000/43/EK «περί εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης προσώπων ασχέτως φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής» στους τομείς της απασχόλησης, της εργασίας, της συμμετοχής σε σωματεία και επαγγελματικές οργανώσεις, καθώς και στην εκπαίδευση, τις κοινωνικές παροχές και την πρόσβαση στη διάθεση και την παροχή αγαθών και υπηρεσιών που διατίθενται στο κοινό, και (ii) η Οδηγία 2000/78/EK «για την καταπολέμηση των διακρίσεων λόγω θρησκείας ή πεποιθήσεων, ειδικών αναγκών, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού» αποκλειστικά στον τομέα της απασχόλησης και της εργασίας. Βλ. Αρτινοπούλου-Παπαθεοδώρου 2006: 26.

κατά πολύ το παραδοσιακό πρότυπο επιβολής κυρώσεων σε εξατομικευμένες περιπτώσεις. (βλ. ποινικές και διοικητικές κυρώσεις στα άρθρα 16 και 17 Ν. 3304/05).

Ένα χρόνο αργότερα, με τις διατάξεις του Ν. 3488/2006³²³, για την «Εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών όσον αφορά στην πρόσβαση στην **απασχόληση**, στην επαγγελματική εκπαίδευση και ανέλιξη, στους όρους και στις συνθήκες εργασίας», επιδιώχθηκε να αποτυπωθεί συστηματικά ένα νέο, πληρέστερο ρυθμιστικό πλαίσιο για την πιο αποτελεσματική εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης των δύο φύλων στον τομέα της εργασίας, μέσω ενός συστήματος διευρυμένης έννομης προστασίας και καινοτόμων νομικών εργαλείων. Εισήχθη για **πρώτη φορά** στο εθνικό δίκαιο ο όρος «σεξουαλική παρενόχληση» και προσδιορίστηκε ως μορφή διάκρισης λόγω φύλου (βλ. άρθρο 4 παρ.2 Ν. 3488/06), ενώ αναδιατυπώθηκαν οι έννοιες των όρων «άμεση διάκριση», «έμμεση διάκριση» και «παρενόχληση» (βλ. άρθρο 3 Ν. 3488/06).

Οι διατάξεις του παραπάνω νόμου εφαρμόζονται στα άτομα που απασχολούνται ή είναι υποψήφια για απασχόληση στο **Δημόσιο** και στον ευρύτερο δημόσιο τομέα, καθώς και στον **ιδιωτικό** τομέα, με οποιαδήποτε σχέση εργασίας ή μορφή απασχόλησης, συμπεριλαμβανομένης της σύμβασης έργου και της έμμισθης εντολής, και ανεξάρτητα από τη φύση των παρεχόμενων υπηρεσιών, στα άτομα που ασκούν ελευθέρια επαγγέλματα, καθώς και στα άτομα που λαμβάνουν επαγγελματική εκπαίδευση ή είναι υποψήφια για επαγγελματική εκπαίδευση οποιουδήποτε είδους και μορφής (βλ. άρθρο 2 Ν. 3488/06).

Στη συνέχεια, το εύρος της απαγόρευσης της σεξουαλικής παρενόχλησης επεκτάθηκε από τον εργασιακό χώρο και την αναζήτηση εργασίας στην **πρόσβαση σε**

³²³ Ο ανωτέρω νόμος ενσωματώνει στην ελληνική έννομη τάξη την Οδηγία 2002/73/EK, η οποία τροποποίησε την Οδηγία 76/207/ΕΟΚ «περί της εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών, όσον αφορά την πρόσβαση στην απασχόληση, στην επαγγελματική εκπαίδευση και προώθηση και τις συνθήκες εργασίας», που είχε ενσωματωθεί στο εθνικό μας δίκαιο με τον Ν.1414/1984, τις επιμέρους ρυθμίσεις του οποίου αντικατέστησε, σχεδόν στο σύνολό τους, ο Ν.3488/2006. Βλ. Αρτινοπούλου-Παπαθεοδώρου 2006: 30, 82-83.

αγαθά και υπηρεσίες και την παροχή αυτών, σύμφωνα με το **N. 3769/2009**³²⁴, όπου προβλέφθηκαν και ποινικές κυρώσεις σε περίπτωση σεξουαλικής παρενόχλησης.

Οι διατάξεις του παρόντος νόμου εφαρμόζονται στα πρόσωπα, τα οποία παρέχουν αγαθά και υπηρεσίες που διατίθενται στο κοινό, ανεξάρτητα από το ενδιαφερόμενο πρόσωπο, στο πλαίσιο του **δημόσιου** τομέα, του ευρύτερου δημόσιου τομέα, όπως αυτός εκάστοτε οριοθετείται από τις κείμενες διατάξεις, καθώς και του **ιδιωτικού** τομέα, και οι οποίες προσφέρονται **εκτός** του πλαισίου του ιδιωτικού και του οικογενειακού βίου και των συναλλαγών που διεξάγονται σε αυτό. Ο παρών νόμος **δεν** εφαρμόζεται στην εκπαίδευση, στα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης και τη διαφήμιση, καθώς και σε θέματα απασχόλησης, επαγγελματικής δραστηριότητας και μη μισθωτής δραστηριότητας, που ρυθμίζονται από το Ν. 3488/2006, όπως ισχύει (βλ. άρθρο 3 Ν. 3769/09).

Ο Ν. 3488/2006 πρόσφατα καταργήθηκε και αντικαταστάθηκε από το **N. 3896/2010**³²⁵ περί εφαρμογής της αρχής των ίσων ευκαιριών και της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών σε θέματα εργασίας και απασχόλησης, ο οποίος ενσωμάτωσε την Οδηγία 2006/54/EK και στο άρθρο 337 του Ποινικού Κώδικα προσέθεσε την παρ. 5, η οποία και αναλύθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο.

Σύμφωνα με τους παραπάνω νόμους:

«**παρενόχληση** υφίσταται όταν εκδηλώνεται ανεπιθύμητη συμπεριφορά συνδεδεμένη με το φύλο ενός προσώπου, με σκοπό ή αποτέλεσμα την παραβίαση της αξιοπρέπειας του προσώπου αυτού και τη δημιουργία εκφοβιστικού, εχθρικού, εξευτελιστικού, ταπεινωτικού ή επιθετικού περιβάλλοντος» (άρθρο 3γ' Ν. 3488/06 όπως αντικαταστάθηκε με το άρθρο 2γ' Ν. 3896/2010, καθώς και άρθρο 2δ' Ν. 3769/09), ενώ

«**σεξουαλική παρενόχληση** είναι οποιαδήποτε ανεπιθύμητη λεκτική, μη λεκτική ή σωματική συμπεριφορά σεξουαλικού χαρακτήρα που αποσκοπεί ή έχει ως αποτέλεσμα

³²⁴ Ο νόμος αυτός ενσωμάτωσε στο ελληνικό δίκαιο την Οδηγία 2004/113/EK για την καταπολέμηση των διακρίσεων λόγω φύλου όσον αφορά την πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες και την παροχή αυτών.

³²⁵ Οι διατάξεις του παρόντος νόμου εφαρμόζονται στα άτομα που απασχολούνται ή είναι υποψήφια για απασχόληση στο **Δημόσιο** και στον ευρύτερο δημόσιο τομέα, καθώς και στον **ιδιωτικό** τομέα, με οποιαδήποτε σχέση εργασίας ή μορφή απασχόλησης, συμπεριλαμβανομένης της σύμβασης έργου και της έμμισθης εντολής, και ανεξάρτητα από τη φύση των παρεχόμενων υπηρεσιών, στα άτομα που ασκούν ελευθέρια επαγγέλματα, καθώς και στα άτομα που λαμβάνουν επαγγελματική εκπαίδευση ή είναι υποψήφια για επαγγελματική εκπαίδευση οποιουδήποτε είδους και μορφής (βλ. άρθρο 17 Ν. 3896/10).

την προσβολή της αξιοπρέπειας ενός προσώπου, ιδίως με τη δημιουργία εκφοβιστικού, εχθρικού, εξευτελιστικού, ταπεινωτικού ή επιθετικού περιβάλλοντος» (άρθρο 3δ' Ν. 3488/06 όπως αντικαταστάθηκε με το άρθρο 2δ' Ν. 3896/2010, καθώς και άρθρο 2δ' Ν. 3769/09)³²⁶.

Η σεξουαλική παρενόχληση εξομοιώνεται στο νέο νόμο με **διάκριση λόγω φύλου**, η οποία μπορεί να αφορά στον ίδιο βαθμό άνδρες και γυναίκες (άρθρο 3 παρ. 2α' Ν. 3896/2010), και αποτελεί, ταυτόχρονα, πράξη η οποία προσβάλλει την προσωπικότητα του παρενοχλουμένου.

Αξίζει να αναφερθεί, ότι στο κείμενο του Ν. 3896/2010 συνυπάρχουν δύο ορισμοί για τη σεξουαλική παρενόχληση, ένας αυτός του άρθρου 2 και ένας αυτός του άρθρου 24 που παραπέμπει στο άρθρο 337 παρ. 1 του ΠΚ³²⁷, το οποίο αφορά στην προσβολή της γενετήσιας αξιοπρέπειας. Επομένως, ο νομοθέτης συνδέει τη σεξουαλική παρενόχληση και με την εν λόγω προσβολή, εφόσον και κατά την κυρωτική διάταξη, το έννομο αγαθό που προσβάλλεται είναι η αξιοπρέπεια του ατόμου στον τομέα της γενετήσιας ελευθερίας.

Παράδοξο αποτελεί το γεγονός ότι ενώ ο Ν. 3488/2006, όπως αντικαταστάθηκε από το Ν.3896/2010, απείχε από την ποινική ρύθμιση της σεξουαλικής παρενόχλησης αρκούμενος στην εισαγωγή μιας επιβαρυντικής περίπτωσης του άρθρου 337 ΠΚ, ο Ν.3769/2009 δημιούργησε **αυτοτελές έγκλημα** σεξουαλικής παρενόχλησης.

Συγκεκριμένα, σύμφωνα με το άρθρο 10 παρ. 4 του Ν. 3769/2009 «όποιος τελεί την πράξη της σεξουαλικής παρενόχλησης, σύμφωνα με την περίπτωση δ' του άρθρου 2 και στο πλαίσιο του παρόντος νόμου, διώκεται κατ' έγκληση, βάσει της παραγράφου 1 του άρθρου 337 του Ποινικού Κώδικα και τιμωρείται σύμφωνα με το άρθρο αυτό».

³²⁶ Ο ορισμός της σεξουαλικής παρενόχλησης που περιέχεται στον νόμο υπήρξε αντικείμενο έντονης κριτικής. Επισημάνθηκε, κυρίως, ότι περιέχονται αξιολογικές έννοιες, που δεν απαντούν στον Ποινικό Κώδικα ή σε άλλους ποινικούς νόμους και των οποίων το περιεχόμενο δεν είναι πάντα εύκολο να αξιολογηθεί με ακρίβεια, έτσι ώστε να καθίσταται πιθανότατο να προκύψουν εστίες αοριστίας και επομένως προβλήματα κατά την ερμηνεία και την εφαρμογή της διάταξης. Παρά την κριτική αυτή, αξιολογήθηκε ως σημαντική η εισαγωγή της έννοιας αυτής στην ελληνική έννομη τάξη. Βλ. Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 180.

³²⁷ Παπαθεοδώρου 2006: 2.

Με τη διάταξη αυτή καταστρώνεται η **καθαρή μορφή** της σεξουαλικής παρενόχλησης ως **ιδιώνυμο έγκλημα** εξομοιούμενο με την προσβολή της γενετήσιας αξιοπρέπειας του άρθρου 337 ΠΚ³²⁸, ενώ το πεδίο εφαρμογής της διάταξης δεν εκτείνεται, όπως προαναφέρθηκε, στους τομείς εκπαίδευσης, ΜΜΕ, διαφήμισης και απασχόλησης.

Με τον τρόπο αυτό, όμως, υφίστανται δύο εντελώς διαφορετικές μορφές εγκλημάτων σεξουαλικής παρενόχλησης, αν και οι αντίστοιχες ευρωπαϊκές Οδηγίες διαθέτουν ταυτόσημη σκοποθεσία και ίδιο περιεχόμενο³²⁹.

Ο ορισμός της σεξουαλικής παρενόχλησης στον ισχύοντα εθνικό νόμο είναι πλήρης από πρωτοεμφανιζόμενες στο ποινικό δίκαιο αξιολογικές έννοιες και, τελικά, διαθέτει τέτοια ευρύτητα που κανείς δεν μπορεί με βεβαιότητα να διαγνώσει ποιες συμπεριφορές δεν εμπίπτουν σε αυτόν. Ο ορισμός αυτός αναλύεται αμέσως παρακάτω.

6.2 Ο ορισμός της σεξουαλικής παρενόχλησης

6.2.1 Συμπεριφορά σεξουαλικού χαρακτήρα

Ο όρος «σεξουαλική παρενόχληση», καθαρά γλωσσικά, έχει ή μπορεί να έχει ευρύτετη έννοια και να περιλαμβάνει κάθε μορφή προσβολής της γενετήσιας ελευθερίας και αξιοπρέπειας, από τα απλά σεξουαλικής φύσεως «πειράγματα» και υπονοούμενα ως τον βιασμό. Στο άρθρο 2 του Ν. 3896/2010 η συμπεριφορά περιγράφεται ευρέως, ώστε να καταλαμβάνει κάθε δυνατή μορφή. Αυτό υπαγορεύεται από την ίδια τη φύση του πράγματος και τον συναφή κίνδυνο η οποιαδήποτε εξειδίκευση να αδυνατεί να καλύψει κάθε μορφή συμπεριφοράς, ενόψει μάλιστα και της αλματώδους εξέλιξης της σύγχρονης τεχνολογίας και των τρόπων επικοινωνίας. Βέβαια, η ευρεία διατύπωση ενέχει τον κίνδυνο να δημιουργεί αβεβαιότητα ή να χαρακτηριστούν ως συμπεριφορά σεξουαλικής παρενόχλησης και περιπτώσεις ακραίες που δεν θεωρούνται ως παρενόχληση από τον μέσο κοινωνό του δικαίου.

Η συνταγματικά κατοχυρωμένη αρχή της νομιμότητας, όπως προαναφέρθηκε, επιτάσσει ότι η θέσπιση ποινικών κανόνων πρέπει να στηρίζεται σε σαφείς διατάξεις,

³²⁸ Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 180.

³²⁹ Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 178.

που να περιγράφουν σταθερά και λεπτομερώς την αξιόποινη συμπεριφορά. Η χρήση όρων, όπως «λεκτική», «μη λεκτική», «σωματική συμπεριφορά», «συμπεριφορά σεξουαλικού χαρακτήρα», «εκφοβιστικό», «εχθρικό, εξευτελιστικό, ταπεινωτικό ή επιθετικό περιβάλλον», δεν αποδίδει με ακρίβεια τα στοιχεία της αντικειμενικής υπόστασης του εγκλήματος³³⁰. Συνιστά την απλή απόδοση στα ελληνικά των όρων των ευρωπαϊκών Οδηγιών, οι οποίοι όμως στα άλλα δίκαια των ευρωπαϊκών χωρών έχουν προσαρμοστεί στους κανόνες του εθνικού ποινικού δόγματος³³¹.

Σεξουαλικό περιεχόμενο έχει η συμπεριφορά όταν αποβλέπει στην εκδήλωση, διέγερση, ικανοποίηση γενετήσιας επιθυμίας. Είναι προφανές ότι οι τρόποι με τους οποίους μπορεί να επιδιωχθεί η εκδήλωση, διέγερση, ικανοποίηση της γενετήσιας επιθυμίας ποικίλουν ανάλογα με τα πρόσωπα και τις περιστάσεις. Οι χειρονομίες και οι πράξεις καθαυτές, όπως, π.χ., η «συνουσία» ή η «ασελγής πράξη», δεν είναι «ασελγείς» ή «αισχρές» ή «κτηνώδεις», αλλά προσλαμβάνουν τον χαρακτήρα αυτό λόγω των συνθηκών, υπό τις οποίες τελούνται και ιδίως λόγω της στάσεως του δράστη-προσβάλλοντος και του θύματος-προσβαλλομένου³³².

Έτσι, μπορούμε κάλλιστα να αναρωτηθούμε για το ακριβές περιεχόμενο του όρου «μη λεκτική συμπεριφορά» ή για το αν στη «συμπεριφορά σεξουαλικού χαρακτήρα» εμπίπτει κάθε πρόταση ή κίνηση με ερωτικό περιεχόμενο. Ποινικοποιείται το νεύμα ή ακόμη και η εκδήλωση της ερωτικής διάθεσης;³³³ Αρκεί η διατύπωση φιλοφρονήσεων, το κλείσιμο του ματιού, η συχνή προσήλωση του βλέμματος στον παρενοχλούμενο για να διαπραχθεί το αστικό ή ποινικό αδίκημα;³³⁴

Διότι, δεν πρέπει να παροράται ο κίνδυνος, για λόγους καθαρά προληπτικούς, στους χώρους εργασίας να μην υπάρχει «κοινωνικότητα» μεταξύ συνεργατών, προϊσταμένων ή υφισταμένων, οποιουδήποτε φύλου. Στην αποφυγή ή κατάργηση της

³³⁰ Η αοριστία της διάταξης επισημάνθηκε και από την Επιστημονική Υπηρεσία της Βουλής, η οποία στη σχετική της Έκθεση ανέφερε ότι οι Οδηγίες διατυπώνονται με ευρύτητα και παρέχουν απλώς κατευθυντήριες γραμμές στον εθνικό νομοθέτη και, κατά συνέπεια, δεν επιβάλλεται η κατά λέξη μεταφορά τους. Βλ. Συμεωνίδου-Καστανίδου 2007: 6.

³³¹ Αρτινοπούλου – Παπαθεοδώρου 2006: 73.

³³² Γεωργιακάκης 2007: 12.

³³³ Παπαθεοδώρου 2006: 2.

³³⁴ Καμτσίδου 2006.

«κοινωνικότητας» μπορεί να οδηγηθούν πολλοί προκειμένου να αποφύγουν την ενδεχόμενη μομφή της σεξουαλικής παρενόχλησης³³⁵.

Σύμφωνα με τη νομική θεωρία, για την εφαρμογή του άρθρου του νόμου θα πρέπει να ισχύσουν όσα προηγήθηκαν στην ανάλυση της παρ. 5 του άρθρου 337 ΠΚ³³⁶.

Ως προς την **παράλειψη ενέργειας**, αν αυτή αποτελεί ή όχι συμπεριφορά, κατά την έννοια του νόμου, πρέπει, κατ' αρχήν, να δοθεί καταφατική απάντηση, όπως, π.χ., στην περίπτωση που προϊστάμενος στο χώρο εργασίας παραλείπει να λάβει τα κατάλληλα μέτρα για την αποτροπή παρενοχλήσεως ή ανέχεται ενώπιόν του πραγματοποιούμενη παρενόχληση³³⁷.

Κατά την εθνική νομολογία, μεταξύ των ειδικότερων υποχρεώσεων του εργοδότη που πηγάζουν από την υποχρέωση πρόνοιας, είναι και η υποχρέωση σεβασμού της προσωπικότητας του εργαζόμενου. Η παράλειψη του εργοδότη να λάβει μέτρα κατά των σεξουαλικών παρενοχλήσεων εργαζομένου από συνάδελφό του, και τούτο παρά το γεγονός ότι γνώριζε αυτές τις παρενοχλήσεις, αποτελεί παράβαση της υποχρέωσης πρόνοιας και η αναγκαστική παραίτηση της εργαζομένης ισοδυναμεί με καταγγελία εκ μέρους του εργοδότη³³⁸.

6.2.2 Σκοπός ή αποτέλεσμα

Σκοπός υπάρχει όταν ο δράστης επιδιώκει την προσβολή της γενετήσιας αξιοπρέπειας. Αποτέλεσμα υπάρχει όταν η προσβολή επέρχεται ακόμα και αν δεν την επεδίωκε ο δράστης. Η διάκριση συνίσταται με τα δύο είδη του δόλου³³⁹. Στην περίπτωση του σκοπού, ο δόλος είναι **άμεσος**: ο δράστης επιδιώκει την προσβολή που με

³³⁵ Γεωργιακάκης 2007: 18.

³³⁶ Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 180.

³³⁷ Γεωργιακάκης 2007: 11.

³³⁸ ΕφΑθ. 4937/2001.

³³⁹ Το υποκειμενικό αυτό στοιχείο της ενοχής διακρίνεται σε γνωστικό και βουλητικό. Με βάση τα δύο αυτά μεγέθη προσδιορίζεται ο βαθμός ευθύνης. Κατ' αποτέλεσμα μιλούμε για εγκλήματα τελούμενα με δόλο ή από αμέλεια. Ο καταλογισμός δεν ταυτίζεται με το δόλο ή την αμέλεια, αλλά είναι η μομφή που προσάπτουμε προσωπικά στο δράστη, είναι κρίση περί της απαξίας, είναι αποδοκιμασία της συμπεριφοράς εκείνου που ήταν σε θέση να αποφασίσει ελεύθερα μεταξύ δικαίου και αδικού. Είναι η απαραίτητη προϋπόθεση της επιβολής ποινής (*nullum crimen, nulla poena sine culpa*). Βλ. Φιλίππιδης 1993: 43-44, 50.

τη συμπεριφορά του επέρχεται. Στην περίπτωση του αποτελέσματος, ο δόλος είναι **έμμεσος ή ενδεχόμενος**: ο δράστης γνωρίζει ότι η συμπεριφορά του μπορεί να επιφέρει προσβολή της γενετήσιας αξιοπρέπειας του άλλου και, παρά τη γνώση του αυτή, αποδέχεται το αποτέλεσμα, δηλαδή την προσβολή³⁴⁰.

Η ρύθμιση, όμως, αυτή δημιουργεί ένα εύλογο ερώτημα: αρκεί ο σκοπός χωρίς αποτέλεσμα και το αποτέλεσμα χωρίς σκοπό; Στην πρώτη περίπτωση, απαξιώνεται νομικά και τιμωρείται το **φρόνημα**³⁴¹ και, μόνο στη δεύτερη, ο νομοθέτης καταργεί την πρόθεση από τις προϋποθέσεις που πρέπει να συντρέχουν για την καταδίκη του παρενοχλούντος, τουλάχιστον στο επίπεδο του αστικού και του πειθαρχικού δικαίου: η πραγμάτωση της σεξουαλικής παρενόχλησης συντελείται ακόμη και αν η εκδήλωση του ερωτικού φρονήματος του παρενοχλούντος δεν αποβλέπει στην απομείωση της αξίας του παρενοχλούμενου, με άλλα λόγια χωρίς να απαιτείται δόλος του δράστη. Αρκεί η απομείωση αυτή να επέλθει ως αποτέλεσμα, που κρίνεται από την ύπαρξη ιδίως εχθρικών, ταπεινωτικών ή επιθετικών συνθηκών για το θύμα. Η τιμωρία, λοιπόν, μπορεί να επιβληθεί ακόμη και σε περίπτωση **αμέλειας** του παρενοχλούντος, η οποία με την σειρά της συνίσταται στην **παράλειψη** του να επιδείξει εκείνη την επιμέλεια που θα είχε αποτρέψει την ανάπτυξη αρνητικού κλίματος για τον παρενοχλούμενο. Τελικά, η υπαιτιότητα του παρενοχλούντος είτε θα αξιολογηθεί με βάση τις προσωπικές ευαισθησίες του παρενοχλούμενου είτε, προκειμένου να διατηρήσει την αναγκαία αντικειμενική της διάσταση, με κάποιον κώδικα αποτίμησης των σεξουαλικών δραστηριοτήτων³⁴².

Επανερχεται το ερώτημα: ποινικοποιείται η επιδίωξη κάποιου ή κάποιας να επικοινωνήσει τα ερωτικά αισθήματά του-της σε άλλον-η και δεν βρίσκει ανταπόκριση, αλλά δεν έχει ως σκοπό τη δημιουργία αρνητικού εργασιακού περιβάλλοντος; Πώς καταδεικνύεται η πρόθεση του δράστη, εφόσον ο νόμος κάνει λόγο μόνο για σκοπό ή αποτέλεσμα;

Ο επιδιωκόμενος εξαναγκασμός του θύματος σε πράξη ή σε ανοχή πράξης ερωτικού χαρακτήρα μπορεί να είναι, κατά το γράμμα του νόμου, ο κύριος σκοπός του

³⁴⁰ Γεωργιακάκης 2007: 12-13.

³⁴¹ Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 180.

³⁴² Καμτσίδου 2006.

δράστη ή απλά το αποτέλεσμα των ανεπιθύμητων χειρονομιών ή προτάσεών του. Τούτο σημαίνει ότι η σεξουαλική παρενόχληση, είτε ως σκοπός είτε ως αποτέλεσμα της συμπεριφοράς κατατείνει στον εξαναγκασμό του θύματος σε τέλεση ή σε ανοχή τέλεσης σεξουαλικής πράξης, σύναψης ερωτικής σχέσης, αλλά ακόμα και ανοχής αγγιγμάτων, προσβλητικών σχολίων ερωτικού χαρακτήρα ή άλλων προκλήσεων. Ως εκ τούτου, για την ασφάλεια δικαίου, η μόνη ανεκτή ερμηνεία δεν μπορεί παρά να είναι η διορθωτική, ειδικότερα με την ανάγνωση της διαζευκτικής σχέσης ως σωρευτικής, δηλαδή μετατρέποντας το «σκοπό ή αποτέλεσμα» σε «σκοπό και αποτέλεσμα»³⁴³.

6.2.3 Το «ανεπιθύμητο»

Σχετικά με το «ανεπιθύμητο» της συμπεριφοράς, παρατηρητέα είναι τα ακόλουθα:³⁴⁴

α. Επιθυμητή (και όχι ανεπιθύμητη) είναι η συμπεριφορά, όταν το ίδιο το άλλο πρόσωπο την επιδιώκει (κατά οποιοδήποτε τρόπο).

β. Επιθυμητή (και όχι ανεπιθύμητη) είναι η συμπεριφορά, όταν το άλλο πρόσωπο, κατά την έναρξη ή τη διάρκεια της συμπεριφοράς, συναινεί σε αυτήν.

γ. Ανεπιθύμητη (και όχι επιθυμητή) είναι η συμπεριφορά, όταν το άλλο πρόσωπο αρχικά μεν συναινεί σε αυτήν, κατά τη διάρκεια, όμως, μεταβάλλει γνώμη και την αποκρούει. Είναι πρόδηλο ότι θα υπάρξει οπωσδήποτε ισχυρή αμφισβήτηση, αν πράγματι το άλλο πρόσωπο μετέβαλε γνώμη ή η όλη στάση του ήταν απλώς προσχηματική. Η λύση των ανακυπτόντων ζητημάτων, π.χ. κατά τις ρυθμίσεις για την πλάνη (βλ. άρθρα 30 και 31 ΠΚ), είναι δυσχερής και, οπωσδήποτε, αμφισβητούμενη.

Το στοιχείο της ανεπιθύμητης συμπεριφοράς είναι, άλλωστε, αυτό που διαχωρίζει την προσβολή από τη φιλική – συναδελφική συμπεριφορά ή από την εκδήλωση ερωτικού ενδιαφέροντος, που δεν είναι, κατ' ανάγκην, προσβλητικό. Τονίζεται, επίσης, ότι, σύμφωνα με το νόμο, η έκφραση της δυσαρέσκειας ή της ενόχλησης δεν χρειάζεται να είναι ρητή. Θα πρέπει να συνάγεται από τη συνολική στάση απέναντι στις

³⁴³ Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 180.

³⁴⁴ Γεωργιακάκης 2007: 14.

αμφισβητούμενες συμπεριφορές, να λαμβάνεται δε υπόψη και η ιεραρχική σχέση μεταξύ του προσώπου που παρενοχλείται και του παρενοχλούντος³⁴⁵.

Θα πρέπει να λαμβάνεται ακόμα υπόψη, ότι με βάση παρωχημένες αντιλήψεις που έχουν επιβιώσει, πολύ συχνά η σεξουαλική παρενόχληση αντιμετωπίζεται ως κάτι φυσιολογικό και χωρίς σημασία, αν όχι και ως αυτονόητη συνθήκη³⁴⁶.

Από την άλλη, ελλοχεύει ο κίνδυνος, μέσω της ποινικής καταστολής, της αναβίωσης προτύπων κοινωνικής συμπεριφοράς που συνδέουν την αξιοπρέπεια των προσώπων όχι με τον αυτοπροσδιορισμό τους, αλλά με την τήρηση ενός **κώδικα ηθικής** σχετικά με την γενετήσια ζωή, ο οποίος συμβάλλει στην αναπαραγωγή καταπιεστικών καταστάσεων. «Η ερωτική έκκληση σε κάποιον βλάπτει την αξία του ως ανθρώπου, ακόμη και όταν δεν θίγει την ελευθερία ή το σώμα του;»³⁴⁷ Η προσωπική «τιμή» είναι, άλλωστε, μια δύσκολη στον ορισμό της λέξη, καθώς η αίσθησή της διαμορφώνεται από βαθιά ένστικτα που κυβερνούν το χαρακτήρα³⁴⁸.

Τέλος, αρκεί η μοναδική έκφραση και απόκρουση μίας οποιασδήποτε από τις παραπάνω συμπεριφορές για να στοιχειοθετηθεί η παρενόχληση, ή χρειάζεται η επανάληψή της πράξης ώστε να καταδειχθεί ο ανεπιθύμητος χαρακτήρας της συμπεριφοράς;³⁴⁹

Κατά μία άποψη, η σεξουαλική παρενόχληση θα πρέπει να διαπράττεται με την άσκηση, κατά τρόπο επαναλαμβανόμενο, φορτικών πιέσεων, τη διατύπωση απειλών σχετικά με τις εργασιακές συνθήκες ή τη διαμόρφωση με πρόθεση σε βάρος του θύματος δυσμενών εργασιακών συνθηκών λόγω φύλου³⁵⁰. Οι ανεπιθύμητες χειρονομίες ή προτάσεις, καθώς και οι πιέσεις μπορούν να λάβουν τη μορφή φορτικών προ(σ)κλήσεων για σύναψη ερωτικής σχέσης ή για τέλεση σεξουαλικής πράξης, αγγιγμάτων,

³⁴⁵ Παπαθεοδώρου 2001: 39.

³⁴⁶ Παπαθεοδώρου 2001: 39.

³⁴⁷ Τα «ήθη», η κρατούσα αντίληψη για το τι είναι σεμνό ή άσεμνο, που με τόσο κόπο εξοστρακίστηκαν από την έννομη τάξη ως έννομα αγαθά, επιστρέφουν και φιλοδοξούν να αποτελέσουν παράμετρο της ελευθερίας των προσώπων, υποτάσσοντας την στη νέα σεμνοπρέπεια (ή σεμνοτυφία;) του «σεξουαλικά ορθού». Βλ. Καμτσίδου 2006.

³⁴⁸ Μαρκεζίνης 2009: 192.

³⁴⁹ Παπαθεοδώρου 2006: 2.

³⁵⁰ Αρτινοπούλου-Παπαθεοδώρου 2006: 93.

ψυχολογικών πιέσεων, οχλήσεων, αποστολής ερωτικών επιστολών ή μηνυμάτων, παρακολούθησης ή τηλεφωνικών οχλήσεων. Πρέπει δε οι πιέσεις να είναι φορτικές για να καταδειχθεί ο σοβαρός χαρακτήρας της προσβολής που υφίσταται το θύμα (δεν γίνονται για αστεϊσμό) και επαναλαμβανόμενες για να στοιχειοθετηθεί, μετά την πρώτη απόκρουσή τους, η εμμονή του δράστη στην παρενόχληση. Η διατύπωση απειλών μπορεί να έχει σχέση με την αναγγελία ενδεχόμενου κινδύνου σχετικά με τις εργασιακές συνθήκες, την επαγγελματική εξέλιξη του θύματος (π.χ. απόλυση), ή με την ικανοποίηση νομίμου δικαιώματός του ή επικείμενου κακού στο ίδιο πεδίο, σε περίπτωση άρνησης του θύματος³⁵¹.

6.2.4 Η εκμετάλλευση της εργασιακής θέσης

Συνήθως ο δράστης έχει σε σχέση με το θύμα τη θέση προϊσταμένου, με την έννοια ότι το θύμα βρίσκεται προς αυτόν σε σχέση (κάποιας) εξαρτήσεως, σε ευρύτερη έννοια. Εντούτοις, δεν αποκλείεται και αντίστροφη ακριβώς κατάσταση³⁵².

Πρέπει να σημειωθεί ότι, από το νόμο, δεν επιλέγεται η αυστηρή ιεραρχική σχέση δράστη-θύματος (προϊστάμενος-υφιστάμενος), γιατί αυτό θα περιόριζε ανατιολόγητα το πεδίο εφαρμογής της εν λόγω διάταξης. Η κοινωνική διάσταση του φαινομένου σήμερα καθιστά κατανοητό ότι αρκεί ο δράστης να εκμεταλλευτεί τη θέση που κατέχει ή τα καθήκοντα που του έχουν ανατεθεί, για να εκβιάσει το θύμα διαμορφώνοντας εις βάρος του δυσμενείς συνθήκες εργασίας με σκοπό να κάμψει την αντίστασή του και να το εξαναγκάσει σε πράξη ή ανοχή πράξης ερωτικού χαρακτήρα³⁵³.

Από την πλευρά του θύματος, η οποιαδήποτε μορφή εργασιακής σχέσης, αλλά και συνεργασίας αρκεί για να δημιουργήσει κάποια μορφή λειτουργικής εξάρτησης που να καθιστά τον παρενοχλούμενο ιδιαίτερα εκτεθειμένο (ή ευάλωτο) σε τέτοιου είδους προσβολή. Η εξάρτηση μπορεί υπάρξει όχι μόνο στις σχέσεις εργοδότη-εργαζομένου, αλλά επίσης μεταξύ δημοσίου οργάνου και πολίτη, ο οποίος επιδιώκει τη θεμιτή ικανοποίηση κάποιου νόμιμου δικαιώματος, ιατρού και νοσηλευτικού προσωπικού, εκπαιδευτού και εκπαιδευόμενου κλπ. Και τούτο γιατί, η σχέση εξάρτησης εντάσσεται

³⁵¹ Αρτινοπούλου-Παπαθεοδώρου 2006: 93.

³⁵² Γεωργιακάκης 2007: 17.

³⁵³ Αρτινοπούλου-Παπαθεοδώρου 2006: 92-93.

στο πλαίσιο οποιασδήποτε δημόσιας, δημοτικής, κοινοτικής ή ιδιωτικής υπηρεσίας ή άλλης απασχόλησης³⁵⁴.

Σύμφωνα με τον ισχύοντα νόμο, η διάκριση λόγω φύλου έχει την έννοια της παραβίασης της αρχής της ίσης μεταχείρισης, στο βαθμό που το θύμα δεν θα είχε υποστεί την ανεπιθύμητη συμπεριφορά εκ μέρους του δράστη, αν ήταν διαφορετικού φύλου ή αν δεν ενδιέφερε ερωτικά το δράστη λόγω του φύλου του. Κατά το άρθρο 22 παρ.1 του Ν. 3896/2010, «κάθε πρόσωπο που θεωρεί ότι ζημιώθηκε από τη μη τήρηση των διατάξεων του παρόντος νόμου, ακόμη και αν έχει λήξει η σχέση, στο πλαίσιο της οποίας φέρεται ότι σημειώθηκε η διάκριση, έχει δικαίωμα δικαστικής προστασίας, καθώς και δικαίωμα προσφυγής ενώπιον των αρμόδιων διοικητικών αρχών». «Η παραβίαση της κατά τον παρόντα νόμο απαγόρευσης διακρίσεων λόγω φύλου γεννά, εκτός των άλλων, και αξίωση προς πλήρη αποζημίωση του θύματος, η οποία θα καλύπτει τη θετική και την αποθετική ζημία, καθώς και την ηθική βλάβη» (βλ. άρθρο 23 παρ.1 Ν.3896/2010).

Αναφορικά με τον εργοδότη, συγκεκριμένα, απαγορεύθηκε η καταγγελία ή η με οποιοδήποτε τρόπο λύση της εργασιακής σχέσης για λόγους φύλου, οικογενειακής κατάστασης ή όταν συνιστά εκδικητική συμπεριφορά του εργοδότη, λόγω του ότι ο εργαζόμενος δεν ενέδωσε σε σεξουαλική ή άλλη παρενόχληση (άρθρο 14 Ν. 3896/2010)³⁵⁵. Ο νόμος δίνει στον εργαζόμενο το δικαίωμα να απαιτήσει αποζημίωση και να απαιτήσει διοικητικές και ποινικές κυρώσεις στην περίπτωση παραβίασης της αρχής της ίσης μεταχείρισης (βλ. άρθρο 23 παρ. 2 Ν. 3896/10)³⁵⁶.

6.2.5 Οι επιπτώσεις

Η προσβολή της αξιοπρέπειας αποτελεί προϋπόθεση σε κάθε περίπτωση στοιχειοθέτησης του εγκλήματος, η οποία μπορεί να έχει προκύψει, κατά την ενδεικτική αναφορά του νόμου, «αδίκως με τη δημιουργία εκφοβιστικού, εχθρικού, εξευτελιστικού,

³⁵⁴ Αρτινοπούλου-Παπαθεοδώρου 2006: 93.

³⁵⁵ Σύμφωνα με την εθνική νομολογία, η καταγγελία της σύμβασης εξαρτημένης εργασίας αορίστου χρόνου, η οποία δεν έγινε για λόγους που αφορούν στην σύμβαση εργασίας, αλλά εκδίκησης κατά του εργαζομένου ο οποίος αρνήθηκε να ενδώσει σε **ανήθικη σεξουαλική πρόταση** του αναδόχου της και νόμιμου εκπροσώπου της εργοδότης εταιρείας, συνιστά κατάχρηση δικαιώματος και, συνεπώς, είναι άκυρη. Βλ. ΜονΠρΑθ. 743/1999.

³⁵⁶ Αρσέλ 2011: 82.

ταπεινωτικού ή επιθετικού περιβάλλοντος». Εν προκειμένω, ο νομοθέτης καταγράφει αρχικά την **ενέργεια** του δράστη (σεξουαλική συμπεριφορά), στη συνέχεια το **έμμεσο αποτέλεσμα** (δημιουργία περιβάλλοντος) και κατόπιν το **τελικό αποτέλεσμα** (προσβολή αξιοπρέπειας). Πρόκειται, είναι αλήθεια, για ένα πρωτόγνωρο, και ίσως ανορθόδοξο, σχήμα, το οποίο, εν πολλοίς, οφείλεται στην κατά μετάφραση μεταφορά του κειμένου της αντίστοιχης Οδηγίας στο ελληνικό δίκαιο³⁵⁷.

Η διαμόρφωση με πρόθεση σε βάρος του θύματος δυσμενών εργασιακών συνθηκών συνιστά, αφενός το εκβιαστικό-ανταλλακτικό στοιχείο της σεξουαλικής παρενόχλησης που αποσκοπεί στην κάμψη της αντίστασης του θύματος και αφετέρου τη διάκριση που υφίσταται το θύμα λόγω φύλου. Στοιχειοθετεί ένα μέσο εξαναγκασμού του θύματος σε πράξη ή σε ανοχή πράξης ερωτικού χαρακτήρα, στο βαθμό που η ανταλλακτική σχέση εμπεριέχει την υπόσχεση βελτίωσης των συνθηκών εργασίας ή παροχής υπηρεσιών, αν το θύμα υποκύψει στις πιέσεις και αντίθετα δυσμενούς μεταχείρισης (π.χ. μετάθεση σε άλλη υπηρεσία, αλλαγή ωραρίων εργασίας, άρνηση προαγωγής, υποβιβασμό, αλλά και εχθρική ή ταπεινωτική συμπεριφορά, απόρριψη σε εξετάσεις κλπ) σε περίπτωση που εμμένει στην άρνησή παροχής σεξουαλικής χάρις³⁵⁸.

Η διαμόρφωση σε βάρος του θύματος δυσμενών εργασιακών συνθηκών πρέπει να γίνεται με **πρόθεση** εκ μέρους του δράστη και να μην οφείλεται σε σφάλμα ή αδυναμία του θύματος να αντεπεξέλθει στις υποχρεώσεις του ή να αντικρούσει διαφορετικά τις ανεπιθύμητες χειρονομίες ή προτάσεις του δράστη³⁵⁹.

Συνήθως η σεξουαλική παρενόχληση δεν προκαλεί τη δημιουργία «περιβάλλοντος», αφού δεν γίνεται συνήθως ενώπιον κοινού, αλλά «καταστάσεως» ιδίως ψυχικής του παρενοχλουμένου³⁶⁰.

Η **ανεπιθύμητη εισβολή** στον προσωπικό ζωτικό χώρο του ατόμου και η μετατροπή του εργαζομένου σε σεξουαλικό αντικείμενο αποτελεί πλήγμα στην αξιοπρέπειά του, καθώς παγιώνεται στη συνείδησή του ότι η αξία του δεν έγκειται στην

³⁵⁷ Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 181.

³⁵⁸ Αρτινοπούλου-Παπαθεοδώρου 2006: 93-94.

³⁵⁹ Αρτινοπούλου-Παπαθεοδώρου 2006: 94.

³⁶⁰ Γεωργιακάκης 2007: 13-14.

εργασία που προσφέρει, αλλά στο βαθμό ανταπόκρισής του σε προτάσεις ή πιέσεις σεξουαλικής υφής.

Το άτομο που έχει παρενοχληθεί σεξουαλικά στον εργασιακό χώρο, έρχεται σε μειονεκτική θέση έναντι των συναδέλφων του. Ο χώρος εργασίας μετατρέπεται για το θύμα από χώρος παραγωγής και δημιουργίας σε εχθρικό έδαφος με απώλειες για το ίδιο το θύμα, αλλά και για το αντικείμενο της εργασίας του. Το εργασιακό περιβάλλον παύει να είναι αμερόληπτο και να προσφέρει ίσα δικαιώματα και ευκαιρίες. Τα θύματα αισθάνονται ότι διαφοροποιείται η θέση τους έναντι των συναδέλφων τους και η απόδοση στην εργασία τους μειώνεται, κυρίως στην ομαδική εργασία. Απουσιάζουν αδικαιολόγητα για μεγάλα χρονικά διαστήματα και φτάνουν ακόμα και στην παραίτηση. Εκτός από τις εργασιακές και οικονομικές επιπτώσεις υπάρχουν και οι ψυχολογικές. Το άτομο βρίσκεται σε μία κατάσταση συναισθηματικής αστάθειας και ενεργεί σπασμωδικά³⁶¹.

Οι συνήθεις αντιδράσεις των θυμάτων συνδέονται με μια περισσότερο **εσωτερική διαδικασία**: τα θύματα προσποιούνται ότι δεν συμβαίνει τίποτα, ή ότι αυτό που συμβαίνει δεν έχει καμία επίδραση πάνω τους (άρνηση της κατάστασης), ή προσπαθούν να αγνοήσουν την παρενόχληση, μη λαμβάνοντας κάποια πρωτοβουλία, ή προσπαθούν να αποσυνδεθούν ψυχολογικά από την κατάσταση. Πολλές φορές ακόμη κατηγορούν τον εαυτό τους για τη συμπεριφορά του δράστη, προσπαθούν να αποφύγουν καταστάσεις που εκτιμούν ότι συνδέονται με την παρενόχληση, η απλά ανέχονται την παρενόχληση³⁶².

Όσον αφορά τις **γυναίκες εργαζόμενες**, αυτές χρησιμοποιούν συνήθως τρεις τρόπους αντιμετώπισης, όταν εκτίθενται σε σεξουαλική παρενόχληση:³⁶³

- (i) την αποφασιστική άμεση λεκτική τακτική,
- (ii) την αποτρεπτική έμμεση τακτική και
- (iii) την υποχωρητική τακτική.

Η δυνατότητα της εργαζομένης να σταματήσει μόνη της κάποιον που την παρενοχλεί είναι περιορισμένη, στην περίπτωση που αυτός έχει μεγάλο κύρος και,

³⁶¹ Παπαθεοδώρου 2001: 10.

³⁶² Αρτινοπούλου-Παπαθεοδώρου 2006: 68.

³⁶³ Αρσέλ 2011: 39-40.

επίσης, δεν υπάρχουν καθορισμένες οδηγίες ή επιχειρησιακή πολιτική ενάντια στη σεξουαλική παρενόχληση. Η εργαζόμενη συχνά δεν μπορεί να υπολογίζει σε αποτελεσματική στήριξη από το εργασιακό περιβάλλον της. Επιπλέον, αν διαμαρτυρηθεί ανοιχτά, κινδυνεύει σημαντικά να χάσει τη δουλειά της όταν εργάζεται σε μικρή ιδιωτική επιχείρηση ή να μετατεθεί χωρίς τη θέλησή της αν εργάζεται σε δημόσια επιχείρηση ή να υποστεί αντίποινα και πειθαρχική δίωξη³⁶⁴.

Η στρεσογόνος κατάσταση, την οποία υφίστανται τα θύματα, οδηγεί στην κατάσταση που αποκαλείται «λειτουργικές διαταραχές», όπως είναι η αϋπνία, η κόπωση, οι ημικρανίες, τα υψηλά επίπεδα στρες και τα μυοσκελετικά προβλήματα. Σοβαρότερες συνέπειες είναι η διαταραχή μετά από ψυχοτραυματικό στρες, η κατάθλιψη, η αναβίωση παλαιών τραυματικών γεγονότων, καθώς και η έλλειψη συγκέντρωσης³⁶⁵. Βλέπουμε ακόμα ότι μια μερίδα εργαζομένων τραυματίζονται σοβαρά από την εμπειρία, αρχίζουν να αμφιβάλλουν για την κρίση τους και η εμπιστοσύνη τους στην «καλοσύνη» των άλλων κλονίζεται³⁶⁶.

6.3 Διαμεσολαβητικοί ρόλοι

Ο Συνήγορος του Πολίτη (ΣτΠ), ως εξωδικαστικός φορέας διαμεσολάβησης για την άρση της διάκρισης που συνιστά η παρενόχληση, είναι αρμόδιος να εξετάζει καταγγελίες για σεξουαλική παρενόχληση.³⁶⁷

- (i) κατά την πρόσβαση στην απασχόληση και την επαγγελματική εκπαίδευση,
- (ii) στην εργασία στον ιδιωτικό και τον δημόσιο τομέα,
- (iii) κατά την άσκηση ελευθέρου επαγγέλματος και
- (iv) κατά την πρόσβαση των πολιτών σε αγαθά και υπηρεσίες του Δημοσίου και του ευρύτερου δημοσίου τομέα.

³⁶⁴ Αρσέλ 2011: 39-40.

³⁶⁵ Αντωνίου 2008: Τ.1, 8.

³⁶⁶ Αρσέλ 2011: 44-45.

³⁶⁷ Ήδη, βάσει του Ν. 3488/2006, ο ΣτΠ έχει αναλάβει να παρακολουθεί την εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών στον τομέα της απασχόλησης και της εργασίας. Στη συνέχεια, ο Ν. 3769/2009 ανέθεσε στον ΣτΠ μία νέα αρμοδιότητα, την παρακολούθηση και την προώθηση της εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών στην πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες του δημοσίου τομέα. Βλ. Αρσέλ 2011: 82.

Ο ΣτΠ δεν παρέχει δικαστική εκπροσώπηση στα θύματα, οι πράξεις και ενέργειές του δεν είναι εκτελεστές και δεν δεσμεύουν τη διοίκηση και τους ιδιώτες. Επίσης, δεν χορηγεί αποζημιώσεις, ούτε επιβάλλει ο ίδιος πρόστιμα ή κυρώσεις. Εισηγείται, όμως, την επιβολή προστίμων και την άσκηση πειθαρχικού ελέγχου από τα αρμόδια όργανα³⁶⁸.

Σε πολλές περιπτώσεις, η σεξουαλική παρενόχληση είναι μια ουσιαστική παραβίαση της εργατικής νομοθεσίας, της οποίας η σωστή εφαρμογή εξετάζεται ήδη από τις Επιθεωρήσεις Εργασίας³⁶⁹. Αν η υπόθεση αφορά εργοδότη του ιδιωτικού τομέα, ο ΣτΠ συνεργάζεται με το Σώμα Επιθεώρησης Εργασίας (ΣΕΠΕ) είτε τη συμφιλιωτική επίλυση της διαφοράς είτε την επιβολή διοικητικού προστίμου σε βάρος του από το ΣΕΠΕ.

Στο δημόσιο τομέα, όταν πρόκειται για σεξουαλική παρενόχληση μεταξύ συναδέλφων, ο ΣτΠ συστήνει στον προϊστάμενο να λάβει τα απαραίτητα μέτρα προς τον σκοπό της προστασίας του μισθωτού. Μπορεί να του υποδείξει είτε τη διενέργεια ένορκης Διοικητικής Εξέτασης (ΕΔΕ) είτε ακόμη τη μετάταξη κάποιου από τους δύο υπαλλήλους, προκειμένου να αποκαταστήσει ένα ήρεμο και αξιοπρεπές εργασιακό περιβάλλον³⁷⁰.

Σύμφωνα με το Ν. 3896/2010, ο ΣτΠ μπορεί να επιλαμβάνεται υποθέσεων που εκκρεμούν ενώπιον δικαστηρίων, δικαστικών ή εισαγγελικών αρχών, έως τη διεξαγωγή της πρώτης συζήτησης στο ακροατήριο ή την άσκηση ποινικής δίωξης ή ωσότου το αρμόδιο δικαστήριο ή η αρμόδια δικαστική αρχή αποφανθεί επί αιτήσεως παροχής προσωρινής δικαστικής προστασίας³⁷¹.

Ο ΣτΠ μπορεί να δρα και **προληπτικά**, προτού δηλαδή δεχτεί και ανεξάρτητα από συγκεκριμένη καταγγελία, προκειμένου να προωθήσει την ισότητα μεταχείρισης και την ισότητα ευκαιριών στην εργασία για άνδρες και γυναίκες. Για τον σκοπό αυτό μπορεί

³⁶⁸ Αρσέλ 2011: 55-56.

³⁶⁹ Οι κατά τόπον Επιθεωρήσεις Εργασίας (Σώμα Επιθεώρησης Εργασίας, ΣΕΠΕ) αποτελούν έναν άλλο ελεγκτικό μηχανισμό για την παρακολούθηση της σεξουαλικής παρενόχλησης. Το ΣΕΠΕ έχει μακρόχρονη πείρα, με παρεμβάσεις στην ιδιωτική αγορά εργασίας, και μπορεί, έπειτα από επιμόρφωση τουλάχιστον ενός μέλους, να συνεργαστεί αποτελεσματικά με τον ΣτΠ για τη σεξουαλική παρενόχληση. Βλ. Αρσέλ 2011: 52.

³⁷⁰ Αρσέλ 2011: 56-57.

³⁷¹ Αρσέλ 2011: 82.

να συνεργάζεται με τη δημόσια διοίκηση, τους κοινωνικούς εταίρους, τις επιχειρήσεις και τις μη κυβερνητικές οργανώσεις, επιδιώκοντας έναν πιο ενεργητικό ρόλο στην προώθηση αλλαγών και αντιλήψεων στο εργασιακό περιβάλλον. Εκτιμάται ότι η εξέλιξη αυτή θα συμβάλει, μεταξύ άλλων, και στην ενίσχυση της αποτελεσματικότητας των παρεμβάσεων του ΣτΠ σε θέματα σεξουαλικής παρενόχλησης³⁷². Εκτός αυτού ο ΣτΠ αποτελεί μια κεντρική «**τράπεζα**» περιπτώσεων και στοιχείων που μπορεί, κατά διαστήματα, να τροφοδοτεί το νομοθέτη με τις απαραίτητες διαδικαστικές ή νομοθετικές αλλαγές³⁷³.

6.4 Καινοτομίες

Από πρακτική τουλάχιστον σκοπιά, κρισιμότερη όλων εμφανίζεται η καινοτόμος ρύθμιση του άρθρου 24 Ν. 3896/2010, με την οποία επιδιώκεται η **ανακατανομή του βάρους της απόδειξης** περί συνδρομής αθέμιτης διάκρισης μεταξύ εγκαλούντος-θιγομένου και εγκαλουμένου, με τον περιορισμό της υποχρέωσης του πρώτου να τεκμηριώσει την καταγγελία του εις βάρος του δεύτερου απλώς *prima facie*. Σύμφωνα με αυτήν, σε περίπτωση ισχυρισμού περί διακριτικής μεταχείρισης εξαιτίας του φύλου, ο ενάγων οφείλει να προσκομίσει στοιχεία μέσω των οποίων να πιθανολογείται διάκριση, ενώ ο εναγόμενος πρέπει να αποδείξει την έλλειψη συνδρομής προϋποθέσεων, οι οποίες θεμελιώνουν τέτοιας μορφής διάκριση. Η επαρκής πρόσβαση σε στοιχεία καλείται να αποτελέσει τον θεμέλιο λίθο της ορθής εφαρμογής του νόμου και της αποτελεσματικής εφαρμογής της αντιστροφής του βάρους απόδειξης ειδικότερα³⁷⁴.

Η μερική αντιστροφή του βάρους απόδειξης **δεν ισχύει στην περίπτωση της ποινικής διαδικασίας**, προκειμένου να μη θιγεί το τεκμήριο αθωότητας του κατηγορουμένου³⁷⁵. Η αντιστροφή του βάρους απόδειξης εφαρμόζεται τόσο στις διαδικασίες ενώπιον των πολιτικών και των διοικητικών δικαστηρίων, όσο και σε

³⁷² http://www.synigoros.gr/pdf_01/8894_1_Sexualharassment.pdf/

³⁷³ Αρσέλ 2011 : 51.

³⁷⁴ Αρσέλ 2011: 81.

³⁷⁵ Γεωργιακάκης 2007: 27.

καταγγελίες ενώπιον κάθε άλλης αρμόδιας αρχής, όπως είναι ο Συνήγορος του Πολίτη και οι Επιθεωρήσεις Εργασίας³⁷⁶.

Είναι προφανές ότι η αναστροφή του βάρους απόδειξης καθιστά ιδιαίτερα δυσχερή τη θέση του φερόμενου ως δράστη και ακόμη δυσχερέστερη τη θέση του προστήσαντος αυτόν, καθώς και ότι πιθανόν να ενισχύσει την όποια εκβιαστική πολιτική ή την πιθανότητα ικανοποίησης αθέμιτων αξιώσεων.

Ο εναγόμενος ή πειθαρχικά διωκόμενος οφείλει αυτός να αποδείξει ότι δεν υπήρξε παραβίαση της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών, στην περίπτωση, δηλαδή, της σεξουαλικής παρενόχλησης ότι δεν ανέπτυξε ερωτική διάθεση που είχε ως αποτέλεσμα την βλάβη της αξιοπρέπειας του παρενοχλούμενου. Με διαφορετική διατύπωση, ο εναγόμενος καλείται να αποδείξει **αρνητικά γεγονότα**, όπως η ανυπαρξία σεξουαλικής επιθυμίας και προτάσεων, η έλλειψη εχθρικής στάσης ή επιθετικότητας προς τον ενάγοντα, η έλλειψη ταπεινωτικού κλίματος. Αξίζει να τονιστεί, ότι δεν αποκλείεται ο θύμα να βαρύνεται με υπαιτιότητα για την πρόκληση, γεγονός που αποκλείει την υπόσταση της σεξουαλικής παρενόχλησης, όπως και, ενδεχόμενο υπάρχει, το «θύμα» να είναι αυτό ο πραγματικός δράστης.

Η κατανομή του βάρους της απόδειξης, όμως, συνδέεται με τον δικαιοκρατικό χαρακτήρα της δίκης, στο βαθμό που επιβάλλει σε καθένα διάδικο να προσκομίσει στο δικαστήριο τα στοιχεία στα οποία μπορεί, εκ των πραγμάτων, να έχει πρόσβαση για να στηρίξει την αλήθεια των ισχυρισμών του ή να αποκρούσει τις αιτιάσεις του αντιδίκου του. Ανατρέποντας την παραπάνω αρχή, ο νόμος έρχεται σε ένταση με τις συνταγματικές απαιτήσεις για μια δίκαιη δίκη, μια από τις σημαντικότερες εγγυήσεις της αυτονομίας προσώπων και συλλογικοτήτων³⁷⁷.

Σύμφωνα με το ΣτΠ, η διερεύνηση των καταγγελιών για σεξουαλική παρενόχληση προσκρούει στην έλλειψη αποδεικτικών στοιχείων³⁷⁸ και για το λόγο αυτό

³⁷⁶ Αρσέλ 2011: 82.

³⁷⁷ Καμτσίδου 2006.

³⁷⁸ Είναι πολύ δύσκολο να αποδειχτούν εξωδίκως καταγγελίες για σεξουαλική παρενόχληση, διότι συνήθως δεν προσκομίζεται κανένα αποδεικτικό στοιχείο από την καταγγέλλουσα (π.χ. επιστολές, τηλεφωνήματα, SMS, e-mail κ.λπ) ούτε υφίστανται μάρτυρες κατά συνέπεια, δεν μπορεί ούτε καν να πιθανολογηθεί η πράξη ή η συμπεριφορά για να επιβληθεί, έστω, κάποιο είδος διοικητικού προστίμου. Βλ. Αρσέλ 2011: 51.

η διάταξη περί αντιστροφής του βάρους απόδειξης αποδεικνύεται δύσκολη στην εφαρμογή. Στην περίπτωση αυτή, διακόπτεται η έρευνα και η υπόθεση μπαίνει στο αρχείο³⁷⁹.

Λόγω των δυσκολιών που προαναφέρθηκαν, η προσπάθεια του ΣτΠ επικεντρώνεται στην επίτευξη μίας λύσης, η οποία να συντελεί πρωτίστως στην αποκατάσταση ενός αξιοπρεπούς και φιλικού εργασιακού περιβάλλοντος και στην αποτροπή επανάληψης τέτοιων συμπεριφορών στο μέλλον. Απώτερος στόχος είναι να αποτραπεί ο εργαζόμενος από το να εγκαταλείψει την εργασία του και να κατανοήσει ο εργοδότης τις συνέπειες που έχει η τέλεση από τον ίδιο ή η ανοχή τέτοιων συμπεριφορών από το προσωπικό του ή από προμηθευτές ή πελάτες, στον εργασιακό χώρο³⁸⁰

Στο πλαίσιο αυτό, προς ενημέρωση και διάδοση των καλών πρακτικών ίσης μεταχείρισης και ίσων ευκαιριών για άνδρες και γυναίκες στην απασχόληση, την εργασία και την εν γένει επαγγελματική δραστηριότητα, ο ΣτΠ συνεργάζεται με τη **Γενική Γραμματεία Ισότητας των Φύλων** (Γ.Γ.Ι.Φ.)³⁸¹ του Υπουργείου Εσωτερικών, Αποκέντρωσης και Ηλεκτρονικής Διακυβέρνησης (βλ. άρθρο 25 παρ. 8 Ν. 3896/10).

Η Γ.Γ.Ι.Φ. εκπόνησε το «Εθνικό Πρόγραμμα για την Ουσιαστική Ισότητα των Φύλων 2010-2013», στο οποίο περιλαμβάνονται δράσεις για την πρόληψη και καταπολέμηση των σημαντικότερων μορφών έμφυλης βίας (ενδοοικογενειακή, σεξουαλική παρενόχληση, βιασμός, traffifficking). Βασικοί άξονες των δράσεων αυτών είναι:³⁸²

(i) η δημιουργία δομών (Τηλεφωνική Γραμμή SOS, Συμβουλευτικά Κέντρα, Ξενώνες) για την καταπολέμηση της βίας,

³⁷⁹ Αρσέλ 2011: 77-78.

³⁸⁰ Αρσέλ 2011: 56-57.

³⁸¹ Η Γενική Γραμματεία Ισότητας των Φύλων είναι ο αρμόδιος κυβερνητικός φορέας για τον σχεδιασμό, την υλοποίηση και την παρακολούθηση της εφαρμογής των πολιτικών για την ισότητα μεταξύ γυναικών και ανδρών σε όλους τους τομείς της κοινωνικής, πολιτικής και οικονομικής ζωής. Στο πλαίσιο της εποπτείας και χρηματοδότησης της Γ.Γ.Ι.Φ., ιδρύθηκε το **Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας (Κ.Ε.Θ.Ι.)** με κύριο σκοπό το συντονισμό, την προαγωγή και την εκτέλεση της έρευνας σε θέματα ισότητας των δύο φύλων (βλ. οικείο δικτυακό τόπο: www.kethi.gr).

³⁸² www.isotita.gr

(ii) η ανάπτυξη υπηρεσιών (πληροφόρηση, ψυχοκοινωνική/νομική συμβουλευτική, νομική βοήθεια) για την υποστήριξη των γυναικών που υφίστανται βία,

(iii) η ενημέρωση και ευαισθητοποίηση της κοινής γνώμης.

Η δημόσια συζήτηση για τη σεξουαλική παρενόχληση, που οργάνωσε η Γ.Γ.Ι.Φ. τον Ιούνιο του 2011, κατέληξε, μεταξύ άλλων, στα ακόλουθα συμπεράσματα:

(i) Δεν υπάρχει ακόμα αρκετή γνώση έξω από τον κύκλο των ειδημόνων για την ύπαρξη του Ν. 3896/2010 και τη διάταξη για την αντιστροφή βάρους της απόδειξης.

(ii) Δεν έχουν λάβει γνώση για την ύπαρξη του νόμου ούτε οι εργοδότες ούτε οι πολίτες, ενώ οι δικαστές και οι δικηγόροι, επίσης, δεν είναι εξοικειωμένοι με τον νόμο, λόγω της μη ύπαρξης ικανού αριθμού καταγγελιών και υποθέσεων.

(iii) Δεν υπάρχει συστηματική ενημέρωση των εργαζομένων για τη νομοθετημένη απαγόρευση της σεξουαλικής παρενόχλησης³⁸³.

(iv) Η σεξουαλική παρενόχληση έχει αξιολογηθεί από το ελληνικό δίκαιο ως σοβαρό πρόβλημα στον χώρο εργασίας. Ως τώρα όμως δεν έχει εκπονηθεί συστηματική έρευνα όσον αφορά στη θέση της ελληνικής νομολογίας³⁸⁴.

³⁸³ www.isotita.gr

³⁸⁴ Αρσέλ 2011: 77-78.

Κεφάλαιο 7. Η σεξουαλική παρενόχληση στο στρατό

Η ποινική δικαιοσύνη στο στρατό απονέμεται από τα **στρατιωτικά δικαστήρια** και τον Άρειο Πάγο, σύμφωνα με το άρθρο 167 του Στρατιωτικού Ποινικού Κώδικα (ΣΠΚ). Στην αρμοδιότητα των στρατιωτικών δικαστηρίων υπάγονται όσοι είναι **στρατιωτικοί** κατά τον χρόνο τέλεσης της αξιόποινης πράξης. Στρατιωτικοί, κατά το άρθρο 5 παρ.1β' ΣΠΚ, είναι όσοι ανήκουν στο στρατό και στο λιμενικό σώμα.

Στον ΣΠΚ δεν τυποποιείται αυτοτελώς ως έγκλημα η σεξουαλική παρενόχληση, καθώς, σύμφωνα με το άρθρο 3 ΣΠΚ, οι διατάξεις του ΠΚ, όπως ισχύουν κάθε φορά, εφαρμόζονται και στα στρατιωτικά εγκλήματα, εφόσον δεν περιέχονται διαφορετικές ρυθμίσεις στον ΣΠΚ.

Ως πράξεις που αναφέρονται στον ΣΠΚ σε προσωπικά έννομα αγαθά και, ενδεχομένως, καλύπτουν ένα μέρος της σεξουαλικής παρενόχλησης είναι η εξύβριση ανωτέρου ή κατωτέρου.

Κατ'εφαρμογή του άρθρου 3 ΣΠΚ, ο ΣΠΚ συμπληρώνει την υπόσταση του επίδικου εγκλήματος με τα περιγραφικά και ειδοποιά στοιχεία της αντίστοιχης συμπεριφοράς του ΠΚ, προκειμένου να καλυφθεί η ανάγκη της περιγραφικής συγκρότησης του εγκλήματος.

Όπως προαναφέρθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο, η εξύβριση του άρθρου 361 ΠΚ επισύρει καταφρόνηση προς το πρόσωπο του παθόντα, δηλαδή είτε αμφισβήτηση/άρνηση της κοινωνικής του παράστασης είτε περιφρόνηση από το δράστη. Κατά τη νομολογία των στρατιωτικών δικαστηρίων, η εκδήλωση καταφρόνησης από το δράστη εξετάζεται **αντικειμενικά**, χωρίς να απαιτείται ως αποτέλεσμα η πράγματι μείωση της τιμής του παθόντα στην κοινωνία, πέραν της ηθικής μείωσης που αισθάνθηκε ο ίδιος ο εξυβριζόμενος³⁸⁵.

Σύμφωνα με το άρθρο 60 παρ 1 του ΣΠΚ:

«στρατιωτικός που εξυβρίζει ανώτερο ή κατώτερό του με λόγια, έργα ή απειλές η με οποιονδήποτε άλλο τρόπο τιμωρείται:

³⁸⁵ Σπινέλης 1976: 299.

α. με φυλάκιση τουλάχιστον τριών μηνών, αν η πράξη τελέστηκε κατά την υπηρεσία ή για λόγους που έχουν σχέση με αυτήν,

β. με φυλάκιση μέχρι δύο ετών σε κάθε άλλη περίπτωση».

Στο εδάφιο α' τυποποιείται η **διακεκριμένη μορφή** του εγκλήματος, όταν τελείται «κατά την υπηρεσία» και στο εδάφιο β' οι **προνομιούχες μορφές** του, «όταν τελείται όχι κατά την υπηρεσία ή για λόγους που έχουν σχέση με αυτήν».

Οι τρόποι τέλεσης της πράξης του εγκλήματος του άρθρου 60 ΣΠΚ είναι:³⁸⁶

(i) με λόγια, δηλαδή αναφορά φράσεων ή λέξεων που πλήττουν την τιμή και την υπόληψη,

(ii) με έργα (χειρονομίες),

(iii) με απειλές, δηλαδή με εξαγγελίες από το δράστη προς το θύμα για άσκηση βίας,

(iv) με άλλη παράνομη πράξη ή παράλειψη που στοχεύει να προκαλέσει τρόμο ή ανησυχία στο θύμα,

(v) με οποιονδήποτε άλλο τρόπο.

Η εξύβριση εμπίπτει στην έννοια του άρθρου 361 ΠΚ με **διπλό**, εδώ, **εγκληματικό χαρακτήρα**, γιατί πέρα από την προσβολή της τιμής του προσώπου του ανωτέρου ή κατωτέρου, προσβάλλει ταυτόχρονα και την, στο πρόσωπο αυτού, εκφρασμένη στρατιωτική ιδιότητα, ως όρο εξατομίκευσης της διαρθρωμένης στρατιωτικής υπηρεσίας³⁸⁷.

Για την πλήρωση της υποκειμενικής υπόστασης απαιτείται πρόθεση, δηλαδή δόλος, έστω και ενδεχόμενος, που συνίσταται από την πλευρά του δράστη αφενός στη γνώση ότι προσβάλλει την τιμή και υπόληψη άλλου στρατιωτικού ανώτερου ή κατώτερου και αφετέρου στη θέλησή του να συμπεριφερθεί εξυβριστικά στο δέκτη της προσβολής³⁸⁸.

Δράστης είναι ο στρατιωτικός που διαφοροποιείται βαθμολογικά από το δέκτη της προσβολής. Οι όροι «κατά την υπηρεσία ή για λόγους που αφορούν αυτήν» έχει την έννοια ότι ο δράστης και το θύμα πρέπει να βρίσκονται σε υπηρεσιακή σχέση μεταξύ

³⁸⁶ ΤρμΣτρΑθ. 1341/2011.

³⁸⁷ Παπαδαμάκης 1997: 414-415.

³⁸⁸ ΤρμΣτρΑθ. 1341/2011.

τους, η οποία να πηγάζει από την εκτέλεση **συγκεκριμένης υπηρεσίας** που να αφορά και στους δύο³⁸⁹.

Σύμφωνα με τη στρατιωτική δικαιοσύνη, η προσβολή της τιμής διακρίνεται σαφώς από άλλες προσβολές του γενικού δικαιώματος της προσωπικότητας, όπως του άρθρου 337 παρ.1 ΠΚ, καθόσον ο δράστης από υποκειμενικής πλευράς με τη συμπεριφορά του δείχνει ότι καταφρονεί, δηλαδή αψηφά και δεν υπολογίζει τη σεξουαλική ελευθερία του παθόντα και όχι τον ίδιο ως προσωπικότητα, λόγω της ιδιοσυστασίας του, όπως συμβαίνει στην περίπτωση της εξύβρισης³⁹⁰. Κατά άλλη άποψη, μεταξύ των εγκλημάτων της εξύβρισης ανωτέρου ή κατωτέρου και της προσβολής της γενετήσιας αξιοπρέπειας υφίσταται «φαινομενική κατ' ιδέα συρροή», στο πλαίσιο της οποίας η δεύτερη απορροφάται από την πρώτη³⁹¹.

Έτσι, επί ασελών χειρονομιών κατά την έννοια του άρθρου 337 παρ. 1 ΠΚ, συγκεκριμένα επί κατ' ιδίαν σφιγτών εναγκαλισμών και υπονοούμενων σεξουαλικού περιεχομένου, «στις οποίες να μεν προέβη **αντικειμενικά**» ανώτερος προς κατώτερη, το Τριμελές Στρατοδικείο Αθηνών έκρινε ότι «από υποκειμενικής πλευράς ο κατηγορούμενος με τη συνολική συμπεριφορά του δεν επεδίωξε την καταφρόνηση της σεξουαλικής ελευθερίας της παθούσας, αλλά την ίδια ως προσωπικότητα», «αφού ο κατηγορούμενος αμφισβήτησε την ηθική και κοινωνική αξία της παθούσας, κατά τρόπο πρωτοφανή εκμεταλλευόμενος την ιδιότητά του ως Διοικητής Μονάδας, χωρίς η ίδια να του έχει δώσει δικαίωμα προς τούτο»³⁹².

Το Στρατοδικείο απέρριψε τον ισχυρισμό που υποβλήθηκε από πλευράς υπεράσπισης σχετικά με βελτίωση της κατηγορίας και αλλαγή νομικού χαρακτηρισμού της πράξης από εξύβριση σε προσβολή της γενετήσιας αξιοπρέπειας ως «ουσία αβάσιμο» και στη συνέχεια κήρυξε ένοχο τον κατηγορούμενο για εξύβριση κατωτέρου³⁹³,

³⁸⁹ ΠενταμΣτρΑθ. 539/2009.

³⁹⁰ Σπινέλης: 40-41.

³⁹¹ ΣτρΘες 124/1988.

³⁹² ΤριμΣτρΑθ. 1341/2011.

³⁹³ Αντίστοιχα, το Πενταμελές Στρατοδικείο Αθηνών (ΠενταμΣτρΑθ. 539/2009) επί κατ' ιδίαν ανεπιθύμητης καταφύλισης στο πρόσωπο από ανώτερο σε κατώτερη, έκρινε παμψηφεί ένοχο τον κατηγορούμενο, σύμφωνα με το άρθρο 60 παρ. 1^α ΣΠΚ. Επί εφέσεως στην παραπάνω απόφαση, ομοίως έκρινε το Πενταμελές Αναθεωρητικό Δικαστήριο (ΠενταμΑναθΔικ. 489/2009).

σύμφωνα με το άρθρο 60 παρ.1β' ΣΠΚ και του επέβαλε ποινή φυλάκισης πέντε μηνών, μετατραπείσα σε χρηματική (τέσσερα ευρώ για κάθε ημέρα φυλάκισης) και ανασταλείσα για δύο έτη, καθώς και χρηματική αποζημίωση λόγω ηθικής βλάβης³⁹⁴.

Αξίζει να σημειωθεί ότι, από τη μία, δεν νοείται έγκλημα στρατιωτικής εξύβρισης μεταξύ ομοιοβάθμων στρατιωτικών και, από την άλλη, ότι η συμπληρωματική εφαρμογή του ΠΚ δεν εκτείνεται σε θέματα ποινικής δίωξης των εγκλημάτων του ΣΠΚ, τα οποία διώκονται **αυτεπαγγέλτως**³⁹⁵.

Σε κάθε περίπτωση, ο αριθμός επίσημων αναφορών/καταγγελιών στρατιωτικών που αφορούν σε σεξουαλική παρενόχληση είναι ελάχιστος.

Σε μικρότερες κοινωνικές ομάδες, όπως είναι ο στρατός, η ηθική παρενόχληση των μελών αποτελεί, αφενός μέρος της κοινωνικοποίησης και, αφετέρου, γίνεται αντιληπτή από τα μέλη ως δεδομένη και, κατ' επέκταση, φυσιολογική συμπεριφορά. Ο,τιδήποτε διαφοροποιείται από τις νόρμες της ομάδας θεωρείται ξένο και η παρενόχληση είναι ένα από τα μέσα που θα χρησιμοποιηθούν για να «συνετισθεί» το άτομο με τους ρυθμούς και τη λογική της ομάδας στην οποία ανήκει. Επιπλέον, η εξαίρεση ενός ατόμου λόγω της διαφορετικότητάς του από το σύνολο των ανθρώπων ή της ομάδας στην οποία ανήκει, συνιστά ένα ακόμη στοιχείο που προκαλεί παρενόχληση³⁹⁶.

Από την άλλη, ο τρόπος με τον οποίο αντιλαμβάνεται το ίδιο το θύμα την παρενόχληση παίζει καθοριστικό ρόλο στο πώς συνειδητοποιεί αυτό που του συνέβη. Συχνά παρατηρούνται περιστατικά εργαζομένων που έχουν υποστεί παρενόχληση, ενώ οι ίδιοι δεν θεωρούν τον εαυτό τους θύμα. Αυτό συμβαίνει σε κοινωνικά πλαίσια, όπου συμπεριφορές, οι οποίες μπορούν να χαρακτηριστούν ως ηθική παρενόχληση σε άλλες, δεν γίνονται αντιληπτές με αυτόν τον τρόπο³⁹⁷.

³⁹⁴ ΤρμΣτρΑθ. 1341/2011.

³⁹⁵ ΠενταμΣτρΑθ. 539/2009. Αντίθετα, η ποινική δίωξη για την αξιόποινη της εξύβρισης ασκείται μόνο ύστερα από έγκληση του παθόντος (βλ. άρθρα 361 και 368 παρ. 1 ΠΚ).

³⁹⁶ Αντωνίου 2008: Τ.1, 4-5.

³⁹⁷ Αντωνίου 2008: Τ.1, 5.

Το Νοέμβριο του 2011 διεξήχθη μια πρωτότυπη έρευνα³⁹⁸ με αντικείμενο την καταγραφή της συχνότητας εμφάνισης και περιγραφή του φαινομένου της σεξουαλικής παρενόχλησης στο στρατό. Επιμέρους στόχοι της έρευνας υπήρξαν:

- (i) η μελέτη του είδους της σεξουαλικής παρενόχλησης που υφίστανται οι εργαζόμενοι,
- (ii) η καταγραφή των παραμέτρων που φαίνεται να συμβάλλουν στην εμφάνιση του φαινομένου,
- (iii) η διερεύνηση της στάσης και της αντίδρασης των θυμάτων απέναντι στη σεξουαλική παρενόχληση στην εργασία,
- (iv) η ανάδειξη της ανάγκης ανάπτυξης της πρόληψης στο πλαίσιο σχεδιασμού και εφαρμογής ενεργητικών πολιτικών για την αντιμετώπιση του φαινομένου.

Πληθυσμό της έρευνας αποτέλεσαν 100 ενήλικες εργαζόμενοι-μόνιμοι αξιωματικοί και υπαξιωματικοί, 46 γυναίκες και 54 άνδρες, ηλικίας 18 ετών και άνω, στο λεκανοπέδιο Αττικής. Για τη συλλογή των στοιχείων χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος των δομημένων συνεντεύξεων με συμπλήρωση ερωτηματολογίου μέσης διάρκειας 15 λεπτών. Συγκεκριμένα, το ερωτηματολόγιο, το οποίο παρατίθεται σε Παράρτημα στο τέλος της εργασίας, διαρθρώθηκε με βάση τις εξής θεματικές ενότητες:

- (i) κοινωνιο-δημογραφικά χαρακτηριστικά του ερωτώμενου,
- (ii) περιγραφή ενδεχόμενης εμπειρίας σεξουαλικής παρενόχλησης στο χώρο εργασίας,
- (iii) αντιλήψεις και στάσεις των ερωτώμενων σχετικά με τη σεξουαλική παρενόχληση στο χώρο εργασίας.

Η έρευνα ανέδειξε συνοπτικά τα παρακάτω δεδομένα:

- (i) Το περιεχόμενο που αποδόθηκε στον όρο σεξουαλική παρενόχληση τόσο από τους άντρες όσο και από τις γυναίκες του δείγματος, αναφέρεται σε κάθε ανεπιθύμητη σωματική επαφή ή-και λεκτική έκφραση σεξουαλικού περιεχομένου.
- (ii) Οι συμπεριφορές που, κυρίως, αναφέρθηκαν ως σεξουαλικά παρενοχλητικές περιλαμβάνουν άσκηση πίεσης για σεξουαλική συνένευση ή σύναψη

³⁹⁸ Το ερωτηματολόγιο αυτό συντάχθηκε στο πλαίσιο εκπόνησης της παρούσας διπλωματικής εργασίας, αποκλειστικά για ερευνητικούς σκοπούς και με σχετική επιφύλαξη αναφορικά με την εγκυρότητα των δεδομένων, λόγω του μικρού αριθμητικά δείγματος των ερωτώμενων.

σχέσης, εκβιασμούς για εργασιακή εύνοια με ανταλλάγματα, καθώς και προκλητικές χειρονομίες, βλέμματα και υπονοούμενα.

(iii) Το 41% των ερωτώμενων ανέφερε προσωπική εμπειρία σεξουαλικής παρενόχλησης στο χώρο εργασίας (άντρες και γυναίκες). Συγκεκριμένα, το 28% των ανδρών ανέφερε προσωπική εμπειρία σεξουαλικής παρενόχλησης από γυναίκα και το 7% από άνδρα. Επιπλέον, το 46% των γυναικών ανέφερε προσωπική εμπειρία σεξουαλικής παρενόχλησης από άνδρα και το 2% από γυναίκα.

(iv) Οι συχνότεροι δράστες σεξουαλικής παρενόχλησης στην εργασία είναι άνδρες, έγγαμοι, μέσης ηλικίας έως 45 ετών, με υψηλό μορφωτικό επίπεδο και ιεραρχικά ανώτεροι της γυναίκας-θύματος (διευθυντές-προϊστάμενοι). Οι γυναίκες δράστες είναι, συνήθως, άγαμες, μέσης ηλικίας έως 35 ετών και συνάδελφοι των θυμάτων.

(v) Τα θύματα, σεξουαλικής παρενόχλησης στο χώρο εργασίας, άντρες και γυναίκες, είναι νεαρής ηλικίας (20-30 ετών) και, συνήθως, νεοπροσληφθέντες.

(vi) Οι γυναίκες-θύματα σεξουαλικής παρενόχλησης αποδίδουν, κυρίως, την εκδήλωση παρενοχλητικής συμπεριφοράς στο χαρακτήρα του δράστη, ενώ οι άντρες-θύματα στη σεξουαλική επιλογή.

(vii) Τα περισσότερα περιστατικά σεξουαλικής παρενόχλησης περιελάμβαναν περισσότερες από μία παρενοχλητικές συμπεριφορές (π.χ. προκλητικές χειρονομίες και τηλεφωνήματα), λάμβαναν χώρα όταν δεν υπήρχαν άλλα άτομα παρόντα εκτός του δράστη και του θύματος και στις μισές περίπου περιπτώσεις συνέβαιναν κατ' επανάληψη.

(viii) Η κύρια αντίδραση των γυναικών-θυμάτων αφορά στην περιέλευσή τους σε κατάσταση αμηχανίας, ενώ οι άνδρες-θύματα αναφέρουν, στη συντριπτική τους πλειοψηφία, πως «γέλασαν».

(ix) Στις περισσότερες περιπτώσεις σεξουαλικής παρενόχλησης, η διοίκηση της επιχείρησης δεν αντιλαμβάνεται το γεγονός. Ακόμη και στις περιπτώσεις που η παρενόχληση γίνεται αντιληπτή από τη διοίκηση, δεν λαμβάνονται δραστικά μέτρα υπέρ του θύματος.

(x) Οι συνάδελφοι των θυμάτων σεξουαλικής παρενόχλησης, αν και αντιλαμβάνονται σε αρκετές περιπτώσεις το περιστατικό, δεν αντιδρούν.

(xi) Τα θύματα σεξουαλικής παρενόχλησης στη μεγάλη πλειονότητά τους δεν καταγγέλλουν το περιστατικό. Οι κύριες μορφές αντίδρασής τους περιλαμβάνουν την αλλαγή τμήματος, τη μετάθεση ή την ευγενική απαίτηση από το δράστη να παύσει την παρενόχληση.

(xii) Η σεξουαλική παρενόχληση παύει άμεσα ή σταδιακά, όταν τα θύματα αντιμετωπίζουν άμεσα το δράστη και απαιτούν την αλλαγή της συμπεριφοράς του.

Κεφάλαιο 8. Η ποινικοποίηση της σεξουαλικής παρενόχλησης στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Η ιστορία θεσμικής αναγνώρισης του φαινομένου διαφοροποιείται μεταξύ ΗΠΑ και Ευρώπης.

Στις ΗΠΑ, από τη δεκαετία του 1970, η σεξουαλική παρενόχληση στο χώρο εργασίας αναγνωρίστηκε ως παραβίαση των πολιτικών δικαιωμάτων και ως διάκριση φύλου στην Πράξη των Πολιτικών Δικαιωμάτων του 1964³⁹⁹, ενώ στην Ευρώπη η συμπεριφορά αυτή ποινικοποιήθηκε πρόσφατα, αναδεικνύοντας όλες τις διαστάσεις και τις συνέπειες της εγκληματικής ενέργειας, τόσο ως προς τους δράστες όσο και τα θύματα⁴⁰⁰ και αποτελεί μια μορφή προσβολής της αξιοπρέπειας του ανθρώπου και παραβίασης της ισότητας⁴⁰¹.

Στην Ευρώπη, κομβικό σημείο στην πορεία της οριοθέτησης της έννοιας της παρενόχλησης αποτέλεσε η Οδηγία 2000/43/EK του Συμβουλίου της 29^{ης} Ιουνίου 2000⁴⁰². Νεότερος ορισμός επιχειρήθηκε έντεκα χρόνια αργότερα με την Οδηγία 2002/73/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 23ης Σεπτεμβρίου 2002⁴⁰³. Σε συνέχεια αυτής της εξελικτικής πορείας η Οδηγία 2004/113/EK του

³⁹⁹ Το 1964 στις ΗΠΑ ψηφίστηκε ο νόμος Civil Rights Act. Το 1972 ο νόμος Equal Employment Opportunity Act συνέχισε τις ρυθμίσεις του προηγούμενου και ουσιαστικά θέσπισε το δικαίωμα του εργαζομένου για ίσες ευκαιρίες ανεξαρτήτως ηλικίας, φύλου, φυλής, χρώματος, εθνικότητας, θρησκείας ή προσωπικών αντιλήψεων. Βλ. Θανάπουλος 2009: 169.

⁴⁰⁰ Η Ευρωπαϊκή Κοινότητα διατύπωσε την Οδηγία της «για τη διαμόρφωση γενικού πλαισίου για την ίση μεταχείριση στην απασχόληση και εργασία» το Νοέμβριο του 2000 και έγινε νόμος του Ελληνικού Κράτους μόνο το Σεπτέμβριο του 2006 (Ν. 3488/06). Βλ. Θανάπουλος 2009: 169.

⁴⁰¹ Οι διαφοροποιήσεις μεταξύ των δύο ηπείρων σε ότι αφορά τις διαδικασίες αναγνώρισης, θεσμοθέτησης και αντιμετώπισης του φαινομένου αποτελούν καθαυτές το αντικείμενο μιας ξεχωριστής συγκριτικής μελέτης. Ωστόσο, στο επίπεδο της πρόληψης και της αντιμετώπισης, παρατηρούμε κοινές παραμέτρους και πρακτικές. Βλ. Αρτινοπούλου-Παπαθεοδώρου 2006: 95.

⁴⁰² Αρτινοπούλου-Παπαθεοδώρου 2006: 26.

⁴⁰³ Η οδηγία αυτή αντικαταστάθηκε από την Οδηγία 2006/54, που ενσωματώθηκε στο εθνικό δίκαιο με το Ν. 3896/10, χωρίς, ωστόσο, να θίγει τον ορισμό της σεξουαλικής παρενόχλησης. Βλ. Συμεωνίδου-Καστανίδου 2007: 4.

Συμβουλίου της 13^{ης} Δεκεμβρίου 2004⁴⁰⁴ αφενός διευρύνει την εφαρμογή της ίσης μεταχείρισης από τον τομέα της απασχόλησης και του επαγγέλματος προς αυτόν της πρόσβασης σε αγαθά και υπηρεσίες και αφετέρου τονίζει ότι η παρενόχληση και η σεξουαλική παρενόχληση πρέπει να απαγορεύονται ως ανεπιθύμητες συμπεριφορές και σε τομείς **εκτός** της εργασίας⁴⁰⁵.

Στο πλαίσιο εφαρμογής από τα κράτη μέλη της αρχής της ίσης μεταχείρισης των ανδρών και των γυναικών που ασκούν **αυτοτελή απασχόληση** ή συμβάλλουν στην άσκηση τέτοιας απασχόλησης, εκδόθηκε η **Οδηγία 2010/41/ΕΕ** του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 7ης Ιουλίου 2010 «για την εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών που ασκούν αυτοτελή επαγγελματική δραστηριότητα»⁴⁰⁶, με την οποία η Ελλάδα, όπως και τα υπόλοιπα κράτη-μέλη της ευρωπαϊκής ένωσης οφείλουν να συμμορφωθούν, το αργότερο, έως τις 5 Αυγούστου 2012 (βλ. άρθρο 16 της Οδηγίας).

Αξίζει να σημειωθεί η αλλαγή του ορισμού της σεξουαλικής παρενόχλησης, σύμφωνα με το άρθρο 3δ' της Οδηγίας:

«**γενετήσια** παρενόχληση»: κάθε μορφή ανεπιθύμητης προφορικής, μη προφορικής ή φυσικής συμπεριφοράς με πράξεις γενετήσιου χαρακτήρα με σκοπό ή αποτέλεσμα την προσβολή της αξιοπρέπειας ενός προσώπου, και, ιδίως, τη δημιουργία εκφοβιστικού, εχθρικού, ταπεινωτικού, εξευτελιστικού ή επιθετικού περιβάλλοντος».

⁴⁰⁴ Η Οδηγία 2004/113/ΕΚ ενσωματώθηκε στο εθνικό δίκαιο με το Ν. 3769/2009.

⁴⁰⁵ Αρτινοπούλου-Παπαθεοδώρου 2006: 35. Ιστορικά, ακολούθησε η Σύμβαση του Συμβουλίου της Ευρώπης (25.10.2007) για την προστασία των παιδιών κατά της γενετήσιας εκμετάλλευσης και κακοποίησης.

⁴⁰⁶ Σύμφωνα με το άρθρο 2 της Οδηγίας, το πεδίο εφαρμογής της εκτείνεται: (i) στους αυτοαπασχολούμενους εργαζόμενους, ήτοι όλα τα πρόσωπα που ασκούν επικερδή δραστηριότητα για λογαριασμό τους, υπό τους όρους που καθορίζει το εθνικό δίκαιο, (ii) τους/τις συζύγους των αυτοαπασχολουμένων εργαζομένων ή, εφόσον και κατά τον βαθμό που τους αναγνωρίζει το εθνικό δίκαιο, τους/τις συντρόφους συμβίωσης των αυτοαπασχολουμένων εργαζομένων, οι οποίοι δεν είναι μισθωτοί ή συντάξιμοι στην επιχείρηση, στην οποία συμμετέχουν συνήθως, υπό τους όρους που ορίζονται από το εθνικό δίκαιο, στις δραστηριότητες του αυτοαπασχολουμένου εργαζομένου και εκτελούν τα ίδια ή δευτερεύοντα καθήκοντα.

Ο παραπάνω νέος ορισμός αναμένεται να πυροδοτήσει νέες συζητήσεις και προβληματισμούς αναφορικά με ποιες συμπεριφορές υπάγονται στην έννοια της «γενετήσιας παρενόχλησης».

8.1 Ιρλανδία

Η σεξουαλική παρενόχληση στην εργασία αποτέλεσε αντικείμενο ποινικοποίησης στην Ιρλανδία για πρώτη φορά το 1998 με τον ειδικό νόμο Employment Equality Act (EEA), ο οποίος ορίζει: «σεξουαλική παρενόχληση αποτελεί κάθε ανεπιθύμητη, σεξουαλικού χαρακτήρα, επιθετική, ταπεινωτική ή εκφοβιστική συμπεριφορά, η οποία εκδηλώνεται με πράξεις φυσικού εκφοβισμού, χειρονομίες, προφορικό λόγο ή παραγωγή έγγραφου υλικού ή εικόνων ή διατύπωση αιτήματος για παροχή σεξουαλικής εύνοιας»⁴⁰⁷.

Οι διατάξεις του ειδικού νόμου EEA προβλέπουν ουσιαστικά την εργασιακή εξάρτηση υπό οποιαδήποτε μορφή ως αιτιακή συνθήκη της προσβολής, αναγνωρίζοντας ταυτόχρονα την έκφραση ταπεινωτικής συμπεριφοράς ως εκδήλωση σεξουαλικής παρενόχλησης⁴⁰⁸.

8.2 Βρετανία

Ο νόμος για την προστασία από τη σεξουαλική παρενόχληση στην εργασία που τέθηκε σε ισχύ την 16η Ιουνίου 1997 και τροποποιήθηκε την 20η Δεκεμβρίου 2000 προβλέπει τιμωρεί με ποινή φυλάκισης μέχρι 5 ετών «κάθε ανεπιθύμητη, **επαναλαμβανόμενη** σεξουαλική συμπεριφορά ή επαφή, η οποία ισοδυναμεί με σεξουαλική παρενόχληση ή για την οποία ο δράστης γνωρίζει ή όφειλε να γνωρίζει ότι ισοδυναμεί με σεξουαλική παρενόχληση και η οποία εκδηλώνεται με αστεϊσμούς ή υπονοούμενα σεξουαλικού χαρακτήρα, σωματική επαφή, με διατύπωση αιτήματος για παροχή εύνοιας σεξουαλικού χαρακτήρα, με πιέσεις, ή απειλές για δυσμενέστερη εργασιακή μεταχείριση σε περίπτωση άρνησης του θύματος και δημιουργεί ένα εκφοβιστικό ή εχθρικό εργασιακό περιβάλλον»⁴⁰⁹.

⁴⁰⁷ Αρτινοπούλου-Παπαθεοδώρου 2006: 73.

⁴⁰⁸ Αρτινοπούλου-Παπαθεοδώρου 2006: 74.

⁴⁰⁹ Αρτινοπούλου-Παπαθεοδώρου 2006: 74.

Ο βρετανικός νόμος αφενός εισάγει το στοιχείο της επαναλαμβανόμενης ανεπιθύμητης σεξουαλικής συμπεριφοράς ως στοιχείο της αντικειμενικής υπόστασης του εγκλήματος και αφετέρου διευρύνει σημαντικά το πεδίο των ποινικοποιήσιμων υποκειμένων, θεωρώντας ότι ο δράστης της σεξουαλικής παρενόχλησης μπορεί να είναι κάθε άτομο, το οποίο συνδέεται με το εργασιακό περιβάλλον του θύματος και μπορεί να το επηρεάσει αρνητικά, μη θεωρώντας απαραίτητη πάντα την προϋπόθεση ύπαρξης σχέσης ιεραρχίας μεταξύ δράστη και θύματος⁴¹⁰.

8.3 Ισπανία

Στην Ισπανία, η τυποποίηση του εγκλήματος της σεξουαλικής παρενόχλησης εισήχθη για πρώτη φορά στο νέο Ποινικό Κώδικα το 1995 και τροποποιήθηκε με τους νόμους 11/1999 της 30^{ης} Απριλίου 1999 και 15/2003 της 15^{ης} Δεκεμβρίου 2003⁴¹¹.

Έτσι, σύμφωνα με το άρθρο 184 παρ.1 του ΙσπΠΚ⁴¹²:

«Όποιος, στο πλαίσιο μιας σχέσης εργασίας ή παροχής υπηρεσιών, απαιτεί από άλλον, ο ίδιος ή μέσω τρίτου, εύνοια σεξουαλικού χαρακτήρα κατά τρόπο επαναλαμβανόμενο ή συνήθη και η συμπεριφορά του απέναντι στον άλλον προξενεί μια αντικειμενική κατάσταση σοβαρά εκφοβιστική, εχθρική ή ταπεινωτική, διαπράττει το έγκλημα της σεξουαλικής παρενόχλησης και τιμωρείται με ποινή φυλάκισης από πέντε έως δέκα μήνες».

Κατά την ισπανική νομοθεσία, η σεξουαλική παρενόχληση νοείται στο πλαίσιο μιας σχέσης εργασίας ή παροχής υπηρεσιών. Η επανάληψη ή η συνήθης τέλεση της πράξης συνιστά στοιχείο της αντικειμενικής υπόστασης του εγκλήματος, ενώ το έγκλημα μπορεί να τελεστεί και μέσω τρίτου (μεσολαβητής), καθ' υπόδειξη του δράστη. Ο νομοθέτης δεν αναφέρεται στα μέσα εκδήλωσης αυτής της συμπεριφοράς, υπονοώντας προφανώς ότι κάθε πρόσφορο μέσο μπορεί να την πραγματώσει. Τούτο συνάδει με τη νομοθετική πρόβλεψη ότι η σεξουαλική παρενόχληση κρίνεται εκ του αποτελέσματος⁴¹³.

⁴¹⁰ Αρτινοπούλου-Παπαθεοδώρου 2006: 74-75.

⁴¹¹ Αρτινοπούλου-Παπαθεοδώρου 2006: 75.

⁴¹² Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 162.

⁴¹³ Αρτινοπούλου-Παπαθεοδώρου 2006: 76.

8.4 Γαλλία

Στη Γαλλία, η σεξουαλική παρενόχληση απαγορεύεται βάσει του άρθρου L.222-33 του Ποινικού Κώδικα (ο οποίος προήλθε από το νόμο 2002-73 της 17ης Ιανουαρίου 2002), το οποίο ορίζει:⁴¹⁴

«όποιος παρενοχλεί άλλον με σκοπό την απόκτηση από αυτόν εύνοιας σεξουαλικού χαρακτήρα τιμωρείται με φυλάκιση μέχρι ένα έτος και 15.000 ευρώ χρηματική ποινή».

Συγκεκριμένα, ο νόμος βρίσκει εφαρμογή όχι μόνο στην απασχόληση ή στην παροχή υπηρεσιών, αλλά αφορά πλέον στις διαπροσωπικές σχέσεις. Δεν είναι αναγκαίο για να υπάρξει πράξη σεξουαλικής παρενόχλησης να υφίσταται ιεραρχική σχέση ή κατάχρηση εξουσίας ούτε να καταγγείλει το θύμα οιαδήποτε μορφή διαταγής, απειλής, εξαναγκασμού ή πίεσης, αλλά αρκεί ο σκοπός του δράστη να είναι η απόκτηση από το θύμα εύνοιας σεξουαλικού χαρακτήρα και αυτό να συνιστά μια ανεπιθύμητη συμπεριφορά από το θύμα⁴¹⁵. Από την άλλη πλευρά, η γαλλική νομολογία βεβαιώνει ότι η έκφραση ερωτικών συναισθημάτων δεν μπορεί να συνιστά σεξουαλική παρενόχληση, και συνεπώς ποινικοποιήσιμη πράξη, έστω και εάν προκαλεί αμηχανία στον εργαζόμενο⁴¹⁶.

8.5 Βέλγιο

Στο Βέλγιο, η **ψυχολογική** παρενόχληση στις διαπροσωπικές σχέσεις απαγορεύεται με το νόμο της 30^{ης} Οκτωβρίου 1998 που εισήγαγε το άρθρο 442bis, σύμφωνα με το οποίο:⁴¹⁷

«όποιος παρενοχλεί άλλον με γνώση ότι η συμπεριφορά αυτή προκαλεί στον άλλον σοβαρή διατάραξη της ησυχίας του τιμωρείται με ποινή φυλάκισης από 5 ημέρες έως δύο χρόνια και πρόστιμο από πενήντα έως τριακόσια φράγκα».

Μετά την τροποποίηση του παραπάνω άρθρου το 2003, το νέο άρθρο 442ter προβλέπει διπλασιασμό των ποινών «όταν το κίνητρο του δράστη είναι το μίσος, η

⁴¹⁴ Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 162.

⁴¹⁵ Αρτινοπούλου-Παπαθεοδώρου 2006: 79.

⁴¹⁶ Αρτινοπούλου-Παπαθεοδώρου 2006: 80.

⁴¹⁷ Αρτινοπούλου-Παπαθεοδώρου 2006: 80.

περιφρόνηση, ή η εχθρότητα απέναντι σε άλλον λόγω της φυλής, του χρώματος, της εθνικής ή εθνοτικής καταγωγής του, του φύλου του ή του σεξουαλικού προσανατολισμού του, της προσωπικής του κατάστασης, της ηλικίας του, της περιουσιακής του κατάστασης, των θρησκευτικών ή ιδεολογικών πεποιθήσεών του, της αναπηρίας ή των φυσικών χαρακτηριστικών του»⁴¹⁸.

Στην ουσία, ο Βέλγος νομοθέτης επέλεξε να συμπεριλάβει την απαγόρευση της σεξουαλικής παρενόχλησης στη γενικότερη απαγόρευση των διακρίσεων, χρησιμοποιώντας την έννοια του **κινήτρου** του δράστη, όταν αυτό εκφράζεται με μια έμφυλη αρνητική συμπεριφορά απέναντι στο θύμα, ποινικοποιώντας έτσι τη σεξουαλική παρενόχληση σε όλο το φάσμα των διαπροσωπικών σχέσεων και όχι μόνο στην απασχόληση⁴¹⁹.

8.6 Δανία

Στη Δανία, ο νομοθετικός ορισμός της σεξουαλικής παρενόχλησης, βάσει της Απόφασης του Συμβουλίου της 29ης Μαΐου 1990, προβλέπει περιστατικά σεξουαλικής παρενόχλησης από εργοδότη ή ανώτερο στέλεχος που έχει επιφορτιστεί να ενεργεί για λογαριασμό του στον εργασιακό χώρο ή ακόμη και κατά τη συνέντευξη πρόσληψης. Εντούτοις, η σεξουαλική παρενόχληση που διαπράττεται από απλό εργαζόμενο δεν ρυθμίζεται με την ισχύουσα νομοθεσία⁴²⁰.

8.7 Φινλανδία

Η σεξουαλική παρενόχληση στη Φινλανδία απαγορεύεται με το νόμο περί ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών (N. 609/1986), ο οποίος προσβλέπει στην αποτροπή διακρίσεων βασιζόμενων στο φύλο, στην προαγωγή της ισότητας μεταξύ ανδρών και γυναικών, καθώς και στη βελτίωση της θέσης των γυναικών, ιδιαιτέρως στην εργασιακή ζωή⁴²¹.

⁴¹⁸ Αρτινοπούλου-Παπαθεοδώρου 2006: 80.

⁴¹⁹ Αρτινοπούλου-Παπαθεοδώρου 2006: 81.

⁴²⁰ www.teipat.gr/isotita/docs/manage.doc/

⁴²¹ www.teipat.gr/isotita/docs/manage.doc/

8.8 Γερμανία

Στη Γερμανία, το Κεφάλαιο 2 παρ. 3 του ισχύοντος νόμου για την απασχόληση (Beschäftigtenschutzgesetz) έχει ως στόχο την αποτελεσματική προστασία των εργαζομένων κατά της σεξουαλικής παρενόχλησης. Έτσι προβλέπεται ότι η σεξουαλική παρενόχληση αποτελεί υπέρβαση των καθηκόντων ενός εργαζόμενου, τα οποία εμπεριέχονται στη σύμβαση εργασίας του ή ακόμη και πειθαρχικό παράπτωμα. Εξάλλου, κάθε εργαζόμενος δικαιούται να προβεί σε καταγγελία για διάκριση λόγω φύλου, ακόμη και όταν η σχέση εργασίας έχει τερματιστεί⁴²².

8.9 Ιταλία

Στο πλαίσιο της εργατικής νομοθεσίας της Ιταλίας, δεν προβλέπονται ειδικές διατάξεις που αφορούν στη σεξουαλική παρενόχληση, αλλά το κενό είναι δυνατόν να συμπληρωθεί με εφαρμογή των σχετικών με την απασχόληση άρθρων 2087, 2043, 2049 ή του άρθρου 2059 του Αστικού Κώδικα, πέραν των κείμενων διατάξεων που περιλαμβάνονται σε ορισμένες εθνικές συλλογικές συμβάσεις εργασίας. Σύμφωνα με τη νομολογία, κάθε είδος σεξουαλικής προσέγγισης ενδέχεται να θεωρηθεί σεξουαλική παρενόχληση, εάν η συμπεριφορά κριθεί ανεπιθύμητη⁴²³.

8.10 Λουξεμβούργο

Το Κοινοβούλιο του Λουξεμβούργου υιοθέτησε νόμο για τη σεξουαλική παρενόχληση στις εργασιακές σχέσεις που τέθηκε σε ισχύ την 4η Ιουλίου 2000. Ο εν λόγω νόμος αποβλέπει τόσο να διασφαλιστεί η αποτροπή πράξεων σεξουαλικής παρενόχλησης όσο και να εκχωρηθούν στα θύματα σεξουαλικής παρενόχλησης νόμιμα δικαιώματα, ιδιαιτέρως ως προς τον τερματισμό των εργασιακών τους συμβολαίων⁴²⁴.

8.11 Ολλανδία

Στην Ολλανδία, το Κεφάλαιο 4 του νόμου περί των συνθηκών απασχόλησης του 1998 (Arbeidsomstandighedenwet) απαιτεί ο εργοδότης να ακολουθεί πολιτική, η οποία

⁴²² Παπαθεοδώρου 2001: 30 - Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 162.

⁴²³ www.teipat.gr/isotita/docs/manage.doc/

⁴²⁴ www.teipat.gr/isotita/docs/manage.doc/

θα προστατεύει τους εργαζομένους από περιστατικά σεξουαλικής παρενόχλησης, αλλά και μορφές επίθεσης και βίας στο χώρο εργασίας. Μέρος της εν λόγω εργοδοτικής πολιτικής κατά της σεξουαλικής παρενόχλησης αποτελεί υποχρεωτικά και η εφαρμογή διαδικασίας καταγγελίας της σύμβασης εργασίας. Εάν, μάλιστα, η αμέλεια του εργοδότη να τηρεί συγκεκριμένη πολιτική κατά της σεξουαλικής παρενόχλησης εγκυμονεί σοβαρούς κινδύνους για την υγεία των εργαζομένων, τότε ο εργοδότης ενδέχεται να υπέχει και ποινικές ευθύνες⁴²⁵.

⁴²⁵ www.teipat.gr/isotita/docs/manage.doc/

Κεφάλαιο 9. Συγκριτική αποτίμηση της νομοθετικής αντιμετώπισης της σεξουαλικής παρενόχλησης

Μέσα από την ανάλυση του νομικού καθεστώτος που ισχύει σε διάφορες ευρωπαϊκές χώρες καταδεικνύεται ότι η τυποποίηση της σεξουαλικής παρενόχλησης μπορεί να λάβει διαφορετικές μορφές, ανάλογα τις προτεραιότητες, την νομική παράδοση ή τους στόχους του κάθε εθνικού νομοθέτη. Όλα, όμως, τα εθνικά παραδείγματα, στα οποία ενδεικτικά αναφερθήκαμε, επιδιώκουν, μέσα από την ποινικοποίηση της εν λόγω συμπεριφοράς, την εμπέδωση της προστασίας της ανθρώπινης αξιοπρέπειας του εργαζομένου και την καταπολέμηση των διακρίσεων στην εργασία που στηρίζονται στο φύλο. Κοινό σημείο σύγκλισης των παραπάνω εθνικών παραδειγμάτων αποτελεί η βούληση των νομοθετών να κατονομάσουν ένα **υπαρκτό κοινωνικό πρόβλημα**, να αναγνωρίσουν την **κοινωνική απαξία** που εκφράζει η συγκεκριμένη πράξη και να επιβεβαιώσουν ότι η συμπεριφορά αυτή πρέπει να θεωρείται απαράδεκτη στη σύγχρονη κοινωνία - και για τούτο τιμωρητέα- στο βαθμό που προσβάλλει το έννομο αγαθό της ανθρώπινης αξιοπρέπειας, και διαιωνίζει την εκμετάλλευση και τη διακριτική μεταχείριση εις βάρος των θυμάτων⁴²⁶.

Από την παραπάνω έρευνα συνάγεται ότι η σεξουαλική παρενόχληση στην εργασία διαμορφώνεται ως αποτέλεσμα μιας ιεραρχικά προκατασκευασμένης εικόνας που αποτυπώνεται σε εννοιολογικό, ιδεολογικό και πρακτικό επίπεδο. Έτσι, η ασυμμετρία αυτή μορφοποιείται σε εξουσιαστική δομή, στην οποία ηγετική θέση κατέχει το φύλο, το οποίο ακριβώς λόγω του ρόλου που καλείται να εκπληρώσει ως τέτοιο, νομιμοποιείται να ασκεί εξουσιαστικές πρακτικές, στην προσωπικότητα, στο σώμα και την αξιοπρέπεια του άλλου. Η ηγεμονική θέση του φύλου στην περίπτωση της σεξουαλικής παρενόχλησης έχει ως συνέπεια τη μετατροπή του εργασιακού περιβάλλοντος σε χώρο άσκησης ιεραρχικής εξουσίας και επιτήρησης της προσωπικότητας και του σώματος του άλλου. Τούτο οδηγεί αναπόδραστα στη δημιουργία ενός καταπιεστικού, ανασφαλούς, επιθετικού και ταπεινωτικού εργασιακού περιβάλλοντος για το θύμα, το οποίο επιδρά τόσο στην αποδοτικότητά του, όσο και στην

⁴²⁶ Παπαθεοδώρου 2001: 33.

ψυχολογία του. Η σεξουαλική παρενόχληση αποτελεί **κατάχρηση εξουσίας** και γι' αυτό είναι κάτι εντελώς διαφορετικό από το «φλερτ».

Πορίσματα από έρευνες και μελέτες καταδεικνύουν ότι:

(i) Δεν υφίσταται γενικά παραδεδομένος ορισμός σεξουαλικής παρενόχλησης.

(ii) Η σεξουαλική παρενόχληση δεν προϋποθέτει αναγκαία ετερόφυλα πρόσωπα.

(iii) Παρατηρείται αύξηση στα ποσοστά σεξουαλικής παρενόχλησης, από γυναίκες εις βάρος ανδρών.

(iv) Ειδικά στο χώρο εργασίας, η σεξουαλική παρενόχληση προέρχεται από τον εργοδότη, από τον ιεραρχικώς προϊστάμενο, από συνάδελφο, από πελάτη της επιχείρησης και από πρόσωπο με το οποίο υπήρχε επαγγελματική σχέση, καθώς και από άλλα πρόσωπα στο χώρο εργασίας.

(v) Τα θύματα λένε πάντα «όχι» στη σεξουαλική παρενόχληση.

(vi) Η σημαντικότερη παράμετρος για την εμφάνιση της παρενόχλησης την **ανοχή** που δείχνει το εργασιακό περιβάλλον. Όσο πιο ανεκτικό είναι το συγκεκριμένο περιβάλλον στην παρενόχληση τόσο μεγαλύτερη η εξάπλωσή της⁴²⁷. Επομένως, η νομοθετικά υποστηριγμένη απαγόρευση και οι αντίστοιχες κυρώσεις είναι η πρώτη απαραίτητη προϋπόθεση για την καταπολέμηση της παρενόχλησης, αλλά δεν αρκούν.

(vi) Δεν υπάρχει συστηματική ενημέρωση των εργαζομένων και των εργοδοτών για τη νομοθετημένη απαγόρευση της σεξουαλικής παρενόχλησης.

Η γνώση που αποκτάται από την εγκληματολογική έρευνα σε όλους τους τομείς όπου αυτή αναπτύσσεται, δηλαδή γύρω από το έγκλημα, την εγκληματικότητα, τον εγκληματία και το θύμα, αξιοποιείται τελικά με τη διαμόρφωση της αντίστοιχης κρατικής πολιτικής⁴²⁸.

Τα μέτρα που επιλέγονται κατά τη χάραξη και την άσκηση της αντεγκληματικής πολιτικής στοχεύουν στην περιστολή του εγκλήματος είτε με την ανάπτυξη στο άτομο των κοινωνικών αναστολών, για τις οποίες έγινε λόγος παραπάνω, είτε με τη

⁴²⁷ Αρσέλ 2011: 50.

⁴²⁸ Αλεξιάδης 1989: 403.

διαμόρφωση συνθηκών που παρεμποδίζουν ή και αποκλείουν τη διάπραξη του εγκλήματος⁴²⁹.

Η περιστολή του εγκλήματος εξειδικεύεται συχνά σε δύο κυριότερους στόχους, εκείνον της πρόληψης κι εκείνον της καταστολής⁴³⁰. Με αυτό το πνεύμα γίνεται λόγος για:⁴³¹

(i) πρόληψη του εγκλήματος, η οποία διακρίνεται σε κοινωνική πρόληψη (που επιδιώκεται με την εξαφάνιση των κοινωνικών παραγόντων και συνθηκών που το προκαλούν ή οδηγούν στην εμφάνισή του) και σε αποτροπή του (όταν επιδιώκεται η παρεμπόδιση της διάπραξης του εγκλήματος είτε υποκειμενικά με την κοινωνικοποίηση του ατόμου ή με ανάπτυξη σε κάθε άτομο αντικινήτρων),

(ii) καταστολή του εγκλήματος, η οποία επιδιώκεται με παρέμβαση του ποινικού συστήματος μετά τη διάπραξή του με απώτερο στόχο την πρόληψή του στο μέλλον.

Μια συγκριτική Έκθεση των αποτελεσμάτων των σχετικών νόμων και ευρωπαϊκών Οδηγιών στις διάφορες χώρες στην Ευρώπη δείχνει καθαρά ότι η νομοθεσία δεν αρκεί και ότι μόνον **προληπτικά προγράμματα** αλλάζουν την κατάσταση. Η πρόληψη χρειάζεται εκπόνηση προγραμμάτων, διατάξεις για καλές πρακτικές, εφαρμογή και αξιολόγηση των πρακτικών από τις αρμόδιες Αρχές σε συνεργασία με τους κοινωνικούς εταίρους⁴³².

Αναφορικά με την έννοια της ποινικοποίησης, αυτή, όπως και ο ποινικός νόμος, εντάσσονται στην ευρύτερη έννοια του κοινωνικού ελέγχου. Ειδικότερα, υποστηρίζεται ότι όταν δεχόμαστε ότι τα δικαιώματα είναι «κατοχυρωμένα», δηλαδή εξασφαλισμένα, σημαίνει, από την εσωτερική-ιδεατή οπτική του δικαίου, ότι οι κανόνες που τα προστατεύουν είναι επαρκώς σαφείς, βρίσκονται σε συνοχή με τους κανόνες και τις αρχές του Συντάγματος και εφαρμόζονται με νομικές διαδικασίες που καθιστούν τα δικαιώματα αχώρητα. Το ερώτημα, ωστόσο, που τίθεται στη συνέχεια από μια εξωτερική-κοινωνιολογική θεώρηση του δικαίου, είναι κατά πόσο οι κανόνες προστασίας των

⁴²⁹ Αλεξιάδης 1989: 406.

⁴³⁰ Αλεξιάδης 1989: 407.

⁴³¹ Αλεξιάδης 1989: 408.

⁴³² www.isotita.gr

δικαιωμάτων και εν γένει το δίκαιο, εννοούμενο ως σύστημα δράσεων, συμβάλλει στην ασφάλεια της κοινωνίας⁴³³.

Η ολοένα αυξανόμενη ποινικοποίηση στο πλαίσιο ενός φιλελεύθερα δομημένου κοινωνικού συμβολαίου, συντείνει στη μεγαλύτερη συρρίκνωση των ατομικών δικαιωμάτων και καταλήγει στην εντονότερη πόλωση της εξουσίας και συνεπώς στον εντονότερο κοινωνικό έλεγχο, δηλαδή στην εντατικοποιημένη εγκληματοποίηση-ποινικοποίηση⁴³⁴.

Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Φουκώ, «σήμερα η γραμμή δεν είναι πια η γραμμή που εγκαθιδρύει τη σεξουαλικότητα, αλλά αντίθετα εκείνη που την αναχαιτίζει. Η διαφορά προέρχεται από την απαγόρευση ή τουλάχιστον από τον τρόπο που ασκείται κι από την αυστηρότητα με την οποία επιβάλλεται. Από εδώ πηγάζει η θεωρία της καταστολής, που σιγά σιγά θα καλύψει όλο το σύστημα της σεξουαλικότητας και θα του προσδώσει το νόημα μιας γενικευμένης απαγόρευσης. Από τη μια δικαιολογεί την αυταρχική και την αναγκαστική της επέκταση προβάλλοντας την αρχή ότι κάθε σεξουαλικότητα πρέπει να υποτάσσεται στο νόμο, ή καλύτερα, ότι δεν είναι σεξουαλικότητα παρά μέσα από την ισχύ του νόμου»⁴³⁵.

Σε μερικές περιπτώσεις το νομικό πλαίσιο προπορεύεται: νομοθετεί, δημιουργεί καινούργιες νόρμες, για τις οποίες δεν έχουν διαμορφωθεί ακόμη ηθικοί κανόνες. Σε μερικές άλλες περιπτώσεις ο νομοθέτης παρεμβαίνει για να αντιμετωπίσει κρίσεις που λανθασμένα, ίσως, δεν ρυθμίστηκαν έγκαιρα. Τέλος, υπάρχουν περιπτώσεις, όπου το ηθικό πλαίσιο προπορεύεται του νομικού. Οι άνθρωποι πιστεύουν ότι έχουν δικαιώματα, τα οποία όμως δεν έχουν διατυπωθεί με σαφήνεια στο νόμο, αλλά σταδιακά θα υπάρξουν νομοθετικές ρυθμίσεις⁴³⁶.

Σχετικά με τη συμβατικότητα και τον τεχνητό χαρακτήρα των νόμων, εννοείται ότι ο νόμος είναι δημιούργημα του ανθρώπου, όπως και ο,τιδήποτε άλλο στον πολιτισμό μας. Ο νόμος πρώτα αναπτύχθηκε με τη συνήθεια και το έθος και μετά εγκαθιδρύθηκε και απέκτησε κανονιστική υπόσταση. Με άλλα λόγια, πρώτα ο νόμος υπήρξε ως

⁴³³ Αρτινοπούλου-Παπαθεοδώρου 2006: 61.

⁴³⁴ Αρτινοπούλου-Παπαθεοδώρου 2006: 62.

⁴³⁵ Φουκώ 2005: 158.

⁴³⁶ Θανόπουλος 2009: 44-45.

μακροχρόνια έξις και μετά έγινε δεσμευτικός κανόνας. Αν ισχύουν οι νόμοι είναι επειδή βασίζονται στη θέληση των μελών της κοινωνίας να ρυθμίζουν τη ζωή τους σύμφωνα με τα κελεύσματά τους. Το κύρος των νόμων εξαρτάται από το κοινωνικό τους αντίκρυσμα, η ευρύτερη αποδοχή είναι ο ισχυρότερος νόμος. Υπ' αυτήν την έννοια και οι ποινές που θεσπίζει ο νόμος σε περίπτωση παραβάσεων δεν θα πρέπει να θεωρηθούν ότι επιβάλλονται από μια εξωγενή και πειθαρχική ως προς τον παραβάτη δύναμη άσχετη προς τη θέλησή του, αλλά από το δικαίωμα του ανθρώπου να ακολουθεί ελεύθερα τις επιταγές της συνείδησής του, ακόμη κι αν αυτό πρέπει να το πληρώσει⁴³⁷.

Οι νόμοι, λοιπόν, θεσπίστηκαν για τις περιπτώσεις παραβιάσεων του υποχρεωτικού για όλους τρόπου συμπεριφοράς που το κοινωνικό σύνολο δέχθηκε σε μια ορισμένη περιοχή και για ένα δεδομένο χρόνο. Επιπροσθέτως, η νομοθεσία θέτει κανόνες για θέματα τα οποία μπορούν να «μετρηθούν» και που έχουν σαφή δυνατότητα να τεθούν υπό έλεγχο με την εφαρμογή της. Από εκεί και πέρα αρχίζει **ο χώρος της ηθικής**⁴³⁸.

⁴³⁷ Πανταζάκος 1994: 109-111.

⁴³⁸ Θανόπουλος 2009: 17.

Ενότητα 3. Σεξουαλική παρενόχληση και ηθική

...Κολακευόμαστε να πιστεύουμε ότι το μέτρο των πράξεών μας υπήρξε ένα ευγενικό κίνητρο. Στην πραγματικότητα, όμως, δεν μπορούμε ποτέ, ακόμα και με την αυστηρότερη εξέταση, να εισδύσουμε έως τα μυστικά κίνητρα των πράξεών μας.

*Γιατί, όταν γίνεται λόγος για ηθική αξία, δεν πρόκειται για τις ορατές πράξεις, αλλά για εκείνα τα αόρατα, ενδόμυχα αξιώματά τους...*⁴³⁹

Ηθική είναι ο κλάδος της φιλοσοφίας που ασχολείται με τις αξίες, οι οποίες σχετίζονται με την ανθρώπινη συμπεριφορά, όσον αφορά την ορθότητα ή την ακαταλληλότητα πράξεων και την αγαθότητα ή μη κινήτρων και σκοπών. Ηθική, επίσης, είναι το σύνολο των αρχών και αξιών που έχει διαμορφώσει και τηρεί ένα άτομο στην καθημερινή του ζωή⁴⁴⁰. Σε πιο πρακτική βάση, η ηθική ασχολείται με τις καθιερωμένες σε μια κοινωνία γνώμες για το τι απαγορεύεται ή επιτρέπεται ή επιβάλλεται, αφορά ένα σύνολο κανόνων ρυθμιστικών της πράξης που συνιστά ένα γενικά αποδεκτό κώδικα συμπεριφοράς, με βάση κάποια κοινά κριτήρια αξιολόγησης. Ως ελάχιστη αξίωση, η ηθική αφορά στο είδος ζωής που πρέπει να ζήσουμε, με δεδομένο το γεγονός ότι οι πράξεις μας μπορούν να βοηθήσουν ή να βλάψουν τους άλλους ανθρώπους⁴⁴¹.

Σύμφωνα με έναν ορισμό, **ηθικό πρόσωπο** είναι κάποιος, οι πράξεις του οποίου, μπορούν να αξιολογηθούν ηθικά. Είναι δηλαδή το πρόσωπο, που έχει την ηθική **ευθύνη** για την επιλογή και την εκτέλεση των πράξεών του⁴⁴². Ένας πιο πλήρης ορισμός διευκρινίζει ότι ηθικό πρόσωπο είναι εκείνο, του οποίου η συμπεριφορά ή ο χαρακτήρας κρίνεται και αξιολογείται από ηθική άποψη βάσει ηθικών κριτηρίων και όρων⁴⁴³. Ο Wittgenstein επεσήμανε πως τα **κριτήρια** εισάγονται στο συλλογισμό βάση του ορισμού,

⁴³⁹ Kant 1984: 52.

⁴⁴⁰ Θανόπουλος 2009: 29.

⁴⁴¹ Δραγώνα-Μονάχου 1995: 47.

⁴⁴² Πελεργίνης 2009: 179.

⁴⁴³ Πελεργίνης 2009:: 31.

ενώ αντιθέτως τα **συμπτώματα**, βάσει της εμπειρίας⁴⁴⁴. Εν προκειμένω, η αξιολόγηση ενός συμπτώματος μπορεί να οδηγήσει σε λανθασμένη κρίση, αν δεν έχει οριστεί προηγουμένως το κριτήριο. Έτσι αν κρίνουμε μια πράξη καθαυτή, δηλαδή την πράξη ως σύμπτωμα, είναι πιθανό να περιπέσουμε σε αξιολογικό σφάλμα. Σε αυτή τη περίπτωση το κριτήριο για την αξιολόγηση του πράττοντος προσώπου είναι η **μείζων αρχή** βάση της οποίας το πρόσωπο προβαίνει στις πράξεις του⁴⁴⁵.

Σε κάθε περίπτωση λοιπόν, αυτό που κρίνουμε είναι η πράξη κάποιου, όχι η πράξη καθαυτή, και κρίνοντας την πράξη κάποιου, κρίνουμε το ίδιο το πρόσωπο. Η έννοια της ανθρώπινης πράξης δεν ταυτίζεται με το αποτέλεσμα της πράξης, αλλά περιλαμβάνει «ψυχικά» ενεργήματα του πράττοντος προσώπου, προθέσεις, επιθυμίες, έξεις, κλπ. Οι ανθρώπινες πράξεις χρήζουν ηθικής αξιολόγησης και, αντίστοιχα, ο ορισμός των ηθικών κριτηρίων, όπως και η διαδικασία της αξιολόγησης αφορά αποκλειστικά τα ανθρώπινα όντα⁴⁴⁶.

Το κάθε άτομο ξεχωριστά, είναι σε θέση να κρίνει κατά πόσο μια πράξη είναι ηθικά δικαιολογημένη ή μη επικαλούμενο αφενός τους γενικούς κώδικες ηθικής συμπεριφοράς που ισχύουν σε μια κοινωνία και αφετέρου την προσωπική του ηθική, η οποία και του υπαγορεύει τις επιμέρους ηθικές αρχές που το ίδιο το άτομο ενστερνίζεται και εφαρμόζει. Εκτός, όμως, των ηθικών κωδίκων της κοινωνίας και των προσωπικών ηθικών αρχών και αξιών, θα πρέπει να επισημανθεί και η ύπαρξη συγκεκριμένων ηθικών θεωριών βάσει των οποίων μια πράξη κρίνεται ως ηθική ή μη.

Επικρατεί η διάκριση ανάμεσα στην **κανονιστική**⁴⁴⁷, την **περιγραφική** (εμπειρική έρευνα της ηθικής συμπεριφοράς) και την καθ' αυτό ηθική ή **μεταηθική**⁴⁴⁸. Η έρευνα στην περιγραφική ηθική μπορεί, κάτω από ορισμένες συνθήκες, να οδηγήσει σε

⁴⁴⁴ Πελεγρίνης 2009: 62-66.

⁴⁴⁵ Πελεγρίνης 2009: 62-66.

⁴⁴⁶ Πελεγρίνης 1996: 367-373.

⁴⁴⁷ Η κανονιστική ηθική ασχολείται με το τι είναι ηθικά ορθό και τί ανήθικο, καθώς και με αξιολογικές έννοιες, όπως είναι το αγαθό (το καλό) και το κακό, το ενάρετο, το καθήκον, κ.ά.

⁴⁴⁸ Η μεταηθική ασχολείται γενικότερα με τη φύση της ηθικής και των ηθικών κρίσεων και περιλαμβάνει θέματα, όπως, αν οι ηθικές αποφάσεις είναι αληθείς ή ψευδείς, αν τελικά υπάρχουν αντικειμενικές ηθικές αξίες ή είναι υποκειμενικές ή σχετικές, κατά πόσον και σε τι οι ηθικές κρίσεις ομοιάζουν με τις εμπειρικές ή τις επιστημονικές κρίσεις.

συμπεράσματα σχετικά με το νόημα των ηθικών όρων, δηλαδή στη μεταηθική, κι αυτή με τη σειρά της στην κανονιστική ηθική⁴⁴⁹.

Η Εφαρμοσμένη Ηθική κάνει ως επί το πλείστον χρήση ηθικών θεωριών, προκειμένου να εξεύρει απαντήσεις στα ερωτήματα που εξετάζει⁴⁵⁰. Αυτές μπορεί να είναι **συνεπειοκρατικές**, που αξιολογούν την πράξη από τα **αποτελέσματά** της, δηλαδή από τις ευχάριστες ή δυσάρεστες συνέπειές της για το άτομο και το σύνολο το οποίο θεωρείται άθροισμα ατόμων, είτε **δεοντοκρατικές**, που πρεσβεύουν ότι η ηθικότητα ή μη των πράξεων του ατόμου δεν καθορίζεται από το αποτέλεσμά τους, αλλά από τα **κίνητρα** βάσει των οποίων δραστηριοποιείται το άτομο αποσκοπώντας στην επίτευξη των στόχων του ή την εκπλήρωση των φιλοδοξιών του. Οι ηθικές προσεγγίσεις που εστιάζονται στις προσωπικές ποιότητες, δηλαδή στις ποιότητες του **χαρακτήρα** αναφέρονται ως **αρετολογία**, επειδή, κατά κύριο λόγο, ενδιαφέρονται για τα είδη των αγαθών χαρακτηριστικών που θα πρέπει να καλλιεργήσουμε στο χαρακτήρα μας, καθώς και για τον τρόπο που υπάρχουμε στον κόσμο⁴⁵¹.

⁴⁴⁹ Ιστορικά προηγείται η κανονιστική ηθική, αλλά λογικά η μεταηθική, γιατί η αποσαφήνιση των εννοιών αποτελεί προϋπόθεση κάθε ηθικού συστήματος. Βλ. Δραγώνα-Μονάχου 1995: 57-58.

⁴⁵⁰ Οι τρεις μεγάλες παραδόσεις της ηθικής, που στην Αγγλική αναφέρονται ως αρετολογία, δεοντολογική ηθική και ηθική των συνεπειών, καλύπτουν το θεωρητικό χώρο που ορίζεται από τη γενική δομή της πράξεως προσδίδοντας, ανάλογα, μεγαλύτερη έμφαση σε ένα από τα μέρη της.

⁴⁵¹ Δραγώνα-Μονάχου 1995: 55.

Κεφάλαιο 10. Προσεγγίσεις δεοντολογικής ηθικής

10.1 Σωκράτης

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ο Σωκράτης υπήρξε κορυφαία μορφή στην ιστορία της δυτικής σκέψης, ιδιαίτερα στο πεδίο της ηθικής. Είναι ο πρώτος στοχαστής που θεωρεί ότι η **ψυχή** αποτελεί την έδρα των γνωστικών λειτουργιών του ατόμου και από αυτήν εκπορεύεται η ηθική δράση του.

Η θέση του Σωκράτη ήταν: «ἐάντ' αὖ λέγω ὅτι καὶ τυγχάνει μέγιστον ἀγαθὸν ὄν ἀνθρώπῳ τοῦτο, ἐκάστης ἡμέρας περὶ ἀρετῆς τοὺς λόγους ποιεῖσθαι»⁴⁵², «ὁ δὲ ἀνεξέταστος βίος οὐ βιωτὸς ἀνθρώπῳ»⁴⁵³. Η φιλοσοφία του περιλάμβανε την πεποίθηση ότι ο πλούτος, η δύναμη, η φήμη και οι τιμές, δεν ήταν τίποτα σε σύγκριση με την **υγεία της ψυχής**, ότι δεν αξίζει να ζει κανείς μια ζωή που δεν την είχε σκεφτεί, γιατί η αρετή, ή η καλή κατάσταση της ψυχής, εξαρτιόταν από τη γνώση, ιδιαίτερα την **αυτογνωσία**, και ότι το να υφίσταται κανείς μια οποιαδήποτε αδικία, ακόμη και το θάνατο, ήταν προτιμότερο από το να αδικεί ο ίδιος, γιατί η διάπραξη αδικίας έκανε κακό στην ψυχή⁴⁵⁴.

Ο Σωκράτης τόνιζε την πεποίθησή του ότι υπάρχει αντιστοιχία μεταξύ της πόλης και του ατόμου, ότι δηλαδή και για την πόλη και για το άτομο, ο ύψιστος σκοπός είναι η ηθική βελτίωση⁴⁵⁵. Σύμφωνα με τη σωκρατική ηθική, η αρετή και η **ευδαιμονία** ταυτίζονται⁴⁵⁶.

Ο Σωκράτης πίστευε ότι πρέπει κανείς να υπακούει στους νόμους σε κάθε περίπτωση, παρότι δεν υπάρχουν φύσει, ως κύριο στοιχείο της δικαιοσύνης και ότι η πολιτεία της οποίας οι πολίτες είναι νομοταγείς είναι πιο ευτυχισμένη και πιο δυνατή. Στον *Κρίτωνα*, αν ο κάθε ιδιώτης ανάλογα με τις ιδιοτροπίες του μπορούσε να αγνοεί τις εντολές του νόμου, τα θεμέλια της ζωής της πολιτείας θα κατέρρεαν. Προχωρά και στους

⁴⁵² «Αυτό είναι το μεγαλύτερο αγαθό που υπάρχει για τον άνθρωπο, δηλαδή κάθε μέρα να μιλάει για την αρετή» (Πλάτωνος *Απολογία Σωκράτους* 38a2-3).

⁴⁵³ «Ενώ τη ζωή χωρίς ηθική εξέταση δεν αξίζει να τη ζει ο άνθρωπος» (Πλάτωνος *Απολογία Σωκράτους* 38a5-6).

⁴⁵⁴ Guthrie 2001: 131-133.

⁴⁵⁵ Βλ. Πλάτωνος *Απολογία Σωκράτους* 36c3-d1.

⁴⁵⁶ Βλ. Πλάτωνος *Απολογία Σωκράτους* 36d10.

άγραφους νόμους που έχουν καθολική εφαρμογή και έχουν επιβληθεί «από τους θεούς» (δεν είναι προσταγές της φύσης), η υπακοή στους οποίους είναι συμφέρουσα και επωφελής για το άτομο, γιατί σε αντίθεση με τους ανθρώπινους νόμους, δεν είναι δυνατόν να τους περιφρονεί κανείς ατιμώρητα⁴⁵⁷.

Στην *Πολιτεία* (353b) ο φιλόσοφος ισχυρίζεται ότι υπάρχει μια ιδιαίτερη αρετή που ανήκει σε οποιονδήποτε πρέπει να εκτελέσει μια συγκεκριμένη λειτουργία ή ένα έργο. Προχωρά με την άποψη ότι **η ψυχή του ανθρώπου** έχει επίσης τη λειτουργία της, δηλαδή **να κυβερνά τα κατώτερα μέρη** (θυμοειδές-επιθυμητικό), να παίρνει αποφάσεις και γενικά να εξασφαλίζει μια ζωή που να είναι η καλύτερη που μπορεί να ζήσει ο άνθρωπος. Η αρετή της ψυχής πρέπει να ταυτιστεί με την **δικαιοσύνη**⁴⁵⁸.

Ο Σωκράτης παραλληλίζει συνεχώς την αρετή με την τέχνη, η κατοχή της οποίας απαιτεί όχι μόνο γνώση, αλλά και άσκηση. Η **φύση** παίζει κάποιο ρόλο, αλλά η αρετή αυξάνεται στη φύση κάθε ανθρώπου με την **εκμάθηση** και την **άσκηση**⁴⁵⁹.

Για τον πιο αδιάλλακτο νοησιαρχικό από όλους τους δασκάλους της ηθικής, ό,τι μπορούσε να δώσει ένας άνθρωπος σε άλλον με διδασκαλία ήταν γνώση. Αν λοιπόν η αρετή, στην οποία σαφώς περιλάμβανε τις ηθικές αρετές, μπορεί να διδαχτεί, τότε είναι μια μορφή γνώσης. Αν όμως **η αρετή είναι γνώση**, τότε η κακία ή η αδικία δεν μπορεί να οφείλεται παρά μόνο σε άγνοια, και κατά συνέπεια κανείς δεν αμαρτάνει σκόπιμα («ουδείς εκών κακός»)⁴⁶⁰. Στο Σωκράτη δεν υπάρχει ακράτεια, όταν **η γνώση με όλη τη σημασία της λέξεως** είναι παρούσα, και όχι αυτή που δίνουν οι αισθήσεις (που «σύρεται εδώ και εκεί» υποδουλωμένη στο πάθος)⁴⁶¹.

Για τον φιλόσοφο, καμιά **ηδονή** δεν μπορούσε να ξεπεράσει την ευχαρίστηση που προέρχεται από την **ήσυχη συνείδηση** και κανένας πόνος, έστω και αν περιλάμβανε φτώχεια, εξευτελισμό, πληγές και θάνατο, δεν θα μπορούσε να την υπερνικήσει. Είναι

⁴⁵⁷ Βλ. Guthrie 2003: 97, 146, 155, 179, 182, 187.

⁴⁵⁸ «Επομένως, ο δίκαιος άνθρωπος δε βλάπτει ούτε τους φίλους του ούτε οποιονδήποτε άλλο» (Πλάτωνος *Πολιτεία* 335d). Βλ. Guthrie 2003: 148.

⁴⁵⁹ Guthrie 2001: 189.

⁴⁶⁰ Αναγνωρίζει στον *Πρωταγόρα* (352 d-e) ότι η αντίθετη άποψη είναι πιο διαδεδομένη: «Ισχυρίζονται ότι υπάρχουν πολλοί που αναγνωρίζουν το καλύτερο, αλλά δεν είναι πρόθυμοι να ενεργήσουν σύμφωνα με αυτό. Μπορεί να έχουν τη δυνατότητα να το κάνουν, αλλά ενεργούν διαφορετικά». Βλ. Guthrie 2003: 314.

⁴⁶¹ Guthrie 2001: 185.

προτιμότερο, και για τον άνθρωπο που γνωρίζει λιγότερο επώδυνο, **να αδικείται παρά να αδικεί**, γιατί αυτό που ενδιαφέρει είναι η ψυχή, όχι το σώμα ή τα φαινόμενα. Το να ευημερεί κανείς και να απολαμβάνει αυτό που ο κόσμος ονομάζει ηδονές με εγωιστικά και άδικο μέσα, σημαίνει ακρωτηριασμό και τραυματισμό της ίδιας του της ψυχής⁴⁶².

Ένα θεμελιακό πλατωνικό δόγμα, μια φιλοσοφία εμπνευσμένη σε μεγάλο βαθμό από τον ίδιο τον Σωκράτη αποτελεί η **πνευματική δύναμη** που ταυτίζεται με τον έρωτα μέσα μας: «ἔστι γὰρ τοῦτο τόκος ἐν καλῷ καὶ κατὰ τὸ σῶμα καὶ κατὰ τὴν ψυχὴν»⁴⁶³.

Αν αποφύγουμε τις ταπεινότερες εκδηλώσεις του και μάθουμε την αληθινή φύση του έρωτα, μπορεί να μας ανεβάσει, όπως επεξηγεί ο φιλόσοφος στο *Συμπόσιο*⁴⁶⁴, από τη σφοδρή επιθυμία για ένα συγκεκριμένο σώμα σε μια αισθητική απόλαυση της εξωτερικής ομορφιάς γενικά, παραπέρα στην ομορφιά του χαρακτήρα, ακόμη ψηλότερα στην πνευματική ομορφιά των επιστημών, ωστόσο, αν επιμείνουμε ως το τέλος, μας παραχωρηθεί η απρόσμενη θέαση της ίδιας της Ομορφιάς, η απόλυτη Ιδέα της, η οποία δεν γίνεται καθόλου αντιληπτή με τα μάτια του σώματος, παρά μόνο με τα μάτια της ψυχής ή του νου⁴⁶⁵.

Σε αυτό το ύψιστο και πραγματικά θεϊκό επίπεδο, **ομορφιά, αρετή και αλήθεια ταυτίζονται**, και η θέαση αυτής της ανώτερης πραγματικότητας, λέει ο Πλάτων με το στόμα του Σωκράτη, είναι δυνατή μόνο για τον άνθρωπο που είναι **εκ φύσεως εραστής**⁴⁶⁶.

⁴⁶² Guthrie 2003: 316-317.

⁴⁶³ «Έρωτας είναι η επιθυμία για το κετό μέσα στην ομορφιά· το κετό τόσο σωματικό όσο και ψυχικό» (Πλάτωνος *Συμπόσιο* 206c1-3, 206e5).

⁴⁶⁴ Βλ. Πλάτωνος *Συμπόσιο* 209e-212c και Σαμαράς 2003: 73.

⁴⁶⁵ Ο έρωτας και ο λόγος έχουν τις ρίζες τους μέσα στην άρρητη αρχή, που ο Πλάτων την ονομάζει Ιδέα του αγαθού και την αναγνωρίζει για αρχή του «είναι» και του «νοείν», της ουσίας και της γνώσης. Η γνώση έχει πάντα απέναντί της την ουσία. Το αγαθό όμως είναι εκείνο που γεννάει την ουσία, τη γνώση και τη σχέση τους. Η σχέση τους, όμως, χωρίς την έλξη εκείνη που λέγεται έρωτας είναι αδύνατη. Την έλξη τούτη την αιώνια της γνώσης από την ουσία, είναι το αγαθό που την θεμελιώνει. Ο ακοίμητος έρωτας που πάει πάντα να πλησιάζει τη νόηση με το νοητό, την ουσία, έχει κι αυτός τη ρίζα του μέσα στο έσχατο αγαθό, που τα τροφοδοτεί όλα. Βλ. Θεοδωρακόπουλος 2002: 165.

⁴⁶⁶ Guthrie 2001: 110-111.

Η φιλοσοφία στη ζωή μας πρέπει να συμπεριλαμβάνει τη χρησιμοποίηση της λογικής για την κατεύθυνση των επιθυμιών προς άλλες μορφές απόλαυσης, διαφορετικές από τις σωματικές, όπου οι άνθρωποι θα βρίσκουν όχι την απογοήτευση, αλλά την ευγενέστερη ολοκλήρωσή τους. Σε αυτή τη διαδικασία οι **ερωτικές παρορμήσεις** έχουν τη θέση τους, γιατί μέσω αυτών έλκεται για πρώτη φορά η ψυχή προς ό,τι είναι ωραίο. Οι παρορμήσεις αυτές οδηγούν, φυσικά, πρώτα απ'όλα στο θαυμασμό της σωματικής ομορφιάς, αλλά αν η ακολασία τις καθηλώσει σε αυτό το επίπεδο, η ζωή μας ακρωτηριάζεται.

10.2 Η θεωρία της κατηγορικής προσταγής

Οι αρχαίοι Έλληνες φιλόσοφοι επιχείρησαν να αντιμετωπίσουν τα διάφορα ζητήματα έχοντας, κατά κανόνα, ως γνώμονα το **λόγο**.

Σύμφωνα με τον φιλόσοφο Ντε Καρτ, η ψυχή, εκτός από **νόηση** περιλαμβάνει και βούληση. Έργο του λόγου ή της **νόησης** είναι η απόκτηση της αλήθειας μέσω της σαφήνειας και της ευκρίνειας των εννοιών, ενώ έργο της βούλησης είναι η κατάφαση ή άρνηση των πορισμάτων της νόησης. Εν αντιθέσει προς το λόγο που δεσμεύεται από τις αστηρές αρχές της νόησης, **η βούληση είναι απεριόριστη**⁴⁶⁷.

Αντίθετα, κατά τον Immanuel Kant, ο θεωρητικός λόγος έχει προϊόν τη γνώση, ενώ **ο πρακτικός λόγος** ταυτίζεται με τη βούληση, και μάλιστα την **καθαρή βούληση**, που βασίζεται μόνο στον εαυτό της και από αυτήν εκπορεύεται η ηθική συμπεριφορά του ανθρώπου. Σε αντίθεση, η **εμπειρική** βούληση υπαγορεύεται από παράγοντες πέραν αυτής και ταυτίζεται με την επιθυμία, την επιδίωξη ή ακόμα και το σκοπό⁴⁶⁸.

Ο Kant διαχωρίζει ριζικά την ηθική από την ψυχολογία και τη μεταφυσική. Συγκεκριμένα, το εμπειρικό τμήμα της Ηθικής μπορεί ειδικότερα να ονομαστεί πρακτική ανθρωπολογία, ενώ το ορθολογικό τμήμα αποτελεί την κατ' εξοχήν Ηθική (Moral)⁴⁶⁹. Συνεπώς, αυτό που θεμελιώνει τις υποχρεώσεις δεν πρέπει να αναζητηθεί μέσα στη φύση των ανθρώπων ή στα εξωτερικά περιστατικά, αλλά μόνο **a priori** μέσα σε έννοιες της καθαρής λογικής. Μολονότι η κατ' εξοχήν Ηθική έχει ανάγκη την Ανθρωπολογία για την

⁴⁶⁷ Πελεγρίνης 2004: 127-131.

⁴⁶⁸ Πελεγρίνης 2004: 127-131.

⁴⁶⁹ Kant 1984: 25.

εφαρμογή της πάνω στον άνθρωπο, πρέπει πρώτα να αναπτύσσεται ανεξάρτητα ως καθαρή Φιλοσοφία, δηλαδή ως Μεταφυσική⁴⁷⁰.

Ο Kant ανακαλύπτει μέσα στην **καλή θέληση** μια απόλυτη αξία. Ο ρόλος των ιδιοτήτων και των χαρακτηριστικών του ανθρώπου, ακόμα και οι αρετές, εξαρτώνται πάντα από την ποιότητα της θέλησης⁴⁷¹.

Ο φιλόσοφος διαχωρίζει την ιδιοσυγκρασία ως δημιούργημα της φύσης από το χαρακτήρα (Charakter), ο οποίος είναι η ικανότητα της θέλησης να προσκολλάται σε ορισμένα σταθερά αξιώματα και να πράττει σύμφωνα με αυτά. Το εάν είναι χρήσιμη ή άκαρπη η καλή θέληση, δεν μπορεί ούτε να προσθέσει ούτε να αφαιρέσει κάτι από αυτήν την αξία. Είναι καλή μόνο με το ότι θέλει, δηλαδή με το ότι είναι καθ' εαυτήν καλή⁴⁷².

Στην ηθική, λέει ο Kant, η προστακτική δεν μπορεί να είναι υποθετική, να εκφράζει, δηλαδή, την πρακτική αναγκαιότητα μιας ενδεχόμενης πράξης ως μέσου για κάτι άλλο, το οποίο θέλουμε, ή έστω είναι δυνατόν να θέλουμε, αλλά μόνο κατηγορική, να εκφράζει, δηλαδή, την αντικειμενική αναγκαιότητα μιας πράξης, ανεξάρτητα από κάθε άλλο σκοπό. Είναι λάθος να θεωρούνται σαν ηθικά βουλευσιακά ενεργήματα, πράξεις, όπως, π.χ., τα ένστικτά μας, οι φυσικές κλίσεις μας, οι ορέξεις μας, τα πάθη μας ή οι συγκινήσεις μας, γιατί αυτά δεν υπαγορεύονται από τη βούλησή μας αυτή καθ' εαυτή, αλλά πάντοτε από κάτι που βρίσκεται έξω από αυτά⁴⁷³.

Ο Kant διαχωρίζει το υποκειμενικό και αντικειμενικό αξίωμα της θέλησης⁴⁷⁴, σύμφωνα με τα οποία, ο γνώμονας είναι ο πρακτικός κανόνας, σύμφωνα προς τον οποίο

⁴⁷⁰ Έτσι, μπορεί να διακριθεί η καθαρή Φιλοσοφία των ηθών (ως Μεταφυσική) από την εφαρμοσμένη (δηλαδή την εφαρμοζόμενη πάνω στην ανθρώπινη φύση), που αφορά σε πρακτικούς κανόνες αναγκάιους για κάθε έλλογη φύση, όπως η ανθρώπινη. Βλ. Kant 1984: 56-58.

⁴⁷¹ Χωρίς τα αξιώματα μιας καλής θέλησης οι ιδιότητες της ιδιοσυγκρασίας (Temperament) ή αλλιώς ταλέντα του πνεύματος, όπως π.χ. η οξυδέρκεια ή το θάρρος, μπορούν να γίνουν εξαιρετικά κακές. Βλ. Kant 1984: 33-34.

⁴⁷² Kant 1984: 34-35.

⁴⁷³ Πανταζάκος 2007: 235.

⁴⁷⁴ Διαχωρίζεται ριζικά η ηθικότητα από τη νομιμότητα. Αντίστοιχα, τα καθήκοντα διακρίνονται σε νομικά και σε ηθικά, από τα οποία τα πρώτα επιβάλλονται εξωτερικά, ενώ τα δεύτερα εσωτερικά. Όσα καθήκοντα επιβάλλονται εσωτερικά και εξωτερικά είναι τέλεια. Βλ. Kant 1984: 42, 72.

ένα υποκείμενο πράττει, ενώ αντίθετα, ο ηθικός νόμος είναι το αξίωμα, σύμφωνα προς το οποίο ένα υποκείμενο πρέπει να πράττει.

Πράγματι, το ότι η θέληση βρίσκεται πάντα στο «σταυροδρόμι» ανάμεσα στο απριορικό αξίωμα και στο αποστεριορικό κίνητρο, αποτελεί εικόνα παρμένη από την αρχαιοελληνική μυθολογία: ο Ηρακλής που οφείλει να επιλέξει ανάμεσα στο δρόμο της αρετής και στο δρόμο της ηδονής. **Ο καθαρός σεβασμός** για τον πρακτικό (ηθικό) νόμο πρέπει να είναι ο υποκειμενικός γνώμονας που υπερνικά όλες τις ροπές και η αναγκαιότητα να πράττουμε έτσι αποτελεί το καθήκον, στο οποίο πρέπει να υποχωρεί κάθε άλλο κίνητρο⁴⁷⁵.

Μας ενδιαφέρει, λοιπόν, η πράξη καθαυτή και όχι το αποτέλεσμα της κατά το μέτρο που μας είναι ευχάριστο⁴⁷⁶. Αυτή η προστακτική είναι **κατηγορική**, διότι το ουσιαστικά καλό της πράξης συνίσταται στο τι σκεπτόμαστε όταν πράττουμε, όποιο και αν είναι το αποτέλεσμα και αυτή είναι η προστακτική της ηθικότητας⁴⁷⁷.

Η καντιανή προσέγγιση κατατείνει στις εξής αρχές:

α. μην χρησιμοποιείς τον άλλον μόνο ως **μέσο** για την επίτευξη των στόχων σου, αλλά και ως **σκοπό**,

β. πράττε έτσι ώστε η ρυθμιστική αρχή της βουλήσεώς σου να μπορεί συγχρόνως να καταστεί καθολικός νόμος (κατηγορική προσταγή)⁴⁷⁸.

Ο Kant θεωρεί κριτήριο του ηθικού χαρακτήρα της πράξης το **εσωτερικό φρόνημα**, δηλαδή το σεβασμό στο καθήκον που υπαγορεύεται από τον ηθικό νόμο που είναι αξίωμα του πρακτικού λόγου και κατευθύνει την καθαρή θέληση, και όχι τα συναισθήματα, τις κλίσεις ή τον υπολογισμό⁴⁷⁹. Συνεπώς αυτό που καθιστά μια πράξη καλή είναι η **πρόθεση** πίσω από αυτήν και όχι οι συνέπειές της. Η ηθική του Kant, λοιπόν, είναι μια ηθική του καθήκοντος και όχι μια ηθική των συνεπειών. Ηθικό πρόσωπο είναι το πρόσωπο που ενεργεί από σωστές προθέσεις. Είμαστε σε θέση να ενεργούμε με αυτόν τον τρόπο, επειδή έχουμε ελεύθερη βούληση.

⁴⁷⁵ Kant 1984: 43-47.

⁴⁷⁶ Kant 1984: 60.

⁴⁷⁷ Kant 1984: 64.

⁴⁷⁸ Πελεγρίνης 2009: 81.

⁴⁷⁹ Δραγώνα-Μονάχου 1995: 118-120.

Η θεμελιώδης αρχή της ηθικής, η κατηγορική προσταγή, είναι απαίτηση της λογικής και δεσμεύει όλα τα λογικά όντα. Το τεστ της κατηγορικής προσταγής γίνεται βασική **αρχή της δίκαιης μεταχείρισης**. Ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά της δίκαιης μεταχείρισης είναι ότι δεν μπορεί κάποιος να κάνει μια εξαίρεση για τον εαυτό του. Αν το αξίωμα για μια πράξη αυτοαναιρείται όταν γενικευτεί, τότε η πράξη που σκεφτόμαστε δεν είναι ηθική⁴⁸⁰.

Η αρχή του «σεβασμού των προσώπων» κατανοείται κάνοντας μια διάκριση στην αρνητική και τη θετική ελευθερία. Η αρνητική ελευθερία είναι ελευθερία από εξαναγκασμό και από εξαπάτηση, που αποτελούν άμεση παραβίαση της αυτονομίας. Το να απέχει απλώς κανείς από εξαναγκαστικές ή παραπλανητικές πράξεις δεν είναι αρκετό για το σεβασμό της ανθρώπινης υπόστασης ενός προσώπου. Στην αλληλεπίδρασή μας με τους άλλους δεν πρέπει να κάνουμε τίποτα που να μειώνει ή να παρεμποδίζει τη θετική ελευθερία τους, που είναι η ελευθερία να αναπτύσσει κανείς τις λογικές και ηθικές ικανότητές του⁴⁸¹.

Ο Kant αναφέρει: *Το ότι η αγαθοεργία είναι καθήκον προκύπτει από το γεγονός ότι εφόσον η αγάπη για τον εαυτό μας δεν μπορεί να διαχωριστεί από την ανάγκη μας να μας αγαπούν οι άλλοι (να παίρνουμε βοήθεια από αυτούς σε περίπτωση ανάγκης), κάνουμε συνεπώς τον εαυτό μας σκοπό για τους άλλους... επομένως η ευτυχία των άλλων είναι ένας σκοπός ο οποίος είναι συγχρόνως καθήκον*⁴⁸².

Ως αυτοπροσδιοριζόμενα υπεύθυνα άτομα, οι άνθρωποι διαθέτουν ηθική κρίση και, σύμφωνα με τον Kant, το να είναι κανείς ηθικός, σημαίνει ότι διαθέτει συγχρόνως και αξιοπρέπεια. Επομένως, οι άνθρωποι, ως φορείς ηθικής συμπεριφοράς, καθίστανται αυτομάτως και αντικείμενα άξια σεβασμού. Τα έλλογα όντα ονομάζονται πρόσωπα: η φύση τους τα ξεχωρίζει ως **αυτοσκοπούς**, δηλαδή ως κάτι που δεν μπορεί ποτέ να χρησιμοποιηθεί ως μέσο. Το θεμέλιο, επάνω στο οποίο στηρίζεται η έννοια του καθήκοντος, είναι η ιδέα της αξιοπρέπειας κάθε έλλογου όντος. Αυτή η ιδέα συνίσταται

⁴⁸⁰ Αντωνίου 2008: Τ.1, 31, 38.

⁴⁸¹ Αντωνίου 2008: Τ.1, 39.

⁴⁸² Αντωνίου 2008: Τ.1, 45.

στο ότι αυτό το ον ως έλλογο υπακούει μόνο στο νόμο που έχει θέσει αφ' εαυτού του στον εαυτό του⁴⁸³.

Εφόσον ενστερνιστούμε την αρχή της κατηγορικής προσταγής, θα πρέπει να απαλλαγούμε από κάθε προσωπική επιδίωξη, από κάθε ψυχολογικό κίνητρο που σκιάζει την καθολική αξία του σεβασμού και της αξιοπρέπειας με την οποία δεν συμβαδίζει μια συμπεριφορά, όπως η ηθική και η σεξουαλική παρενόχληση⁴⁸⁴.

⁴⁸³ Kant 1984: 81, 89.

⁴⁸⁴ Αντωνίου 2008: 277.

Κεφάλαιο 11. Προσεγγίσεις τελολογικής ηθικής

11.1 Ηθικός εγωισμός

Η αναδρομή σε ένα από τα κυριότερα φιλοσοφικά συστήματα της Ελληνιστικής εποχής, όπως ο επικουρισμός, είναι χαρακτηριστική για τη δημιουργική κίνηση του ηθικού στοχασμού⁴⁸⁵. Η ηθική της ελληνιστικής εποχής επιδίωξε να διασφαλίσει την **εσωτερική αυτονομία** και «αταραξία» του ανθρώπου από τις εξωτερικές περιστάσεις, διδάσκοντας είτε την αποδοχή είτε την αγνόησή τους σε μια προσπάθεια να εξασφαλίσει στον άνθρωπο μια απόλυτη ή σχετική ηθική αυτάρκεια με την **ηδονή** ή την **αρετή**⁴⁸⁶.

Σύμφωνα με τον ηθικό εγωισμό, μια πράξη είναι ηθικά ορθή, εφόσον προάγει σε θετικό βαθμό το μακροπρόθεσμο προσωπικό συμφέρον του ατόμου. Συνεπώς, στην περίπτωση που καθένας από εμάς εξετάζει την ηθικότητα ή μη της συμπεριφοράς ή των πράξεών του, θα πρέπει να αναλογίζεται αν προάγεται ή όχι το ατομικό του συμφέρον⁴⁸⁷.

Κατά τον Επίκουρο, ο άνθρωπος έχει μια φυσική οικείωση με το συναίσθημα της ευχαρίστησης, που η ανάγκη της γίνεται ιδιαίτερα αισθητή από τον πόνο που προκαλεί η απουσία της. Για τούτο «την ηδονήν αρχήν και τέλος [λέγει] είναι του μακαρίως ζην». Η ηδονή συνειδητοποιείται ως το πρώτο, «σύμφυτο» και «οικείο» ανθρώπινο αγαθό, αφετηρία κάθε επιλογής και αποστροφής και κριτήριο «ηθικής» αξιολόγησης⁴⁸⁸.

Παρά το γεγονός, όμως, ότι κάθε είδους ευχαρίστηση είναι αγαθό, λόγω της φυσικής οικείωσης του ανθρώπου με την ηδονή, δεν πρέπει κάθε ηδονή να επιδιώκεται, αλλά μόνο αυτή που θα έχει καλές συνέπειες. Για τον ίδιο λόγο δεν πρέπει να αποφεύγεται κάθε είδους πόνος, όταν ακολουθείται από μεγαλύτερες και διαρκέστερες ευχαριστήσεις⁴⁸⁹.

Παρά την αναγωγή της ευδαιμονίας στην ηδονή, ο Επίκουρος δίνει στη φρόνηση και γενικά στις αρετές, ως μέσα για την επίτευξη της ηδονής, εξέχουσα θέση στο σύστημά του, ώστε τελικά η ευχάριστη ζωή να ανάγεται στο «φρονίμως και καλώς και

⁴⁸⁵ Δραγώνα-Μονάχου 1995: 85.

⁴⁸⁶ Δραγώνα-Μονάχου 1995: 86.

⁴⁸⁷ Αντωνίου 2008: Εισαγωγή, σελ. XXV.

⁴⁸⁸ Δραγώνα-Μονάχου 1995: 90.

⁴⁸⁹ Δραγώνα-Μονάχου 1995: 90.

δικαίως ζην», επειδή πιστεύει ότι αρετή και ευχαρίστηση είναι αχώριστα. Εξαίρει την «καταστηματική» και όχι την «εν κινήσει» ηδονή, την ευχαρίστηση δηλαδή που νιώθει κανείς όταν δεν πονά σωματικά και κυρίως δεν υποφέρει ψυχικά⁴⁹⁰. Βρίσκει περισσότερη ευχαρίστηση στις πνευματικές παρά στις σωματικές απολαύσεις και υποστηρίζει τη θέση ότι σκοπός της ζωής είναι η ευχαρίστηση με βάση ψυχολογικά και βιολογικά δεδομένα, όχι εντελώς διαφορετικά από τα επιχειρήματα των ηδονιστών και ωφελιμιστών των νεότερων χρόνων⁴⁹¹.

Ο Επίκουρος θεωρούσε το σεξ ως μία μη αναγκαία ηδονή που ποτέ δεν πρόσφερε πραγματικό όφελος σε κανέναν. Η ερωτική πράξη από μόνη της δεν έχει τίποτα το επιλήψιμο. Όμως πολύ πιο σημαντική από το σεξ ή τον έρωτα είναι η **φιλία**, που «χορεύει ολόγυρα στην οικουμένη, καλώντας μας να ξυπνήσουμε για χάρη της ευτυχίας» (*Επικούρου προσφώνησις 52*)⁴⁹².

Ο Επίκουρος, όπως και οι σοφιστές, θεωρεί την **αποδοχή αρχών** ως **συμβιβασμό** προσώπων έλλογα ενδιαφερομένων για την επιδίωξη του προσωπικού τους συμφέροντος, προσώπων που διαθέτουν την ίδια δύναμη και άγονται για λόγους αμοιβαίας ασφάλειας σε αρχές συμπεριφοράς-συμβάσεις κατά τις επιταγές της φρόνησης⁴⁹³.

Σε αρκετούς σύγχρονους φιλοσόφους, εξάλλου, και οπωσδήποτε στον T.Hobbes, επισημαίνεται η ανάγκη της διασφάλισης του ανθρώπου από τους συνανθρώπους του, το «θαρρύνει εξ ανθρώπων» ως φυσικό αγαθό, αυτονόητη ηθική αρχή, όπως θα λέγαμε σήμερα. Και, ευρύτερα, εκτιμάται η συμβολαιοκρατική θεωρία του Επίκουρου για τη **δικαιοσύνη** ως αμοιβαία συμφωνία μεταξύ των ανθρώπων να μην προξενούν βλάβη και

⁴⁹⁰ Δραγώνα-Μονάχου 1995: 90.

⁴⁹¹ Πρώτος εισάγει ο Επίκουρος το γνωστό, κυρίως από τον Bentham, «ηδονιστικό λογισμό», όταν ορίζει ως κριτήριο των επιλογών τη «συμμέτρηση συμφερόντων και ασυμφόρων». Και πρώτος κάνει τη, γνωστή από τον J.S.Mill, **ποιοτική** διάκριση των ηδονών, όταν απορρίπτει τις απολαυστικές ηδονές των ασώτων και αποδέχεται τη σωματική ευεξία (αναλγησία) και την ψυχική αταραξία που επιτυγχάνονται με τη μετρημένη απόλαυση μιας απλής ζωής, με διανοητική νηφαλιότητα και μη ενοχλητικές σκέψεις. Βλ. Δραγώνα-Μονάχου 1995: 90.

⁴⁹² Αβραμίδης: 21-22.

⁴⁹³ Δραγώνα-Μονάχου 1995: 307-310.

να μην υφίστανται βλάβη ο ένας από τον άλλο⁴⁹⁴. Η ηθική του Επίκουρου διατηρεί και σήμερα αρκετό φιλοσοφικό ενδιαφέρον.

Χωρίς να υποβαθμίζεται ο εσωτερικός χαρακτήρας της ηθικής και η σημασία της για την αυτονομία του προσώπου, στις μέρες μας αναγνωρίζεται η ηθική διάσταση ως «ηθικός θεσμός της ζωής», ως ρυθμιστική αρχή όχι μόνο της ιδιωτικής, αλλά και της δημόσιας ζωής. Οι προσπάθειες προς την κατεύθυνση της κεντρικότητας της έννοιας της δικαιοσύνης, παράλληλα με το αίτημα εφαρμογής της ηθικής στην καθημερινή πράξη, αποτελούν χαρακτηριστικές τάσεις της πορείας του ηθικού στοχασμού στην εποχή μας.

Κατά τον μεταγενέστερο John Rawls, η δικαιοσύνη είναι «αμοιβαία συμφωνία για συνύπαρξη με ίσους όρους» (fairness) που καλύπτει σε μεγάλο βαθμό τις απαιτήσεις της ηθικής. Κατά τον Rawls, προβλήματα δικαιοσύνης αναφύονται, όταν κατά το σχεδιασμό μιας κοινωνικής πρακτικής η εμμονή σε δικαιώματα προκαλεί συγκρούσεις και πρέπει να βρεθεί μια «δίκαιη» (fair) ισορροπία. «Το να έχει κανείς μια ηθική» συνεπάγεται τουλάχιστον την αναγνώριση αρχών που να εφαρμόζονται αμερόληπτα στη συμπεριφορά των ατόμων και να συνιστούν ενδοιασμούς ή περιορισμούς κατά την επιδίωξη του ατομικού συμφέροντος. Δεν πρόκειται εδώ για τη δικαιοσύνη ως αρετή των προσώπων και των πράξεών τους, αλλά για μια από τις αρετές των κοινωνικών θεσμών και είναι μέρος ενός περιεκτικού οράματος της καλής κοινωνίας και μια άποψή της είναι «μια έννοια ισότητας»⁴⁹⁵.

Τόσο στην προσωπική όσο και στη διαπροσωπική, την κοινωνική και την οικουμενική διάσταση, όπου δεν κυριαρχεί πάντα η **φιλία**, μπορεί η **δικαιοσύνη** να συγκεκριαλωθεί, έστω και ελλιπώς αλλά, αποτελεσματικά την ηθική⁴⁹⁶. Η παρενόχληση ως επιμέρους μορφή διάκρισης αποκτά άδικο και ανήθικο υπόβαθρο, καθώς αντιστρατεύεται του δικαιώματος για την αξίωση ίσης και δίκαιης μεταχείρισης.

11.2 Ωφελιμισμός

Ο ωφελιμισμός είναι κατ' εξοχήν τελεολογική, συνεπειοκρατική θεωρία που αξιολογεί την πράξη από τα αποτελέσματά της, δηλαδή από τις ευχάριστες ή δυσάρεστες

⁴⁹⁴ Δραγώνα-Μονάχου 1995: 91.

⁴⁹⁵ Δραγώνα-Μονάχου 1995: 307-310.

⁴⁹⁶ Δραγώνα-Μονάχου 1995: 324.

συνέπειές της για το άτομο και το σύνολο το οποίο θεωρείται άθροισμα ατόμων. Πραξιακό κίνητρο εδώ είναι η **ηδονή** και κριτήριο ηθικής αξιολόγησης η ωφέλεια που προκύπτει από την πράξη, ώστε η ηθική υποχρέωση να ανάγεται τελικά σε ψυχολογική και κοινωνική αναγκαιότητα⁴⁹⁷.

Ο νεότερος ωφελμιστής Mill προέβη, όπως και ο Επίκουρος, σε ποιοτικές διακρίσεις ανάμεσα στις ηδονές με βάση τη συναίνεση των περισσότερων ανθρώπων, την ηθική ποιότητα, την κοινωνική χρησιμότητα και τις επιθυμίες, και δίνοντας προτεραιότητα στις πνευματικές και υψηλότερες ηδονές⁴⁹⁸.

Ο ωφελμισμός επιλύει το ηθικό πρόβλημα αποδίδοντας απόλυτη αξία στο **αποτέλεσμα** μιας ενέργειας και όχι στα εμπλεκόμενα μέρη, και με βάση αυτό αναγνωρίζει ηθική αξία ή απαξία στις πράξεις των ηθικών όντων. Έτσι, μια πράξη μπορεί να θεωρηθεί ηθική εφόσον επιφέρει υψηλότερα επίπεδα ευτυχίας για κατά το δυνατόν μεγαλύτερο αριθμό ανθρώπων. Σε περίπτωση ανάλυσης κόστους-οφέλους υπολογίζονται και συγκρίνονται τόσο το όφελος όσο και η ζημία που προκύπτουν από μια πράξη και, εφόσον προκύψει ότι το όφελος υπερκαλύπτει την πιθανή ζημία, τότε θεωρείται ότι η πράξη αυτή μεγιστοποιεί το κοινό καλό⁴⁹⁹.

Σύμφωνα με τη θεωρία του ωφελμισμού προκύπτει ότι οι κάθε μορφής διακρίσεις είναι επιζήμιες για τα άτομα και για την κοινωνία ως σύνολο, μη συνάδοντας με την αρχή της δημιουργίας ευτυχίας για μεγαλύτερο αριθμό ατόμων⁵⁰⁰.

Με αυτό το σκεπτικό λοιπόν, που βασίζεται στην **αρχή της μη βλάβης**, σύμφωνα με την οποία: οι άνθρωποι μπορούν να πράττουν όπως θέλουν, αρκεί οι πράξεις τους να μην βλάπτουν τους άλλους, μόνο αν μια πράξη έχει σαν συνέπεια την πρόκληση οποιασδήποτε μορφής βλάβης σε άλλο πρόσωπο, συμπεριλαμβανομένης και της προσβολής του ηθικού ή αξιολογικού του συστήματος, χωρίς τη συναίνεση του προσώπου αυτού, μπορεί να αξιολογηθεί ηθικά και νομικά και να θεωρηθεί αθέμιτη ή και να τιμωρηθεί⁵⁰¹.

⁴⁹⁷ Δραγώνα-Μονάχου 1995: 116.

⁴⁹⁸ Δραγώνα-Μονάχου 1995: 117.

⁴⁹⁹ Αντωνίου 2008: 275.

⁵⁰⁰ Αντωνίου 2008: 277.

⁵⁰¹ Γούναρης 2008: 18.

11.3 Αρεταϊκή ηθική

Στην αριστοτελική ηθική η ερώτηση «Πώς θα έπρεπε να ζει κανείς;» προσεγγίζεται μέσα από την έννοια του ενάρετου ατόμου. Η έννοια της ορθής συμπεριφοράς συλλαμβάνεται, σα να λέγαμε, από μέσα προς τα έξω⁵⁰².

Η αριστοτελική ηθική εξετάζει προβλήματα που έχουν να κάνουν με τον **χαρακτήρα** και αποσκοπεί στο πώς θα κάνει τον άνθρωπο καλύτερο –όχι καλύτερο ηθικά, όπως το εννοούμε σήμερα-, δηλαδή πώς θα κάνει να λειτουργήσει καλύτερα το «ανθρωπεύεσθαι», το έργο του ανθρώπου, πώς θα παιχθεί αρτιότερα ο ρόλος του και η ηθική του έχει δικαίως χαρακτηριστεί ως μια θεωρία «αυτό-τελείωσης» ή «αυτοπραγμάτωσης»⁵⁰³.

Για τον Αριστοτέλη, το νόημα και ο χαρακτήρας κάθε πράγματος στον κόσμο πρέπει να αναζητηθεί στο **σκοπό** της ύπαρξής του⁵⁰⁴. Ο σκοπός του ανθρώπου πρέπει, προφανώς, να αναζητηθεί σε εκείνο το μέρος της ψυχής που μπορεί να διαμορφώσει έναν κανόνα, δηλαδή στο **λόγο** και όχι στο μέρος της ψυχής που απλώς ακολουθεί τον κανόνα. Ο λόγος, άλλωστε, είναι δύο ειδών θεωρητικός και πρακτικός και από τα δύο αυτά υπέρτερο είναι ο πρώτος⁵⁰⁵.

Ο **λόγος** αποτελεί την ουσία της ύπαρξής μας, όχι τα συναισθήματα, οι ορέξεις, οι επιθυμίες, τα πάθη ή τα ένστικτα, τα οποία χαρακτηρίζει «συμβεβηκότα» της ύπαρξης, δηλαδή δευτερεύοντα γνωρίσματα⁵⁰⁶. Μόνο η **ισορροπία** και το **μέτρο**, που επιτυγχάνονται με το λόγο εξασφαλίζουν την ευτυχία και την αρμονία στην ανθρώπινη ζωή (HN 1119b15-16).

Σκοπός της ηθικής για τον Σταγειρίτη δεν είναι η γνώση, αλλά η **πράξη**⁵⁰⁷. Ο **σκοπός** των ανθρώπινων ενεργειών, κατά τον Αριστοτέλη, είναι η **ευδαιμονία**, την οποία ορίζει ως ενέργεια της ψυχής σύμφωνη με την **αρετή** (HN 1098a16-18).

⁵⁰² Mac Dowell 1994: 79-80.

⁵⁰³ Δραγώνα-Μονάχου 1995: 76, 83.

⁵⁰⁴ Η φύση, δηλαδή η ερμηνεία των όντων, προκύπτει από τον προορισμό και όχι από την προέλευσή τους. Βλ. Ross 2005: 335-336.

⁵⁰⁵ Ross 2005: 382

⁵⁰⁶ «Πείθεται υπό του λόγου το άλογον» (HN 1102b34-35).

⁵⁰⁷ Το υπερβατικό αγαθό δεν είναι πρακτό και η γνώση του είναι άχρηστη στην περιοχή της πράξης. Βλ. Δραγώνα-Μονάχου 1995: 78.

«Αν οι αρετές έχουν να κάνουν με πράξεις και συναισθήματα και κάθε συναίσθημα και πράξη συνοδεύεται από ηδονή ή λύπη, γι' αυτό το λόγο, η αρετή έχει να κάνει με τις ηδονές και τις λύπες» (HN 1104b14-16) και, κατά συνέπεια, συνδέεται και με τα **πάθη**⁵⁰⁸, διότι στα συναισθήματα και στις πράξεις «υπάρχει η υπερβολή, η έλλειψη και το μέσον» (HN 1106b16-19).

Τα πάθη, στο βαθμό που συνδέονται με τη λύπη και την ηδονή, λειτουργούν ως **κίνητρα πράξεων** που επηρεάζουν τις ανθρώπινες ενέργειες και διαμορφώνουν τις αποφάσεις. Στο Α' βιβλίο της *Ρητορικής* ο φιλόσοφος εξηγεί ότι τα πάθη προσδιορίζονται ηθικά ως **απότοκα αντιστοιχών έξεων** (1369a15-21) και τα ορίζει ως εξής: «ἔστι δὲ τὰ πάθη δι' ὅσα μεταβάλλοντες διαφέρουσι πρὸς τὰς κρίσεις οἷς ἔπεται λύπη καὶ ἡδονή, οἷον ὀργή ἔλεος φόβος καὶ ὅσα ἄλλα τοιαῦτα, καὶ τὰ τούτοις ἐναντία» (Βιβλίο Β, κεφ.2, 1378a19-22).

Αναφέρει ο Αριστοτέλης: «Πρέπει να ορίσουμε ως κριτήριο των ηθικών μας έξεων την ηδονή ή τη λύπη, που συνεπάγονται τα έργα μας... Η ηθική αρετή έχει όντως να κάνει με τις ηδονές και τις λύπες. Διότι εξαιτίας της ηδονής κάνουμε ανάρμοστες πράξεις και εξαιτίας της λύπης απέχουμε από τις καλές» (1104b5-6, 9-11). «Γι' αυτό πρέπει ο άνθρωπος να διαπαιδαγωγείται από τη νεαρή του ηλικία έτσι ώστε να αισθάνεται χαρά ή λύπη για τα πράγματα που πρέπει. Πραγματικά αυτή είναι η σωστή παιδεία» (HN 1104b11-14).

Η ηδονή, λοιπόν, αποτελεί κριτήριο για τη διαμόρφωση των έξεων, στις οποίες σημασία έχει η **ποιότητα**⁵⁰⁹. «Διότι ούτε ακόλαστος είναι, ούτε πρόστυχος, ούτε ακρατής, όποιος κάνει κάτι εξαιτίας μιας οποιαδήποτε ηδονής, αλλά εξαιτίας κάποιας **αξιόμεμπτης**» (HN 1151b21-22).

Ο Αριστοτέλης θεωρεί πως η αντίφαση που διακρίνει το ανθρώπινο είδος, καθώς η φύση το εφοδίασε και με πάθη (άλογον) και με λογική (λόγον), μπορεί να αρθεί και να εξομαλυνθεί. Τόσο η **σωφροσύνη** όσο και η **ακολασία** αφορούν σωματικές ηδονές, ειδικά αυτές της αφής και της γεύσης, οι οποίες μας συνδέουν με το ζωικό βασίλειο:

⁵⁰⁸ Ο Αριστοτέλης μελετάει τα πάθη στα κεφ. 2-11 του Β' βιβλίου της *Ρητορικής* (1377a30-1388b30).

⁵⁰⁹ Κατ' αναλογία, ο Επίκουρος έβρισκε περισσότερη ευχαρίστηση στις πνευματικές παρά στις σωματικές απολαύσεις. Βλ. Πελεγρίνης 2009: 22.

«ανδραπώδεις και θηριώδεις» (HN 1118a1-3, 1118a23-26, 1148a4-10). Πρωτίστως, θεωρεί την υπερβολή ως προς αυτές τις ηδονές ως εντελώς απαράδεκτη (HN 1118b3-4). Η επιθυμία μοιάζει με την «δολοπλόκα Αφροδίτη» που εξαπατά ακόμα και το νου ανθρώπου συνετού (HN 1149b15-18). Μάλιστα, η **ακράτεια**⁵¹⁰ ως προς την επιθυμία είναι πιο άδικη και πιο ατιμωτική από εκείνη του θυμού και έτσι απόλυτη και, κατά κάποιον τρόπο, κακία (HN 1149b18-20).

«Τα πράγματα είναι από τη φύση τους φτιαγμένα έτσι που να καταστρέφονται από την έλλειψη ή την υπερβολή» (HN 1104a13-14). Η υπερβολή ή η έλλειψη καταστρέφει τις ηθικές αρετές, ενώ η μεσότητα τις εξασφαλίζει (HN 1104a25). Η ηθική αρετή, λοιπόν, του ανθρώπου συνίσταται στον έλλογο έλεγχο των επιθυμιών, κυριαρχώντας στα πάθη και στις ορμές. Η αρετή είναι **έξη** και σημαίνει **μεσότητα** στα καλά πράγματα (HN 1106b36-1107a8).

Καμία από τις ηθικές αρετές δεν είναι έμφυτη στους ανθρώπους αλλά τις αποκτούμε αφού πρώτα τις ασκήσουμε: «η δ'ηθική εξ έθους περιγίνεται» (HN 1103a17, 31-32). Ο άνθρωπος, λοιπόν, γίνεται, δεν γεννιέται ενάρετος.

Μεταξύ της υστερήσεως στην χαρά της ηδονής και του αντιθέτου της, η ιδανική μεσότητα έγκειται στην **εγκράτεια**, η οποία δεν είναι αρετή, αλλά ένα μείγμα από αρετή και κακία (HN 1128b34-35).

«Ενώ ο **ακρατής** πράττει **εν γνώσει του** άσχημες πράξεις, υπό το κράτος του πάθους του⁵¹¹, εν τούτοις ο **εγκρατής**, επειδή γνωρίζει ότι οι επιθυμίες του είναι κακές, δεν τις ακολουθεί υπό την επήρεια της λογικής (HN 1145b12-14). Για τον Αριστοτέλη, η **εγκράτεια** διακρίνεται από την αρετή, και είναι εξίσου προβληματική με την **ακρασία**. Αν κάποιος χρειάζεται να υπερνικά μια τάση να ενεργήσει διαφορετικά, όταν πείθοντας τον εαυτό του να ενεργήσει, όπως απαιτεί η σωφροσύνη ή το θάρρος, τότε δεν επιδεικνύει αρετή, αλλά απλή εγκράτεια⁵¹².

⁵¹⁰ Ο Αριστοτέλης παρομοιάζει τους ακρατείς με «κοιμώμενους ή μανιακούς ή μεθυσμένους, οι οποίοι έχουν τη γνώση, αλλά δεν τη χρησιμοποιούν ευρισκόμενοι υπό το κράτος των παθών» (HN 1147a11-18).

⁵¹¹ Εδώ ο Αριστοτέλης διαφωνεί με το Σωκράτη λέγοντας πως οι ισχυρισμοί του τελευταίου περί ακρασίας είναι αντίθετοι με την πραγματικότητα (HN 1145b28).

⁵¹² Mac Dowell 1994: 84.

Μεταξύ του **εγκρατούς** και του **σώφρονος** υφίσταται διαφορά: Αν και αμφότεροι δεν παραβιάζουν τον ορθό λόγο χάριν των σωματικών ηδονών, εν τούτοις, ο εγκρατής διακατέχεται από κακές επιθυμίες, δηλαδή ηδονή για πράγματα αντίθετα από τη λογική, και παρασύρεται από αυτές, ενώ αυτό δεν συμβαίνει με τον σώφρονα (HN 1146a9-13, 1152a1-4).

Από την άλλη πλευρά, όπως γράφει ο Αριστοτέλης για τη σχέση **σώφρονος** και **φρονίμου**, «ο σώφρων φεύγει τας ηδονάς. Έτι ο φρόνιμος το άλυπον διώκει, ου το ηδύ», δηλαδή, ο σώφρων είναι εκείνος, ο οποίος αποφεύγει τις ηδονές, ενώ ο φρόνιμος αποφεύγει την οδύνη, χωρίς να επιδιώκει το ευχάριστο. Εδώ, διακρίνουμε την κατίσχυση των διανοητικών έναντι των ηθικών αρετών: Η ζωή που είναι προσαρμοσμένη στις ηθικές αρετές είναι σε δεύτερη μοίρα ευτυχισμένη, γιατί είναι ανθρώπινης φύσεως (HN 1178a9-10): σημαίνει, κατά τον φιλόσοφο, την ευημερία και την αυτάρκεια ζωής. Όμως, υπάρχουν και ηδονές, οι οποίες δεν προκαλούν λύπη ή επιθυμία, όπως είναι η θεωρητική μελέτη. Αυτές οι ηδονές δεν συνιστούν επιτακτική φυσική ανάγκη (HN 1152b35-1153a2).

Γεννιέται επιπλέον και η εξής αμφιβολία: ποιο από τα δύο είναι το κυριότερο στην αρετή, η **πρόθεση** ή οι **πράξεις**; Διότι η αρετή διαμοιράζεται και στα δύο αυτά. Η τελειότητα, λοιπόν, της αρετής έγκειται πράγματι στη συνύπαρξη και των δύο αυτών (HN 1178a4-1178b2).

Κατά τον Ross η θεωρία της μεσότητας, αν και παρουσιάζει κάποιες ασάφειες και προβλήματα ως προς την εφαρμογή, είναι απαραίτητη κυρίως για τον ακόλουθο λόγο: «Αναγνωρίζει την ανάγκη να επιβληθεί κάποιο σύστημα, κάποια συμμετρία στις πολύμορφες τάσεις που υπάρχουν μέσα μας». Επί της ουσίας δεν υπάρχουν κανόνες στο αριστοτελικό ηθικό σύστημα, ούτε εξισώσεις που οδηγούν σε προβλέψιμα αποτελέσματα. Απλά είναι αναγκαία η προσαρμογή τους στις εκάστοτε συνθήκες, και να τις λάβουμε υπ' όψιν στο σύνολό τους.

Η μεσότητα διασφαλίζεται, κατά τον Αριστοτέλη, υπό ορισμένες προϋποθέσεις:⁵¹³

- (i) κατά τρόπο κατηγορηματικό (*δει*),
- (ii) σχετικά με το χρόνο του πάθους (*ότε δει*),

⁵¹³ Βλ. HN 1095a6-8.

- (iii) με τις συνθήκες (*εφ'οις δει*),
- (ii) με τα πρόσωπα (*προς ους δει*),
- (iii) με το σκοπό (*ου ένεκα*) και
- (iv) με τον τρόπο (*ως δει*).

Η μεσότητα δεν είναι πάντοτε η ίδια προς ημάς, αλλά προσαρμόζεται και αναζητείται κάθε φορά μέσα στις πολλές και διάφορες συνθήκες και καταστάσεις που εκδηλώνεται το πάθος. Είναι επομένως προσωπική ευθύνη του κάθε ανθρώπου να καθορίσει κάθε φορά το *δει* για να καταλήξει στο καλύτερο αποτέλεσμα. Κανόνας είναι η λογική του φρόνιμου ανθρώπου.

11.4 Σύγχρονες αρεταϊκές προσεγγίσεις

Στις μέρες μας υπάρχει μια στροφή προς τον αριστοτελισμό και την αρεταϊκή, τελολογική ηθική (*virtue ethics*) που εφαρμόζεται σε πεδία, όπως αυτό της εφαρμοσμένης ηθικής.

Τι σημαίνει να κατέχει κανείς μια αρετή;

Η γνώση και η θέληση είναι διακριτές: ο κόσμος, η κύρια σφαίρα άσκησης των γνωστικών ικανοτήτων, είναι από μόνος του αντικείμενο καθαρά θεωρητικού στοχασμού, ικανό να παρακινήσει κάποιον να ενεργήσει μόνο σε συνδυασμό με έναν επιπρόσθετο παράγοντα, μια **κατάσταση βούλησης**, που παρέχεται από τον ίδιο⁵¹⁴.

Ο Αριστοτέλης αναφέρει: «η **φρόνηση** είναι μια αληθής έλλογη πρακτική που έχει αντικείμενο τα όσα είναι για τον άνθρωπο αγαθά και κακά» (HN 1140b4-6), αναφέρεται, όπως και η δοξασία, σε όσα ενδέχεται να είναι έτσι κι αλλιώς (HN 1140b26-27) και στα πράγματα που είναι αντικείμενο απόφασης (HN 1141b8-9). «Η αρετή κάνει σωστό τον σκοπό ενός έργου και η φρόνηση καθορίζει τα **μέσα** που οδηγούν στην επίτευξη του σκοπού» (HN 1144a8-9).

Διευκρινίζει ο φιλόσοφος: «οι **πρώτες αρχές** των πράξεων είναι ο **τελικός σκοπός των μέσων** που χρησιμοποιούμε για την πραγματοποίησή τους. Σ' εκείνον όμως που έχει διαφθαρεί από ηδονή ή λύπη, δε γίνεται αμέσως φανερή η πρώτη αρχή της πράξης, ούτε ότι πρέπει να επιλέξει τα μέσα για τον τελικό σκοπό, ούτε ότι πρέπει να

⁵¹⁴ Mac Dowell 1994: 86.

κάνει τα πάντα γι' αυτόν, διότι η κακία καταστρέφει την έννοια της πρώτης αρχής» (HN 1140b16-19).

«Σε έναν πρακτικό συλλογισμό η **μείζων πρόταση** είναι καθολικού κύρους γνώμη, ενώ η **ελάσσων** αναφέρεται στα επί μέρους που εμπίπτουν στη σφαίρα των αισθήσεων. Όταν όμως από τις δύο αυτές προκύψει μια τρίτη, τότε πρέπει το συμπέρασμα εδώ να το επιβεβαιώσει ο νους, ενώ όταν πρόκειται για πρακτικές προτάσεις πρέπει να τις πραγματοποιήσει αμέσως» (HN 1147a24-28).

«Όταν λοιπόν υπάρχει στο νου του ανθρώπου μια καθολικού κύρους πρόταση που του απαγορεύει να γεύεται και ταυτόχρονα μια άλλη επίσης καθολικού κύρους ότι όλα τα γλυκά πράγματα είναι ευχάριστα, καθώς επίσης και μια ελάσσονα πρόταση ότι αυτό εδώ είναι γλυκό (και αυτή είναι που ενεργοποιείται) και όταν συμβεί παράλληλα να έχουμε επιθυμία, τότε παρόλο που η πρώτη μας προτρέπει να αποφεύγουμε αυτό το πράγμα, η επιθυμία μας οδηγεί σε αυτό (διότι η επιθυμία θέτει σε κίνηση όλα τα μέρη του σώματος) (HN 1147a31-35). «Διότι η γνώση που θεωρείται ότι είναι παρούσα σε περίπτωση εκδήλωσης της ακράτειας δεν είναι κύρια γνώση, όπως δεν είναι και η γνώση που άγεται και φέρεται από το πάθος, αλλά **γνώση των αισθήσεων**» (HN 1147b15-19). Οι ηδονές, λοιπόν, και ειδικότερα οι σωματικές, εμφανίζονται ως εμπόδιο στην φρόνηση, τη διανοητική αρετή, την οποία τόσο πολύ εκτιμά ο Αριστοτέλης.

Η γνώση της μείζονος, θα μπορούσαν να πουν αυτοί που εκφράζουν αντίρρηση, δεν είναι τίποτε άλλο από τη διάθεση της βούλησης που απαιτείται (την αποκαλούμε γνώση για να την υιοθετήσουμε και όχι για να υποδηλώσουμε ότι είναι γνήσια γνωστική). Αυτό που το ενάρετο άτομο πράγματι αντιλαμβάνεται είναι μόνο αυτό που διατυπώνεται στην ελάσσονα προκειμένη του συλλογισμού: δηλαδή ένα ξεκάθαρο γεγονός σχετικά με την παρούσα κατάσταση, το οποίο -όπως απαιτεί η αντίρρηση- θα ήταν ανέκδοτο να προκαλέσει την πράξη από μόνο του⁵¹⁵.

Ο David Wiggins έχει δώσει αυτή την ανάλυση της γενικής μορφής του πρακτικού συλλογισμού: Η πρώτη ή μείζων προκειμένη αναφέρει κάτι για το οποίο μπορούσε να υπάρχει μια επιθυμία-όρεξις ικανή να μεταδοθεί σε κάποιο πρακτικό συμπέρασμα. Η δεύτερη προκειμένη αναφέρεται στην πραγματικότητα στη συγκεκριμένη κατάσταση κατά την οποία εφαρμόζεται ο συλλογισμός αυτού που πρέπει

⁵¹⁵ Mac Dowell 1994: 86.

να γίνει αν αναγνωρίσουμε τον ισχυρισμό της μείζονος προκειμένης. Με άλλα λόγια η μείζων προκειμένη καθορίζει ένα συγκεκριμένο σκοπό και η ελάσσων ξεχωρίζει κάποια πράξη ως μέσο γι' αυτόν⁵¹⁶.

Ο ρόλος που παίζει η μείζων προκειμένη είναι να δώσει το περιεχόμενο μιας ορεκτικής ψυχολογικής κατάστασης: κάποιου πράγματος που θα μπορούσαμε να συλλάβουμε πώς προκαλεί την κινητοποιούσα ενέργεια για τις πράξεις που εξηγούνται. Η ιδέα του Αριστοτέλη φαίνεται να είναι ότι εκείνο που παίζει ένα ανάλογο ρόλο στην εξήγηση των ενάρετων πράξεων είναι η σύλληψη από το ενάρετο άτομο του είδους της ζωής που θα έπρεπε να ζει το ανθρώπινο ον. Η **ορεκτική κατάσταση** που αναφέρεται στην εξήγηση μιας ενάρετης πράξης είναι η όλη σύλληψη του υποκειμένου για το πώς ζει, παρά οποιαδήποτε απαίτηση συνέβαινε να υπάρχει⁵¹⁷. Η ορθολογικότητα της αρετής, τότε, δεν είναι αποδείξιμη από μια εξωτερική σκοπιά.

Η θέση της μη κωδικοποιησιμότητας αποκλείει μια ευθεία προσέγγιση στην ερώτηση, της οποίας ο επείγων χαρακτήρας προσδίδει στην ηθική το ενδιαφέρον της. Ανάλογα με την περίπτωση, γνωρίζει κανείς τι να κάνει (αν το γνωρίζει), όχι εφαρμόζοντας καθολικές αρχές, αλλά όντας ένα ορισμένο είδος ανθρώπου: αυτό που βλέπει τις καταστάσεις με έναν ορισμένο ξεχωριστό τρόπο⁵¹⁸.

Η διάκριση γίνεται κατανοητή αν σταματήσουμε να υποθέτουμε ότι η κρίση του ενάρετου ατόμου είναι στάθμιση λόγων **υπέρ και κατά**. Η θεώρηση της κατάστασης στην οποία καταλήγει εξασκώντας την ευαισθησία του είναι τέτοια, ώστε κάποια όψη της κατάστασης να θεωρείται ότι αποτελεί ένα λόγο για να ενεργεί κατά κάποιο τρόπο. Αυτός ο λόγος γίνεται αντιληπτός, όχι σα να υπερτερεί ή να υπερισχύει από οποιουδήποτε λόγους για να ενεργεί κατά διαφορετικούς τρόπους, που διαφορετικά θα αποτελούσαν από άλλες όψεις της κατάστασης, αλλά να τους **αποσιωπά**⁵¹⁹.

Επιπλέον, αν θέλουμε μια γνήσια αρετή να μην παράγει τίποτε άλλο από ορθή συμπεριφορά, μια απλή τάση να φέρεται κανείς με ευγένεια, δεν μπορεί να ταυτισθεί με την αρετή της καλοσύνης. Η κατοχή της αρετής πρέπει να περιλαμβάνει όχι μόνο

⁵¹⁶ Mac Dowell 1994: 95.

⁵¹⁷ Mac Dowell 1994: 95-96.

⁵¹⁸ Mac Dowell 1994: 100-103.

⁵¹⁹ Mac Dowell 1994: 84-85.

ευαισθησία σε γεγονότα, που αφορούν τα αισθήματα των άλλων ως λόγο για να ενεργούμε κατά ορισμένους τρόπους, αλλά επίσης **ευαισθησία** σε γεγονότα που αφορούν **δικαιώματα** ως λόγους για να ενεργούμε με ορισμένους τρόπους. Και όταν υφίστανται περιστάσεις και των δύο ειδών και η περίπτωση του δευτέρου είδους είναι αυτή, σύμφωνα με την οποία θα έπρεπε να ενεργήσει κανείς, ο κάτοχος της αρετής της καλοσύνης πρέπει να είναι ικανός να καταλάβει ότι έτσι συμβαίνει⁵²⁰.

Ο Αριστοτέλης είναι σαφής ότι οι πολυπλοκότητες των συγκεκριμένων περιπτώσεων τις καθιστούν αδύναμες να συλληφθούν με οποιονδήποτε από τους καλύτερους υφιστάμενους κανόνες. Επομένως, δεν πρέπει να επιδιώκουμε εκείνον το βαθμό ακρίβειας, τον οποίο ένας συγκεκριμένος τομέας ή περιοχή μπορεί να μην είναι ικανός να παράσχει. Εκείνο που απαιτείται είναι η παράλληλη χρήση μιας **ηθικής των αρετών** η οποία δίνει προτεραιότητα στο χαρακτήρα του υποκειμένου παρά στην ορθότητα της πράξης. Δεν είναι απλώς πιο ρεαλιστική στον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζει μια διλημματική περίπτωση, δεν μας παρέχει απλώς απαντήσεις που είναι πιο ευαισθητοποιημένες και φαντασιακά πιο αναπτυγμένες, αλλά κυρίως βελτιώνει και εμπλουτίζει την ηθική μας προσέγγιση, τουλάχιστον στην Εφαρμοσμένη Ηθική⁵²¹.

Από την άποψη της αρετολογίας θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι τα είδη των χαρακτηριστικών τα οποία μπορούμε να καλλιεργήσουμε στο χαρακτήρα μας είναι ακριβώς αυτά τα χαρακτηριστικά που μπορούν να μας οδηγήσουν στο να **επιθυμούμε** να επιτελέσουμε αυτά τα είδη των πράξεων που οι υποστηρικτές της δεοντολογίας και της ηθικής των συνεπειών ισχυρίζονται ότι **πρέπει** να επιτελέσουμε. Αυτό μπορεί να οδηγήσει σε μια ακόμα περισσότερο εμπνευσμένη ηθική πράξη, γιατί είναι μια πράξη κατά την οποία επιδιώκουμε να καλλιεργήσουμε την αναζήτηση και αγάπη μας για το αγαθό στα εσώτερα του είναι μας. Αυτό φανερώνει και το ότι η αρετολογία απευθύνεται στη δομή της εσώτερής μας οντότητας και σημαίνει ότι οι διάφορες προσεγγίσεις της ηθικής περί των αρετών μπορεί να θεωρηθούν σαν πνευματικά μονοπάτια.

⁵²⁰ Mac Dowell 1994: 81.

⁵²¹ Bartz-Polansky-Montgomery-Thomasma-Chambers-Annas-London-Megone-Tress-Cosans-Anagnostopoulos 2007: 580-584.

Κεφάλαιο 12. Η αντιμετώπιση της σεξουαλικής παρενόχλησης

Για να εξέλθουμε από το υπάρχει πρέπει όχι να θέσουμε, αλλά να καθ-αιρέσουμε τον εαυτό μας. Αυτή η καθαίρεση της κυριαρχίας που επιχειρεί το Εγώ, είναι η κοινωνική σχέση με τους άλλους, η αν-ιδιο-τελής σχέση (des-inter-essée, δηλαδή έξοδος από το είναι), που οικοδομείται στη θεώρηση της ευθύνης για τους άλλους (το είναι-για-τον-άλλον)...⁵²²

Η παρουσία πληθώρας φιλοσοφικών, και όχι μόνο, προτάσεων δεν θα πρέπει να εκλαμβάνεται ως δείγμα αδυναμίας ή αποτυχίας. Θα πρέπει να συνδέεται με τον πλουραλισμό, τη δυνατότητα πολλαπλών επιλογών και λιγότερο με το σχετικισμό ή τον σκεπτικισμό. Η φύση κάποιων προβλημάτων δεν αφήνει περιθώρια για μονόπλευρες θεωρήσεις. Σύνθετα προβλήματα ζητούν σύνθετες λύσεις. Με αυτό το σκεπτικό, μπορεί κάποιος να προχωρήσει σε μια σύνθεση των παραδοσιακών φιλοσοφιών, εξετάζοντας παράλληλα με τα κίνητρα και τα αποτελέσματα της πράξης⁵²³.

Ενώ κεντρική έννοια της παραδοσιακής ηθικής υπήρξε το καθήκον, η ηθική υποχρέωση, στην εποχή μας αρχίζει να κερδίζει έδαφος μια ηθική που βασίζεται στα **δικαιώματα** σε διάφορες παραλλαγές, με βασικές αναφορές στην αρχαία ελληνική ηθική. Δεν βλέπει την ηθικότητα μόνο ή κυρίως ως αυτοπεριορισμό και καταστολή των ανθρώπινων φυσικών τάσεων, όπως σε μεγάλο βαθμό η κλασική δεοντολογία, αλλά και ως ευδωση και πραγμάτωσή τους, με κάλυψη βασικών συμφερόντων, αναγκών και μετα-αναγκών, προσεγγίζοντας έτσι και τις θεωρίες αυτοσυντήρησης και αυτοπραγμάτωσης, και ως ένα σημείο, ίσως, και κάποιες μη ανασταλτικές ατομικών επιδιώξεων τελολογικές θεωρίες⁵²⁴.

Μια ηθική με βάση τα δικαιώματα και όχι τα καθήκοντα ή τους σκοπούς έχει κυρίως συμβολαιοκρατικό χαρακτήρα. Και με την κοινή αποδοχή που συνεπάγεται η θεσμοθέτηση των ανθρώπινων δικαιωμάτων στον αιώνα μας διασφαλίζεται **το αίτημα**

⁵²² Levinas 2007: 31.

⁵²³ Αντωνίου 2008: Τ.2, 320-321.

⁵²⁴ Δραγώνα-Μονάχου 1995: 58-59.

της αντικειμενικότητας, έστω ως διυποκειμενικότητας, με βάση μια αμοιβαία συμφωνία ελεύθερων και ηθικά και τυπικά ίσων έλλογων υποκειμένων· πολύ περισσότερο, γιατί τα δικαιώματα συνεπάγονται αρκετά συσχετικά καθήκοντα. Από τις ηθικές αρετές δίνεται έμφαση στη **δικαιοσύνη**, που σήμερα βρίσκεται στο προσκήνιο της ηθικής και τείνει να καλύψει σε μεγάλη έκταση την ηθικότητα ως αρχή κατανομής δικαιωμάτων και καθηκόντων⁵²⁵.

Εφόσον δεχθούμε την «κανονιστική δομή της ανθρώπινης πράξης», τη φύση του ανθρώπου ή την κοινωνική πραγματικότητα ως πηγές των ανθρώπινων δικαιωμάτων και προσυπογράφουμε την άποψη ότι η ηθική έχει **κοινωνική βάση** και ότι τα **ανθρώπινα δικαιώματα** αποτελούν ένα ελάχιστο καθολικό γνώμονα μιας στρατηγικής επιβίωσης, είμαστε πρόθυμοι να αποδεχθούμε την αξίωση ότι το να αναζητούμε τα **θεμέλια της ηθικής** ανάγεται στο να αναζητούμε τα θεμέλια των ανθρώπινων δικαιωμάτων⁵²⁶.

12.1 Ατομικό και συλλογικό επίπεδο

Για τον Αριστοτέλη, το επίπεδο πολιτιστικής ανάπτυξης του κράτους εξαρτάται από το κατά πόσο εκείνοι που έχουν το δικαίωμα του πολίτη έχουν και ευγενικό φρόνημα. Τρεις παράγοντες συμβάλλουν στη θεμελίωση τέτοιου φρονήματος: **φυσικές προδιαθέσεις, εθισμός και μάθηση**⁵²⁷.

Το βασικό διανόημα του φιλοσόφου ήταν: διόρθωσε τους χαρακτήρες των ανθρώπων και θα συμβάλλεις περισσότερο στο καλό του κράτους, παρά μέσα από οποιαδήποτε μεταρρύθμιση των θεσμών⁵²⁸.

Κατά τον Αριστοτέλη, η κρατική ηθική έχει τους ίδιους κανόνες με την ατομική ηθική. Όπως το δίκαιο ή άλλο θεσμικό σύστημα, έτσι και το ηθικό εδράζεται στην αντίληψη της έννομης και εύτακτης συγκρότησης της ανθρώπινης πολιτείας, εξαλείφοντας τις προϋποθέσεις που θα έθεταν σε κίνδυνο την κοινωνική συνοχή και ευρυθμία⁵²⁹. «Γι' αυτό και η εκπαίδευση πρέπει να αρχίζει από το σώμα, να περνά στις

⁵²⁵ Δραγώνα-Μονάχου 1995: 59.

⁵²⁶ Δραγώνα-Μονάχου 1995: 335.

⁵²⁷ Düring 1994: 272- 273.

⁵²⁸ Düring 1994: 288 - Ross 2005: 365.

⁵²⁹ Αντωνίου 2008: Τ.2, 321.

ορέξεις και να ασχολείται, στο τέλος, με το νου. Η καλλιέργεια του σώματος θα γίνεται για χάρη της ψυχής, και των επιθυμιών για χάρη του νου. Η μέριμνα του νομοθέτη για τη νέα γενιά πρέπει να αρχίζει πριν και από τη γέννησή της»⁵³⁰.

Η φιλοσοφία χρειάζεται τη βοήθεια της παιδείας. Οι εστίες της παιδείας πρέπει να αποτελέσουν κοινότητες-πρότυπα σεβασμού της ανθρώπινης αξιοπρέπειας και των ιδιαιτεροτήτων των ατόμων και της ανοχής των προσωπικών πεποιθήσεων⁵³¹. Μια ολοκληρωμένη και ικανοποιητική φιλοσοφία της ζωής πρέπει να λαμβάνει εξίσου υπόψη της το συναίσθημα και τη λογική, μια και τα δύο αποτελούν αναπόσπαστα τμήματα της ανθρώπινης φύσης. Η παιδεία δεν συνίσταται στην καλλιέργεια του πνεύματος και στην παραμέληση όλων των υπολοίπων. Η απλή μόρφωση δεν έκανε πάντα όλους τους μορφωμένους ανθρώπους χρηστούς⁵³².

Η συστηματική εκπαίδευση που υπερασπίζονταν οι αρχαίοι Έλληνες απέβλεπε στο να δημιουργήσει χαρακτήρα που αντλούσε το υλικό της από τη φιλοσοφία, την ηθική και την ιστορία, προκειμένου να στηρίξει τη διδασκαλία της και το συνδύαζε με το είδος εκείνο της πειθαρχίας και της άμιλλας που είναι αποτέλεσμα της φυσικής άσκησης στους χώρους άθλησης. Σε αυτήν την παιδεία ο **χαρακτήρας** έχει σημασία⁵³³.

Χρειάζεται, λοιπόν, συνειδητοποίηση του προβλήματος και αλλαγή στον τρόπο θεώρησης των πραγμάτων, δηλαδή στον τρόπο βίωσης του κόσμου, μέσω της εσωτερικής αλλαγής του καθενός, που θα επιφέρει και την αλλαγή της σχέσης μας με τους άλλους. Οι κατάλληλες συνθήκες συνδέονται με την αυτοβελτίωση, την ικανότητα του ανθρώπου για καλύτερευση μέσω της εσωτερικής καλλιέργειας και μας οδηγούν στις αριστοτελικές θέσεις σχετικά με το χαρακτήρα, την αρετή, το έθος που γίνεται ήθος μέσω εξάσκησης, το μέτρο.

Έχουν πλέον ωριμάσει οι συνθήκες, ώστε να συνειδητοποιήσουμε πως το πιο σημαντικό συμβόλαιο που οφείλει να συνάψει ένας πολίτης, χρονικά πρότερα από οποιοδήποτε άλλο συμβόλαιο, είναι εκείνο έναντι του ίδιου του εαυτού του, εξασφαλίζοντας μια συνεπή στάση σκέψης και δράσης, κοινωνικά δίκαιη και πολιτικά

⁵³⁰ Αριστοτέλη HN 1179b34-35.

⁵³¹ Δραγώνα-Μονάχου 1995: 348-349.

⁵³² Αριστοτέλη HN 1179b16-18

⁵³³ Μαρκεζίνης 2009: 315-316.

υπεύθυνη. Δεν δυνάμεθα να εγείρουμε ηθικές αξιώσεις κοινωνικού χαρακτήρα από πρόσωπα που δεν έχουν ήδη διαμορφώσει μια συνεπή στάση συμπεριφοράς ως χρέος απέναντι στον ίδιο τους τον εαυτό. Το σύγχρονο στοίχημα θα πρέπει να αφορά στη διαμόρφωση μιας συλλογικής αντίληψης ικανής να θέσει την υπευθυνότητα και τη συνεπή στάση ζωής στην κορυφή του αξιολογικού μας συστήματος⁵³⁴.

Με την αναγνώριση της ηθικής ισότητας όλων των ανθρώπων, με την εναρμόνιση της αρνητικής ελευθερίας, παρά την προτεραιότητά της, με τη θετική, με τη δυνατότητα πληρέστερης ενημέρωσης και πιο ενεργού συμμετοχής στα κοινά, το πεδίο για μια αυθεντική επικοινωνία είναι πιο ανοικτό από ποτέ⁵³⁵.

Αν απλώς είμαστε σε θέση να καταγράψουμε τις αντιδράσεις των συνανθρώπων μας και να καταλάβουμε πότε ξεπερνάμε τα όριά τους, αν κατανοούμε άμεσες και έμμεσες αντιδράσεις και συμμορφωνόμαστε με αυτές, τότε δεν υπάρχει κανένας κίνδυνος να διαπράξουμε οποιαδήποτε παρενόχληση. Είναι σημαντικό να αναγνωρίσουμε το διαφορετικό, να αποδεχθούμε τον άλλο με τη διαφορετικότητά του, να χειριζόμαστε τον άλλον όχι ως θύμα προς κατάκτηση και εξουσιασμό, αλλά ως «καθρέφτη» του εαυτού μας. Η λέξη –κλειδί είναι «αυτοσεβασμός και σεβασμός στους άλλους».

12.2 Επιχειρησιακή ηθική

Το θέμα της σεξουαλικής παρενόχλησης στο χώρο εργασίας δεν τίθεται στην ίδια βάση στο μεγαλύτερο μέρος του κόσμου και, στην ουσία, ακόμη και στις περισσότερο βιομηχανοποιημένες και ανεπτυγμένες χώρες υπάρχουν σοβαρές αποκλίσεις⁵³⁶.

Καθώς το λεγόμενο παραδοσιακό μοντέλο, κατά το οποίο ο δημόσιος χώρος ανήκει στην ανδρική σφαίρα δράσης και ο ιδιωτικός στη γυναικεία, αντίστοιχα, υποχωρεί σε γενικές γραμμές, έχει ενδιαφέρον να εξεταστεί εάν η υποχώρηση αυτή υποδεικνύει **άλλα κριτήρια**, βάσει των οποίων καθορίζονται νέα ή όχι όρια αντοχής και ανοχής από την κοινωνία για το υπό εξέταση φαινόμενο⁵³⁷.

⁵³⁴ Αντωνίου 2008: Προλογικό σημείωμα Καθηγητή Πελεgrίνη Θεοδόσιου.

⁵³⁵ Δραγώνα-Μονάχου 1995: 41-42.

⁵³⁶ Θανόπουλος 2009: 175.

⁵³⁷ Αρτινοπούλου-Παπαθεοδώρου 2006: 55.

Παρόλο που το εργατικό δικαίωμα της απασχόλησης χωρίς διακρίσεις είναι πια νομικά κατοχυρωμένο, η ουσία είναι η ύπαρξη κατάλληλης επιχειρηματικής δεοντολογίας που να επιβάλλει εκ των έσω τις κατάλληλες ρυθμίσεις⁵³⁸.

Η αντιμετώπιση ενός φαινομένου προϋποθέτει, κατά κύριο λόγο, την ανάπτυξη **πολιτικών πρόληψης**, οι οποίες προκειμένου να είναι αποτελεσματικές στο χωροχρόνο, θα πρέπει να στηρίζονται σε ένα πραγματικό και ειλικρινές **ενδιαφέρον** της Πολιτείας για την άμβλυνση των ανισοτήτων και την καθιέρωση της ισότητας των φύλων σε όλους τους τομείς⁵³⁹.

Οι πρόσφατες προσεγγίσεις σχετικά με το σχεδιασμό και την υλοποίηση στρατηγικών πρόληψης και αντιμετώπισης εστιάζονται στο πεδίο των επιχειρήσεων και των σχέσεων μεταξύ υπαλλήλων και εργοδοτών. Πρόκειται για εταιρικές πολιτικές πρόληψης που αναφέρονται σε πρακτικές όψεις της καθημερινότητας της εργασίας. Το κέντρο βάρους για την πρόληψη τόσο στις ΗΠΑ όσο και στην Ευρώπη μετατοπίζεται από ευθύνη της πολιτείας ή του κράτους και γίνεται ευθύνη των επιχειρήσεων και των εργοδοτών. Στο επίπεδο της πολιτείας, η θεσμοθέτηση της σεξουαλικής παρενόχλησης στο χώρο εργασίας εκλαμβάνεται ως εκπληρωθείσα υποχρέωση, μέσα από τη νομική ρύθμιση του ζητήματος, είτε αστική είτε ποινική. Στο εργασιακό επίπεδο, οι επιχειρήσεις είναι υπεύθυνες για την εφαρμογή πρακτικών και πολιτικών πρόληψης του φαινομένου⁵⁴⁰.

Σε κάθε περίπτωση, η αντίδραση ενός οργανισμού απέναντι στα φαινόμενα σεξουαλικής παρενόχλησης, οφείλει, προκειμένου να είναι αποτελεσματική, να είναι πολύπλευρη και να περιλαμβάνει πλήθος παρεμβατικών στρατηγικών, ικανών να απαντήσουν σε κάθε μορφή βίας. Υπό αυτήν την έννοια, η διαμόρφωση μιας προληπτικής πολιτικής θα πρέπει.⁵⁴¹

(i) να διερευνά τα αίτια εκδήλωσης βίαιης συμπεριφοράς και όχι μόνο τις συνέπειες αυτής της συμπεριφοράς,

⁵³⁸ Θανάπουλος 2009: 169.

⁵³⁹ Αρτινοπούλου- Παπαθεοδώρου 2006: 95.

⁵⁴⁰ Αρτινοπούλου- Παπαθεοδώρου 2006: 96.

⁵⁴¹ Αρτινοπούλου- Παπαθεοδώρου 2006: 99.

(ii) να είναι στοχευμένη, διότι δεν μπορεί να αντιμετωπιστεί με τον ίδιο τρόπο κάθε μορφή βίας,

(iii) να περιλαμβάνει πολλαπλούς τύπους αντίδρασης,

(iv) να είναι άμεση και ενεργοποιεί τους μηχανισμούς της αντανάκλαστικά,

(v) να είναι μακροχρόνια και να περιλαμβάνει σύστημα μεταπαρακολούθησης (follow up), καθώς οι ίδιες οι συνέπειες της βίας έχουν μακροχρόνιο χαρακτήρα.

Πρέπει να υλοποιηθούν γενικές βελτιώσεις στο ψυχοκοινωνικό εργασιακό περιβάλλον και ανάπτυξη επιχειρηματικής νοοτροπίας με πρότυπα και αξίες που δεν επιτρέπουν τη σεξουαλική παρενόχληση⁵⁴². Όλοι οι εργαζόμενοι και, βέβαια, ειδικά τα ανώτερα στελέχη και οι εργοδότες ευθύνονται για την εύρυθμη λειτουργία ενός χώρου εργασίας. Κατ' επέκταση, έχουν ευθύνη για τον συνάνθρωπο και πρέπει να επεμβαίνουν στην περίπτωση που κάποιος συνάδελφος υφίσταται σεξουαλική παρενόχληση⁵⁴³.

Γενικά, αν τα ακόλουθα σημεία διατυπωθούν και εφαρμοσθούν, μπορούν να καλύψουν τις πλείστες των περιπτώσεων, όταν το ζητούμενο είναι ίσες ευκαιρίες απασχόλησης χωρίς παρενοχλήσεις εργαζομένων:⁵⁴⁴

(i) σύντομη εισαγωγική διατύπωση που θα αναφέρει ότι ο οργανισμός ακολουθεί πολιτική ίσων ευκαιριών απασχόλησης χωρίς παρενοχλήσεις των εργαζομένων και ότι αυτή αφορά όχι μόνο τους εργαζόμενους σε αυτόν αλλά και όσους κάνουν αίτηση για εργασία, όπως και κάθε τρίτο πρόσωπο (προμηθευτές, συμβούλους ή πελάτες),

(ii) αναφορά στους ορισμούς που χρησιμοποιούνται και επεξηγήσεις αυτών με παραδείγματα,

(iii) ανάπτυξη της διαδικασίας παραπόνων, όταν τίθεται θέμα παραβίασης της αρχής των ίσων ευκαιριών στην απασχόληση των εργαζομένων ή της αρχής παρενοχλήσεως των εργαζομένων,

(iv) διαβεβαίωση για γρήγορη λύση του προβλήματος κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να μη δημοσιεύεται η ταυτότητα του παθόντος,

⁵⁴² Αντωνίου 2008: Τ.1, 270-271.

⁵⁴³ Βλ. σχετικά, «οδηγίες για την εργοδοσία-ένα μοντέλο πρόληψης και αντιμετώπισης», Αρσέλ 2011: 61-65, καθώς και «οδηγίες για τον εργαζόμενο», Αρσέλ 2011: 66-70.

⁵⁴⁴ Θανόπουλος 2009: 175-176.

(v) ύπαρξη και επιβολή πειθαρχικών μέτρων στις περιπτώσεις παράβασης της αρχής των ίσων ευκαιριών ή παρενόχλησης των εργαζομένων,

(vi) απαγόρευση της αντεκδίκησης και αναφορά στις πειθαρχικές επιπτώσεις σε περίπτωση αντεκδίκησης.

Η κινητήρια δύναμη της εποχής μας είναι η επιχείρηση. Οι στόχοι της αναπτύσσονται ανάλογα με τις απαιτήσεις των καιρών, της ωριμότητας των λαών και των τοπικών νομικών πλαισίων. Αν η επιχείρηση συνειδητοποιήσει τον όχι μόνο οικονομικό λόγο ύπαρξής της, αν προτάξει την φιλοσοφία και την ηθική και αν συντάξει με σύνεση τον κώδικα εταιρικής της διακυβέρνησης, ίσως οι άνθρωποι να αποφύγουν μελλοντικές παγκόσμιες οικονομικές και κοινωνικές κρίσεις⁵⁴⁵.

⁵⁴⁵ Θανάπουλος 2009: 279.

Συμπεράσματα

Η κοινωνικοποίηση του ανθρώπου, δηλαδή η προσαρμογή στους όρους που επέβαλε η κοινωνική ζωή, συνάντησε δύο φυσικά εμπόδια: τον εγωισμό και την επιθετικότητά του.

Με τη δημιουργία των κοινωνικών σχηματισμών έγινε αναγκαίο να καταβάλλεται από μέρους της κοινωνίας ιδιαίτερη προσπάθεια, ώστε το άτομο να συγκρατεί αυτές τις φυσικές τάσεις του, που χαρακτηρίζονται «εγκλήματα», δηλαδή να φέρεται ως κοινωνικό ον, με άλλα λόγια, αντίθετα προς τη φύση του. Και εδώ γεννιέται η τραγική σύγκρουση του ανθρώπου με τον εαυτό του, του «φυσικού» ανθρώπου που είναι με το κοινωνικό άτομο που «πρέπει» να είναι.

Η σεξουαλική παρενόχληση ως συμπεριφορά μπορεί να ερμηνευθεί ποικιλοτρόπως: ως νόσημα, ως δεσπόζον πάθος, ως «θανάσιμο αμάρτημα», ως μια «ηθική αναπηρία» που κουβαλούμε στο γενετικό υλικό μας, ως μια «μάστιγα» της σύγχρονης ευάλωτης κοινωνίας του 21^{ου} αιώνα.

Κανένα γεγονός από μόνο του, και καμία πράξη, δεν είναι καλό ή κακό. Γίνεται ηθικά ενδιαφέρον αν η συγκεκριμένη πράξη, προσκρούει σε κάποια μεγάλη αρχή που έχουμε υιοθετήσει και αποδεχτεί και θεωρούμε ότι παραβιάζεται ως συνέπεια της πράξης αυτής. Αν, λοιπόν, ως πρόθεση και συνέπεια της πράξης είναι να προκληθεί (μη συναινετική) βλάβη, ή να προσβληθεί (χωρίς συναίνεση) το ηθικό – αξιολογικό σύστημα του άλλου ή των άλλων που συμμετέχουν σε αυτή, τότε ενέχεται θέμα αποτίμησης τόσο των **προθέσεων** όσο και του **αποτελέσματος**. Η πρόκληση βλάβης, όπως και η προσβολή ηθικών αξιών οποιουδήποτε ηθικού συστήματος, είναι αθέμιτη και αποδοκιμαστέα, άσχετα με τις σεξουαλικές μας προτιμήσεις⁵⁴⁶.

Οι μεταβλητές του χώρου και του χρόνου, εντός των οποίων μια συμπεριφορά εκλαμβάνεται ως σεξουαλική παρενόχληση, καθώς επίσης και το στοιχείο της ταυτότητας των προσώπων που εμπλέκονται σε αυτή, τόσο με την κοινωνική (κοινωνική τάξη), όσο και με την ατομική (προσωπικότητα) τους διάσταση, υποδεικνύουν τα κριτήρια εκείνα, βάσει των οποίων καθορίζονται τα **όρια ανοχής** κάθε κοινωνίας

⁵⁴⁶ Γούναρης 2008: 19-20.

αναφορικά με τον όρο σεξουαλική παρενόχληση. Ο τρόπος με τον οποίο κάθε κοινωνία τη συγκεκριμένη ιστορική στιγμή αντιμετωπίζει και ορίζει την προστασία της σεξουαλικής αξιοπρέπειας ως δικαίωμα προσδιορίζει και το περιεχόμενο της σεξουαλικής παρενόχλησης. Άλλωστε το νόημα της σεξουαλικής παρενόχλησης συνίσταται ακριβώς στη παραβίαση της παραπάνω έννοιας.

Οι κοινωνικές δομές και οι σύμφωνα με αυτές διαμορφωμένες **αξίες** και οι κώδικες συμπεριφοράς επιβάλλουν τα όρια της σεξουαλικής ελευθερίας, υποδεικνύουν την έννοια της σεξουαλικής αξιοπρέπειας και προσδιορίζουν το εύρος των παρεκκλίσεων.

Μπορούμε να ορίσουμε ως «**πραγματικό έγκλημα**» κάθε εκδήλωση ανθρώπινης δράσης, η οποία είναι επικίνδυνα αντικοινωνική. Έχουν δημιουργηθεί οι προϋποθέσεις για να γίνει συνείδηση ότι η σεξουαλική παρενόχληση είναι κάτι παραπάνω από ένα απλό και δεδομένο θέμα και δεν συνιστά ένα μέγεθος μετρήσιμο, αλλά μια ρευστή πρακτική και πραγματικότητα. Μπορεί να εμφανιστεί σε οποιοδήποτε περιβάλλον του κοινωνικού βίου και είναι κατά βάση μια εγκληματική συμπεριφορά, η ουσιαστική απαξία της οποίας θα πρέπει να αναζητηθεί στην προσβολή της προσωπικής αξιοπρέπειας και ελευθερίας του ατόμου στην ειδική έκφρασή της που μπορεί να αποδοθεί με τον όρο «γενετήσια ελευθερία».

Η σεξουαλική παρενόχληση δεν παραβιάζει, στο πλαίσιο της σημερινής κοινωνίας, μόνο κάποιους κυρίαρχους κανόνες ηθικής ή την ιδέα που έχει ο μέσος άνθρωπος για την ηθικότητα των ανθρώπινων σχέσεων. Η σεξουαλική παρενόχληση, ειδικά στην εργασία, ως ανεπιθύμητη καταπιεστική και εκβιαστική συμπεριφορά, συνιστά μια διάκριση λόγω φύλου, προσβάλλει την αξιοπρέπεια του ανθρώπου και υποβιβάζει τον εργαζόμενο σε σεξουαλικό **αντικείμενο**, ακριβώς επειδή, κατά τον ένα ή τον άλλο τρόπο, το θύμα εξαρτάται από τον δράστη⁵⁴⁷.

Η νομική ρύθμιση αναφορικά με το ζήτημα της σεξουαλικής παρενόχλησης συνηγορεί με το γεγονός αφενός ότι η ισότητα των φύλων αποτελεί θεμελιώδες ανθρώπινο δικαίωμα, βασικό στόχο κάθε σύγχρονης δημοκρατικής χώρας και βασική συνιστώσα της αναπτυξιακής, κοινωνικής και πολιτιστικής πολιτικής και αφετέρου ότι οι ανήλικοι αποτελούν ιδιαίτερη ομάδα, η οποία είναι περισσότερο ευάλωτη στην άσκηση

⁵⁴⁷ Αρτινοπούλου-Παπαθεοδώρου 2006: 92.

βίας σε όλες τις μορφές της και θεωρείται πλέον αναγκαίο οι δημόσιες παρεμβάσεις να θέσουν σε απόλυτη προτεραιότητα αυτήν την κατηγορία θυμάτων.

Τα εγκλήματα δεν είναι δυνατόν να τα δικαιολογούμε, διότι έτσι θα τα τοποθετούσαμε πέραν της Δικαιοσύνης. Άλλωστε, η ελευθερία στην προσβολή συνιστά η ίδια προσβολή στις κατακτήσεις του σύγχρονου νομικού πολιτισμού μας⁵⁴⁸. Στην ειδική περίπτωση της σεξουαλικής παρενόχλησης, η ποινικοποίηση διαφόρων συμπεριφορών δεν πρέπει να αντιμετωπίζεται ως πανάκεια του προβλήματος, αλλά ως ένα **εργαλείο** που παρέχει το νομικό μας σύστημα για την κατά το δυνατόν αποτελεσματικότερη προστασία ορισμένων δικαιωμάτων. Άλλωστε, όπως σωστά έχει ήδη επισημανθεί, η σεξουαλική παρενόχληση και η σεξουαλική ελευθερία συνιστούν δύο μεγέθη αντιστρόφως ανάλογα: όσο διευρύνεται το πεδίο της πρώτης συρρικνώνεται η έκταση της δεύτερης⁵⁴⁹.

Η σχετική ομοφωνία που έχει επιτευχθεί από την πολιτισμένη ανθρωπότητα σχετικά με το σεβασμό στα θεμελιώδη ηθικά δικαιώματα του ανθρώπου -ως δεοντολογική αρχή που δεν παραβλέπει τις προσωπικές κλίσεις και τα συναισθήματα και θεωρεί απαραβίαστη την ανθρώπινη αυτονομία- μπορεί να αποτελέσει μια καλή αφετηρία επαναθεμελίωσης της ηθικής. Ο **σεβασμός στα δικαιώματα** μπορεί ίσως να θεωρηθεί ως η άλλη, πιο ανθρώπινη και λιγότερο ετερονομική όψη της ηθικής υποχρέωσης⁵⁵⁰.

Υπάρχουν πάντα στη ζωή μας κάποιες **σιωπηρές προϋποθέσεις**, οι οποίες είναι απαραίτητες προκειμένου οι ανθρώπινες εκδηλώσεις να έχουν νόημα και να μπορούν να σταθούν στο πλαίσιο του πολιτισμού. Αν για κάποιο λόγο αμφισβητηθούν αυτές οι σιωπηρές προϋποθέσεις της ανθρώπινης συμπεριφοράς, καταρρέουν αυτόματα και οι αντίστοιχες προς αυτές ανθρώπινες εκδηλώσεις. Σε αυτό το πλαίσιο ιδεών, ο Wittgenstain θεωρεί ως τη σιωπηρή προϋπόθεση κάθε ηθικής εκδήλωσης από καταβολή κόσμου τη **λογική φύση** του ανθρώπου⁵⁵¹.

Η βασικότερη διαφορά των ανθρώπων από τα ζώα είναι ότι οι άνθρωποι έχουν άφθονες επιλογές τρόπου ζωής, μπορούν να είναι ηθικά πρόσωπα και η συμπεριφορά

⁵⁴⁸ Παπαθεοδώρου 2001: 44-47.

⁵⁴⁹ Παρασκευόπουλος-Φυτράκης 2011: 161-162.

⁵⁵⁰ Δραγώνα-Μονάχου 1995: 40-41.

⁵⁵¹ Πανταζάκος 2006: 358.

τους να είναι απόλυτα συνυφασμένη με την αξία τους και με την αξία που αναγνωρίζουν σε άλλα ανθρώπινα όντα. Η αξιολόγηση που δίνουμε στα πράγματα είναι καθοριστικός παράγοντας της συμπεριφοράς και της στάσης μας προς αυτά. Γιατί η ηθική είναι απαραίτητη εκεί όπου δεν υπάρχουν κανόνες και προηγείται των νόμων.

Η μοίρα του ανθρώπου είναι ο χαρακτήρας του και είναι καθοριστική η διαμόρφωσή του μέσω της ηθικής παιδείας.

Στον σύγχρονο πολιτισμό κυριαρχεί η ηθική ρευστότητα και η αμφισβήτηση, γεγονός που αντιμετωπίζεται αρνητικά ως σημάδι ηθικού εκφυλισμού και όχι θετικά σαν υγιές φαινόμενο, σαν εκδήλωση διανοητικής ωριμότητας του ανθρώπου. Η διαφωνία, η ρευστότητα, η αμφιβολία ή η αμφισβήτηση δεν είναι απλώς μια ιδιοτροπία ή σημάδι των καιρών, αλλά είναι προέκταση, αντανάκλαση της λογικής συμπεριφοράς των ανθρώπων. Το γλωσσικό παιχνίδι της ηθικής αξιολόγησης των προσώπων και των πράξεών τους εξακολουθεί να παίζεται. Εκείνο που άλλαξε είναι οι συνθήκες υπό τις οποίες αυτό παίζεται, έγιναν πνευματικά ωριμότερες από ό, τι ήταν στο παρελθόν⁵⁵².

Τέλος μένει ένα ζήτημα: Ο άνθρωπος ως άνθρωπος τι λόγο και τι ρόλο έχει μέσα σε όλη αυτή την υπόθεση της πραγματικότητας, της φύσης, της ιστορίας και του κοσμικού γίνεσθαι; Στο μη αναγώγιμο επίπεδο της ανθρώπινης ουσίας εμφανίζεται το δυσβάστακτο φορτίο της ελευθερίας και της αποδέσμευσης από κάθε προκαθορισμό-νομικισμό, επιστημονικό ή θρησκευτικό ή όποιον άλλο. Ίσως η αδυσώπητη μοίρα του ανθρώπου είναι το να σύρει όλον τον κόσμο πέραν του νόμου και πέραν της φυσιοκρατικής εκδοχής της φυσικής πραγματικότητας στην φυσική περιοχή του φυσικού ανθρώπου, στην ελευθερία.

Ο «μετέωρος άνθρωπος» υποπτεύεται ήδη ότι μόνο ένας κόσμος που ξεκινά από αυτόν και καταλήγει στον «άλλο» –τους άλλους «μετέωρους ανθρώπους»–έχει κάποια λογική υπέρξεως ή δυνατότητα να επιβιώσει. Αυτή είναι η **προσωπική ευθύνη**, αλλά και η **χάρης** του: «τον μετέωρο άνθρωπο θα ισορροπήσει μόνο το άπλωμα του χεριού στους άλλους κατοίκους του πλανήτη, και στη φύση ή τη θάλασσα, που υπήρξαν μάρτυρες στη γένεσή του...»⁵⁵³

⁵⁵² Πελεγρίνης 1996: 327-330.

⁵⁵³ Γραμματικάκης 2008: 188-189.

ΠΗΓΕΣ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ-ΑΡΘΡΑ

- Αβραμίδης Γ., Α.Χ.: *Επίκουρος. Κείμενα-πηγές της επικούρειας φιλοσοφίας και τέχνης του ζην*, Θύραθεν, Θεσσαλονίκη.
- Αλεξιάδης Σ., 1989: *Εγκληματολογία*, Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη.
- Ανδρέου Φ.Ν., 2005: *Ποινικός Κώδικας. Κατ' άρθρο ερμηνεία-νομολογία-βιβλιογραφία*, Λάρισα.
- Αντωνίου Α.-Σ., 2008: *Ηθική των επιχειρήσεων Business Ethics*, Τόμοι Ι-ΙΙ, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή.
- Αριστοτέλης, 1993: *Ηθικά Νικομάχεια*, Κάκτος, Αθήνα.
- Αριστοτέλης, 1995: *Ρητορική 2*, Κάκτος, Αθήνα.
- Αρσέλ Λ.Τ., 2011: *Δεν ανεχόμαστε τη σεξουαλική παρενόχληση στο χώρο εργασίας. Εγχειρίδιο συμβουλευτικής προς εργαζόμενες, εργοδοσία και κοινωνικούς φορείς*, Υπουργείο Εσωτερικών/Γενική Γραμματεία Ισότητας των Φύλων, Παραγωγή Ανάγραμμα, Αθήνα.
- Αρτινοπούλου Β. - Παπαθεοδώρου Θ. Π., 2006: *Η σεξουαλική παρενόχληση στην εργασία*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
- Bartz R., Polansky R., Montgomery K., Thomasma D., Chambers T., Annas J.E., London A.J., Megone C., Tress D.M., Cosans C.E., Anagnostopoulos G. (μετάφραση Κατσιμίτσης Μ.), 2007: *Βιοηθική : Αρχαία θέματα σε σύγχρονους προβληματισμούς*, Τραυλός, Αθήνα.
- Βασιλειάδου Ν., 2003: «Τα πρόσωπα της σεξουαλικής βίας» στην: *εφημερίδα Ελευθεροτυπία*, 14-12-2003.
- Γεωργιακάκης Ε.Ε., 2007: *Σεξουαλική παρενόχληση*, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή.
- Γούναρης Α., 2008: «Σεξουαλικές διαστροφές, το πρόβλημα της κανονικότητας και οι ηθικές ανοχές», διαθέσιμο στο: <http://alkisgounaris.com/?p=340>

- Γραμματικάκης Γ., 2008: *Η Κόμη της Βερενίκης*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο.
- Carotenuto A., 2002: *Μύθοι και θρύλοι της αποπλάνησης* (μετάφραση Κόκκορη Τ.), Ίταμος, Αθήνα.
- Δραγώνα-Μονάχου Μ., 1995: *Σύγχρονη ηθική φιλοσοφία. Ο αγγλόφωνος στοχασμός*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
- Düring I., 1994: *Ο Αριστοτέλης, παρουσίαση και ερμηνεία της σκέψης του*, ΜΙΕΤ, Αθήνα.
- Ferry L., Vincent J.D., 2005: *Τι είναι ο άνθρωπος; : Η βιολογία συνομιλεί με την φιλοσοφία* (μετάφραση Καραστάθη Α., Σιατίτσας Φ.), Κριτική, Αθήνα.
- Giddens A., 1993: *Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία*, Οδυσσέας, Αθήνα.
- Guthrie W.K.C., 2001: *Ο Σωκράτης*, ΜΙΕΤ, Αθήνα.
- Guthrie W.K.C., 2003: *Οι Σοφιστές*, ΜΙΕΤ, Αθήνα.
- Hesse H., 1977: *Ο λύκος της στέπας*, Εγνατία, Θεσσαλονίκη.
- Θανόπουλος Γ.Ν., 2009: *Επιχειρηματική ηθική και δεοντολογία στην εποχή της εταιρικής διακυβέρνησης*, Interbooks, Αθήνα.
- Θεοδωρακόπουλος Ι., 2002: *Εισαγωγή στον Πλάτωνα*, Βιβλιοπωλείο της Εστίας Ι.Δ. Κολλάρου και ΣΙΑΣ ΑΕ, Αθήνα.
- Καμτσίδου Ι., 2006: «Λογική και υπερευαισθησία: Ο νόμος για τη σεξουαλική παρενόχληση» στην εφημερίδα: *Η Αυγή*, 24-9-2006.
- Kant I., 1984: *Τα θεμέλια της μεταφυσικής των ηθών* (μετάφραση: Τζαβάρα Γ.), Δωδώνη, Αθήνα.
- Κιούσης Γ., 2004: «Ένας στους τέσσερις παρενοχλεί» στην: *εφημερίδα Ελευθεροτυπία*, 22-11-2004.
- Κρανάκη Μ., 2000: *Διαβάζοντας τον Φρόυντ*, Βιβλιοπωλείο της Εστίας, Αθήνα.
- Levinas E., 2007: *Ηθική και Άπειρο*, Ίνδικτος, Αθήνα.
- Lewis C., 1998: *Ψυχολογία: Πλευρές της ανθρώπινης ανάπτυξης* (επιμέλεια Γιαννίτσας Ν.Δ.), Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
- Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής, 1998: ΑΠΘ, Ίδρυμα Μ. Τριανταφυλλίδη.
- Λιαντίνης Δ., 2005: *Γκέμμα*, Copyright by N.Liantini.

- Mac Dowell J., 1994: «Αρετή και λόγος» (μετάφραση Μάλλιου Α.) στο: *Δευκαλίων*, Περ.Γ'-Τόμ.13-Τεύχ.1, σελ. 79-103.
- Μάνεσης Α.Ι., 1978: *Συνταγματικά Δικαιώματα: Α' ατομικές ελευθερίες*, Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη.
- Μανωλεδάκης Ι., 1992: *Ποινικό Δίκαιο Επιτομή γενικού μέρους Άρθρα 1-49 ΠΚ*, Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη.
- Μανωλεδάκης Ι., 1996: *Ερμηνεία κατ' άρθρο του ειδικού μέρους του ποινικού κώδικα*, Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη.
- Μανωλεδάκης Ι., 1998: *Το έννομο αγαθό*, Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη.
- Μαρκεζίνης Β., 2007: *Το καλό και το κακό στην τέχνη και στο δίκαιο*, Λιβάνη, Αθήνα.
- Μπαμπινιώτης Γ.Δ., 1998: *Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας*, Κέντρο Λεξικολογίας ΕΠΕ, Αθήνα.
- Nagel Th., 2000: *Η θέα από το πουθενά* (μετάφραση Σταματέλος Χ., επιμέλεια Βιρβιδάκης Σ.), Κριτική, Αθήνα.
- Nagel Th., 2007: *Θανάσιμα ερωτήματα* (μετάφραση Κιτίδη Κ.), Πολύτροπον, Αθήνα.
- Νίτσε Φ., Α.Χ.: *Η γενεαλογία της ηθικής. Οι διθύραμβοι του Διονύσου*, Γκοβόστη, Αθήνα.
- Παναγοπούλου-Κουτνατζή Φ., 2010 (α): «Σκέψεις αναφορικά με το δικαίωμα διακοπής της ανθρώπινης ζωής» στην: *Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου 1/2010*, 122-127.
- Παναγοπούλου-Κουτνατζή Φ., 2010 (β): «Περί της αξίας της ανθρώπινης αξίας» στην: *Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου 5/2010*, 736-744.
- Πανταζάκος Π., 1994: «Η δικαιοσύνη στην «Πολιτεία» του Πλάτωνα» στο: *Δικανικοί Διάλογοι* (επιμέλεια Μπέης Κ.Ε.), Σάκκουλα, Αθήνα, 104-115.
- Πανταζάκος Π., 2006: *Ελευθερία της βούλησης και ηθικές αξίες στους Πλήθωνα, Rousseau και Wittgenstein*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
- Πανταζάκος Π., 2007: «Καθήκον και υποχρέωση κατά τον Ιμ. Καντ» στην: *Επιστημονική Επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών*, Τομ. ΛΗ', 229-246.

- Παπαδαμάκης Α.Χ., 1997: *Στρατιωτικό Ποινικό Δίκαιο*, Σάκκουλα, Θεσσαλονίκη.
- Παπαδιαμάντης Α., 2009: *Οι έμποροι των εθνών*, Βιβλιοπωλείο της Εστίας Ι.Δ. Κολλάρου και ΣΙΑΣ Α.Ε., Αθήνα.
- Παπαθεοδώρου Θ., 2001: *Η σεξουαλική παρενόχληση στην εργασία: Πρόταση ποινικοποίησης της συμπεριφοράς στην Ελλάδα*, Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας (Κ.Ε.Θ.Ι.), Αθήνα.
- Παπαθεοδώρου Θ. Π., 2006: «Η ποινικοποίηση της σεξουαλικής παρενόχλησης στην Ελλάδα» στην εφημερίδα: *Η Αυγή*, 1-10-2006.
- Παρασκευόπουλος Ν.-Φυτράκης Ε., 2011: *Αξιόποινες σεξουαλικές πράξεις. Άρθρα 336-353 ΠΚ*, Σάκκουλα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη.
- Πελεgrίνης Θ., 1987: *Άνθρωποι, Ζώα, Μηχανές*, Καρδαμίτσας, Αθήνα.
- Πελεgrίνης Θ.Ν., 1996: *Φιλοσοφία και αμφισβήτηση*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
- Πελεgrίνης Θ., 2004: *Λεξικό της Φιλοσοφίας*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
- Πελεgrίνης Θ.Ν., 2009: *Ηθική Φιλοσοφία*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
- Πετρόχειλος Κ., 2006: «Παιδική κακοποίηση: μας αφορά όλους» στην: *εφημερίδα Metro*, 14-2-2006.
- Πρωτοπαπαδάκης Ε. Δ., 2005: *Οικολογική Ηθική*, Αντωνίου Σάκκουλα, Αθήνα - Κομοτηνή.
- Πρωτοπαπαδάκης Ε., 2006: «Η δωρεά οργάνων ως πράξη ηθικής ελευθερίας» στο: *Μ' ενδιαφέρει*, Ελληνική Αντικαρκινική Εταιρεία, τ. 48, Φεβρουάριος – Μάρτιος 2006, 59-64.
- Ross W.D., 2005: *Αριστοτέλης*, ΜΙΕΤ, Αθήνα.
- Σαΐξπηρ Ο., 2007: *Άμλετ*, Επικαιρότητα, Αθήνα.
- Σαμαράς Θ., 2003: *Πλάτωνος Απολογία Σωκράτους – Κρίτων*, Ζήτρος, Θεσσαλονίκη.
- Σπινέλης Δ., 1976: *Το έννομον αγαθό της τιμής και αι αξιόποινοι αυτού προσβολαί*, Εκδόσεις Εμμανουήλ Παπαδάκη, Αθήνα.

- Σπινέλης Δ., 1982: *Ποινικό Δίκαιο: Ειδικό μέρος-πανεπιστημιακές παραδόσεις: Εγκλήματα κατά της τιμής (άρθρα 361-369 ΠΚ)*, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα.
- Σπυρόπουλος Η., 2004: *Πλάτωνος Συμπόσιο*, Ζήτρος, Θεσσαλονίκη.
- Σταθάκου Α., 2005: «Ένας στους δέκα Έλληνες με σεξουαλικές διαταραχές» στην: *εφημερίδα Απογευματινή*, 20-1-2005.
- Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε., 1999: *Ποινικό Δίκαιο. Ειδικό Μέρος*, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή.
- Συμεωνίδου-Καστανίδου Ε., 2007: «Η σεξουαλική παρενόχληση στο ελληνικό ποινικό δίκαιο. Ν.3488/06» στην ημερίδα: *Σεξουαλική παρενόχληση στο χώρο εργασίας. Ν.3488/06: Η νομική αντιμετώπιση ενός αθέατου εφιάλτη*, Θεσσαλονίκη.
- *The Advanced Learner's Dictionary of Current English*, 1952, London Oxford University Press.
- Τσάτσος Δ.Θ., 1987: *Συνταγματικό Δίκαιο*, Τόμος Γ', Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή.
- Τσέλι Τ., 2003: *Ο γάτος του Καζανόβα: Πώς τα ζώα μας διδάσκουν την τέχνη της αποπλάνησης*, Μύρτος, Αθήνα.
- Φιλιππίδης Τ.Γ., 1993: *Δικαστική Ψυχολογία*, Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη.
- Φουκώ Μ., 2005: *Η ιστορία της σεξουαλικότητας. Η δίψα της γνώσης*, Τόμος 1, Κέδρος, Αθήνα.
- Χαραλαμπάκης Α., 2011: *Ποινικός Κώδικας. Ερμηνεία κατ' άρθρο. Τόμος 2 (Άρθρα 207-473)*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.
- Χρυσόγονος Κ.Χ., 1998: *Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα*, Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή.

ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ

- Αστικός Κώδικας
- Κώδικας Ποινικής Δικονομίας
- Νόμος 1414/84 «Εφαρμογή της ισότητας των φύλων στις εργασιακές σχέσεις και άλλες διατάξεις» (ΦΕΚ Α' 10/2-2-1984)
- Νόμος 3304/05 «Εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής, θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού» (ΦΕΚ Α' 16/27-1-2005)
- Νόμος 3488/06 «Εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών όσον αφορά στην πρόσβαση στην απασχόληση, στην επαγγελματική εκπαίδευση και ανέλιξη, στους όρους και στις συνθήκες εργασίας και άλλες συναφείς διατάξεις» (ΦΕΚ Α' 191/11-9-2006)
- Νόμος 3500/06 «Για την αντιμετώπιση της ενδοοικογενειακής βίας και άλλες διατάξεις» (ΦΕΚ Α' 232/24-10-2006)
- Νόμος 3727/08 «Κύρωση και εφαρμογή της Σύμβασης του Συμβουλίου της Ευρώπης για την προστασία των παιδιών κατά της γενετήσιας εκμετάλλευσης και κακοποίησης, μέτρα για τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης και την αποσυμφόρηση των καταστημάτων κράτησης και άλλες διατάξεις» (ΦΕΚ Α' 257/18-12-2008)
- Νόμος 3769/09 «Εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών όσον αφορά την πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες και την παροχή αυτών και άλλες διατάξεις» (ΦΕΚ Α' 105/1-7-2009)
- Νόμος 3896/10 «Εφαρμογή της αρχής των ίσων ευκαιριών και της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών σε θέματα εργασίας και απασχόλησης, εναρμόνιση της κείμενης νομοθεσίας με την Οδηγία 2006/54/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 5^{ης} Ιουνίου 2006 και άλλες συναφείς διατάξεις» (ΦΕΚ Α' 207/8-12-2010)
- Ποινικός Κώδικας και ειδικοί Ποινικοί Νόμοι
- Στρατιωτικός Ποινικός Κώδικας και συναφή νομοθετήματα
- Σύνταγμα

ΕΥΡΩΠΑΪΚΕΣ ΟΔΗΓΙΕΣ

- Οδηγία 2010/41/ΕΕ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 7ης Ιουλίου 2010 για την εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών που ασκούν αυτοτελή επαγγελματική δραστηριότητα και για την κατάργηση της οδηγίας 86/613/ΕΟΚ του Συμβουλίου (Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, L180/4 της 15-7-2010)
- Οδηγία 2006/54/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 5^{ης} Ιουλίου 2006 για την εφαρμογή της αρχής των ίσων ευκαιριών και της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών σε θέματα εργασίας και απασχόλησης (αναδιатύπωση) (Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, L204/23 της 26-7-2006)
- Οδηγία 2004/113/ΕΚ του Συμβουλίου της 13^{ης} Δεκεμβρίου 2004 για την εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανδρών και γυναικών στην πρόσβαση σε αγαθά και υπηρεσίες και την παροχή αυτών (Επίσημη Εφημερίδα ΕΕ, L373/37 της 21-12-2004)
- Οδηγία 2002/73/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 23^{ης} Σεπτεμβρίου 2002 για την τροποποίηση της οδηγίας 76/207/ΕΟΚ του Συμβουλίου περί της εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχειρίσεως ανδρών και γυναικών όσον αφορά την πρόσβαση στην απασχόληση, στην επαγγελματική εκπαίδευση και προώθηση και τις συνθήκες εργασίας (Επίσημη Εφημερίδα ΕΕ, L269 της 5-10-2002)
- Οδηγία 2000/78/ΕΚ του Συμβουλίου της 27^{ης} Νοεμβρίου 2000 για τη διαμόρφωση γενικού πλαισίου για την ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία (Επίσημη Εφημερίδα ΕΕ, L303 της 2-12-2000)
- Οδηγία 2000/43/ΕΚ του Συμβουλίου της 29ης Ιουνίου 2000 περί εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης προσώπων ασχέτως φυλετικής ή εθνοτικής τους καταγωγής (Επίσημη Εφημερίδα ΕΕ, L180 της 19-7-2000)

ΕΘΝΙΚΗ ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

στο: <http://lawdb.intrasoftnet.com>

- ΣτρΘες 124/1988
- ΜονΠρΑθ. 743/1999
- ΕφΑθ. 4937/2001
- ΕφΘες 957/2001
- ΜονΠρΘες 1936/2005
- ΑΠ 302/2005
- ΑΠ 1998/2006

έπειτα από επιτόπια έρευνα στο αρχείο του Στρατοδικείου Αθηνών, την 21/5/2012:

- ΠενταμΣτρΑθ. 539/2009
- ΠενταμΑναθΔικ. 489/2009
- ΤριμΣτρΑθ. 1341/2011

ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΟΙ ΤΟΠΟΙ

- [http://www.synigoros.gr/pdf_01/8894_1_Sexualharassment.pdf/](http://www.synigoros.gr/pdf_01/8894_1_Sexualharassment.pdf) Η εμπειρία του συνηγόρου του Πολίτη στο θέμα της σεξουαλικής παρενόχλησης, 2006-2010/Επίσκεψη 12-10-2011.
- http://antifono.gr/το_ανθρώπινο_ένστικτο/ από τον καθηγητή Νευροανατομικής της Κτηνιατρικής Σχολής του ΑΠΘ Γιώργο Χ. Παπαδόπουλο/Επίσκεψη 5-12-2011.
- http://www.obrela.gr/Ελληνική_Εταιρία_Μελέτης_και_Πρόληψης_της_Σεξουαλικής_Κακοποίησης/Επίσκεψη 21-1-2012.
- [http://www.saferinternet.gr/index.php?childobjId=Category122&objId=Category38&parentobjId=Page2/](http://www.saferinternet.gr/index.php?childobjId=Category122&objId=Category38&parentobjId=Page2)Παρενόχληση μέσω Διαδικτύου/Επίσκεψη 4-3-2012.

- <http://www.bibles.gr/genesis.html/> Επίσκεψη 7-3-2012.
- www.kethi.gr/Κέντρο Ερευνών για Θέματα Ισότητας (Κ.Ε.Θ.Ι.)/ Επίσκεψη 16-5-2012.
- www.isotita.gr/Γενική Γραμματεία Ισότητας των Φύλων (ΓΓΙΦ)/ Επίσκεψη 16-5-2012.
- www.teipat.gr/isotita/docs/manage.doc/Παπαμιχαήλ Σ., *Σύγχρονες Τεχνικές Management για την Προώθηση των Ίσων Ευκαιριών*, σσ. 50-51/Επίσκεψη 16-5-2012.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ
ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ - ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ - ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ

**ΔΙΑΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟ ΚΑΙ ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΗΘΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ»**

Επιβλέπων Καθηγητής: Πρωτοπαπαδάκης Ευάγγελος

Μεταπτυχιακή Φοιτήτρια: Κιόση Ευαγγελία

ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ

**Καταγραφή της συχνότητας εμφάνισης
και περιγραφή του φαινομένου της
σεξουαλικής παρενόχλησης στο χώρο εργασίας**

**Διερεύνηση των ποιοτικών χαρακτηριστικών του φαινομένου της
σεξουαλικής παρενόχλησης, των παραγόντων που το επηρεάζουν, καθώς
και της στάσης και αντίδρασης των εμπλεκομένων**

Το ερωτηματολόγιο αυτό έχει συνταχθεί στα πλαίσια εκπόνησης διπλωματικής
εργασίας με θέμα «Εφαρμοσμένη Ηθική στο ζήτημα της σεξουαλικής
παρενόχλησης» του ΔΔΠΜΣ Ηθική Φιλοσοφία

Σας διαβεβαιώνουμε ότι οι απαντήσεις θα είναι ανώνυμες και τα στοιχεία που θα
συλλεχθούν θα χρησιμοποιηθούν αποκλειστικά για ερευνητικούς σκοπούς.

Παρακαλούμε απαντήστε στις παρακάτω ερωτήσεις
με τη μεγαλύτερη δυνατή ακρίβεια

Αριθμός Ερωτηματολογίου #.....

Διεύθυνση ή περιοχή:

Ημερομηνία συνέντευξης:

Δημογραφικά στοιχεία

1. Φύλο

Ανδρας Γυναίκα

2. Ηλικία

18-24 25-34 35-44 45-54

55-64 65 και άνω

3. Οικογενειακή κατάσταση

Έγγαμος-η Άγαμος-η Διαζευγμένος-η/Χήρος-α

4. Επίπεδο εκπαίδευσης

- Δημοτικό
- Γυμνάσιο
- Λύκειο
- ΙΕΚ-Τεχνικές Σχολές
- ΑΕΙ- ΤΕΙ
- Κάτοχος Μεταπτυχιακού-Διδακτορικού τίτλου σπουδών

5. Επάγγελμα:.....

Ελεύθερος Επαγγελματίας Δημόσιος υπάλληλος Ιδιωτικός
υπάλληλος

1. Ποιές από τις παρακάτω συμπεριφορές θεωρείτε ότι συνιστούν σεξουαλική παρενόχληση; (Δηλώστε το βαθμό συμφωνίας με τις παρακάτω προτάσεις. Απαντάτε σε όλες τις ερωτήσεις)

	Προτάσεις	Συμφωνώ απόλυτα	Συμφωνώ	Ούτε συμφωνώ ούτε διαφωνώ	Διαφωνώ	Διαφωνώ απόλυτα
1	Σχόλια ή συζητήσεις σεξουαλικού περιεχομένου					
2	Πρόστυχα αστεία με σεξουαλικό περιεχόμενο					
3	Παρουσίαση ή διανομή πορνογραφικού υλικού					
4	Προκλητικές χειρονομίες					
5	Προκλητικά βλέμματα					
6	Σφυρίγματα ή άλλοι προκλητικοί ήχοι					
7	Ανεπιθύμητα τηλεφωνήματα					
8	Ανεπιθύμητα ηλεκτρονικά μηνύματα (e-mails)					
9	Εκβιασμοί για εύνοια με ανταλλάγματα					
10	Σχόλια για ντύσιμο, εμφάνιση					
11	Σχόλια για το σώμα ή σημεία του σώματος					
12	Παραβίαση του προσωπικού χώρου					
13	Φορτική πίεση για έξοδο-ραντεβού					
14	Πίεση για σύναψη σχέσης					
15	Πίεση για σεξουαλική συνεύρεση					

16	Επαφή ή άγγιγμα παρά τη θέληση					
17	Απόπειρα βιασμού					

2. Είχατε προσωπική εμπειρία σεξουαλικής παρενόχλησης στο χώρο εργασίας σας;

1	Ναι	☐
2	Όχι	☐

3. Ποιά μορφή είχε η σεξουαλική παρενόχληση (Μπορείτε να δώσετε παραπάνω από μία απαντήσεις);

1	Σχόλια ή συζητήσεις σεξουαλικού περιεχομένου	☐
2	Πρόστυχα αστεία με σεξουαλικό περιεχόμενο	☐
3	Παρουσίαση ή διανομή πορνογραφικού υλικού	☐
4	Προκλητικές χειρονομίες	☐
5	Προκλητικά βλέμματα	☐
6	Σφυρίγματα ή άλλοι προκλητικοί ήχοι	☐
7	Ανεπιθύμητα τηλεφωνήματα	☐
8	Ανεπιθύμητα ηλεκτρονικά μηνύματα (e-mails)	☐
9	Εκβιασμοί για εύνοια με ανταλλάγματα	☐
10	Σχόλια για ντύσιμο, εμφάνιση	☐
11	Σχόλια για το σώμα ή σημεία του σώματος	☐
12	Παραβίαση του προσωπικού χώρου	☐
13	Φορτική πίεση για έξοδο-ραντεβού	☐
14	Πίεση για σύναψη σχέσης	☐
15	Πίεση για σεξουαλική συνεύρεση	☐
16	Επαφή ή άγγιγμα παρά τη θέληση	☐
17	Απόπειρα βιασμού	☐

4. Ποιό ήταν το φύλο του δράστη της σεξουαλικής παρενόχλησης;

1	Άνδρας	☐
2	Γυναίκα	☐

5. Ποιά ήταν η ηλικία του δράστη σεξουαλικής παρενόχλησης;

1	Έως 35 ετών	☐
2	36-40 ετών	☐
3	41-45 ετών	☐
4	46-50 ετών	☐
5	51-55 ετών	☐
6	56+ετών	☐
7	ΔΓ/ΔΑ	☐

6. Ποιά ήταν το μορφωτικό επίπεδο του δράστη σεξουαλικής παρενόχλησης;

1	Έως Δημοτικό	☐
2	Γυμνάσιο	☐
3	Λύκειο	☐
4	Ανωτέρα	☐
5	Ανωτάτη	☐
6	Μεταπτυχιακά	☐
7	ΔΓ/ΔΑ	☐

7. Ποιά ήταν η οικογενειακή κατάσταση του δράστη σεξουαλικής παρενόχλησης;

1	Έγγαμος-η	☐
2	Συζούσε με σχέση	☐
3	Άγαμος-η	☐
4	Χήρος-α	☐
5	ΔΓ/ΔΑ	☐

8. Ποιά ήταν η ιδιότητα του δράστη σεξουαλικής παρενόχλησης;

1	Διευθυντής-ρια	☐
2	Άμεσα προϊστάμενος-η	☐
3	Συνάδελφος	☐
4	Πελάτης-ισσα	☐
5	Υφιστάμενος-η	☐
6	Αντιπρόσωπος που προμηθεύει	☐

9. Πόσες φορές έλαβε χώρα η σεξουαλική παρενόχληση από το ίδιο πρόσωπο;

1		☐
2		☐
3		☐
4		☐
5		☐
6		☐
7		☐
8		☐
9		☐
10 (+15)		☐
	Δεν μπορώ να το εκτιμήσω	☐

10. Ποιοί λόγοι εκτιμάτε ότι οδήγησαν το δράστη στη σεξουαλική παρενόχληση; (Μπορείτε να δώσετε παραπάνω από μία απαντήσεις)

1	Έτσι είναι ο χαρακτήρας του/της	☐
2	Ήταν ο «τύπος του φλερτ»	☐
3	Ήθελε να συνάψει σχέση	☐
4	Του άρεσα ως άνδρας/γυναίκα	☐
5	Διαταραγμένη προσωπικότητα	☐

6	Επιζητούσε επιβεβαίωση του ανδρισμού/θηλυκότητάς του	☐
7	Είναι ο τύπος ανθρώπου που πιστεύει ότι οι υπάλληλοι είναι «κτήμα» του	☐
8	ΔΓ/ΔΑ	☐

11. Υπήρξε παρουσία άλλων προσώπων τη στιγμή της σεξουαλικής παρενόχλησης;

1	Ναι	☐
2	Όχι	☐
3	ΔΓ/ΔΑ	☐

12. Υπήρξε γνώση της διοίκησης για τη σεξουαλική παρενόχληση;

1	Ναι	☐
2	Όχι	☐
3	ΔΓ/ΔΑ	☐

13. Ποιά μέτρα πήρε η Διοίκηση για την αντιμετώπιση της σεξουαλικής παρενόχλησης;

1	Δικαιολόγησαν το δράστη	☐
2	Έκαναν σύσταση στο δράστη	☐
3	Επέβαλαν πειθαρχικές κυρώσεις στο δράστη	☐
4	Μετέθεσαν σε άλλο τμήμα το δράστη	☐
5	Απέλυσαν το δράστη	☐
6	Μου έδωσαν άδεια για κάποιες ημέρες	☐
7	Με μετέθεσαν σε άλλο τμήμα	☐
8	Με απέλυσαν	☐

14. Υπήρξε αντίδραση από τους συναδέλφους στην σεξουαλική παρενόχληση;

1	Ναι	☐
2	Όχι	☐
3	ΔΓ/ΔΑ	☐

15. Πώς αντέδρασαν οι συνάδελφοι στην παρενοχλητική συμπεριφορά;

1	Με κατηγορήσαν ότι προκάλεσα το δράστη	☐
2	Με συμβούλευσαν να αγνοήσω τη συμπεριφορά του δράστη	☐
3	Επιτέθηκαν φραστικά στο δράστη	☐
4	Άσκησαν σωματική βία στο δράστη	☐

16. Πώς αντιδράσατε ως θύμα της σεξουαλικής παρενόχλησης;

1	Γέλασα	☐
2	Τον/την χτύπησα	☐
3	Δεν έκανα τίποτα, ανέχτηκα την κατάσταση	☐
4	Αδιαφόρησα	☐
5	Τον/την απέφευγα	☐
6	Ζήτησα ευγενικά από το άτομο να σταματήσει την παρενόχληση	☐
7	Ζήτησα από συναδέλφους να επέμβουν	☐
8	Ζήτησα από μέλος της οικογένειας να επέμβει	☐
9	Μίλησα στον προϊστάμενο	☐
10	Κατήγγειλα το περιστατικό	☐
11	Άλλαξα τμήμα	☐
12	Παραιτήθηκα	☐

17. Ποιοί ήταν οι λόγοι της αντίδρασής σας;

1	Προσβλήθηκα	☐
2	Εξοργίστηκα	☐
3	Αισθάνθηκα αποστροφή	☐
4	Ήρθα σε κατάσταση αμηχανίας	☐
5	Νόμιζα πώς έφταιγα εγώ	☐
6	Φοβήθηκα την περαιτέρω αντίδρασή του/της	☐
7	Φοβήθηκα μήπως χάσω τη δουλειά μου	☐
8	Φοβήθηκα πως δεν θα με πιστέψουν οι τρίτοι	☐
9	Επιθυμούσα την τιμωρία του δράστη	☐
10	ΔΓ/ΔΑ	☐

18. Τί επιπτώσεις είχε η αντίδρασή σας στην παρενοχλητική συμπεριφορά του δράστη;

1	Η παρενόχληση σταμάτησε αμέσως	☐
2	Η παρενόχληση σταμάτησε σταδιακά	☐
3	Δεν άλλαξε κάτι, συνέχισε να με παρενοχλεί	☐
4	Απολύθηκε	☐
5	Τον/την μετέθεσαν αλλού	☐
6	Παραιτήθηκε	☐
7	Παραιτήθηκα	☐
8	Με απέλυσαν	☐

«...Να πετάξω θέλω, θέλω να πετάξω
κι είναι μακριά η κλωστή...
Ασημένια μου είναι τα φτερά,
χρυσή έχω την καρδιά...
Μια κλωστή θα με οδηγή στα δάση,
όπου θα βρω τη ζωή...»

Από το θεατρικό έργο «Τα μάγια της πεταλούδας»
του Φεντερίκο Γκαρθία Λόρκα (1898-1936)

